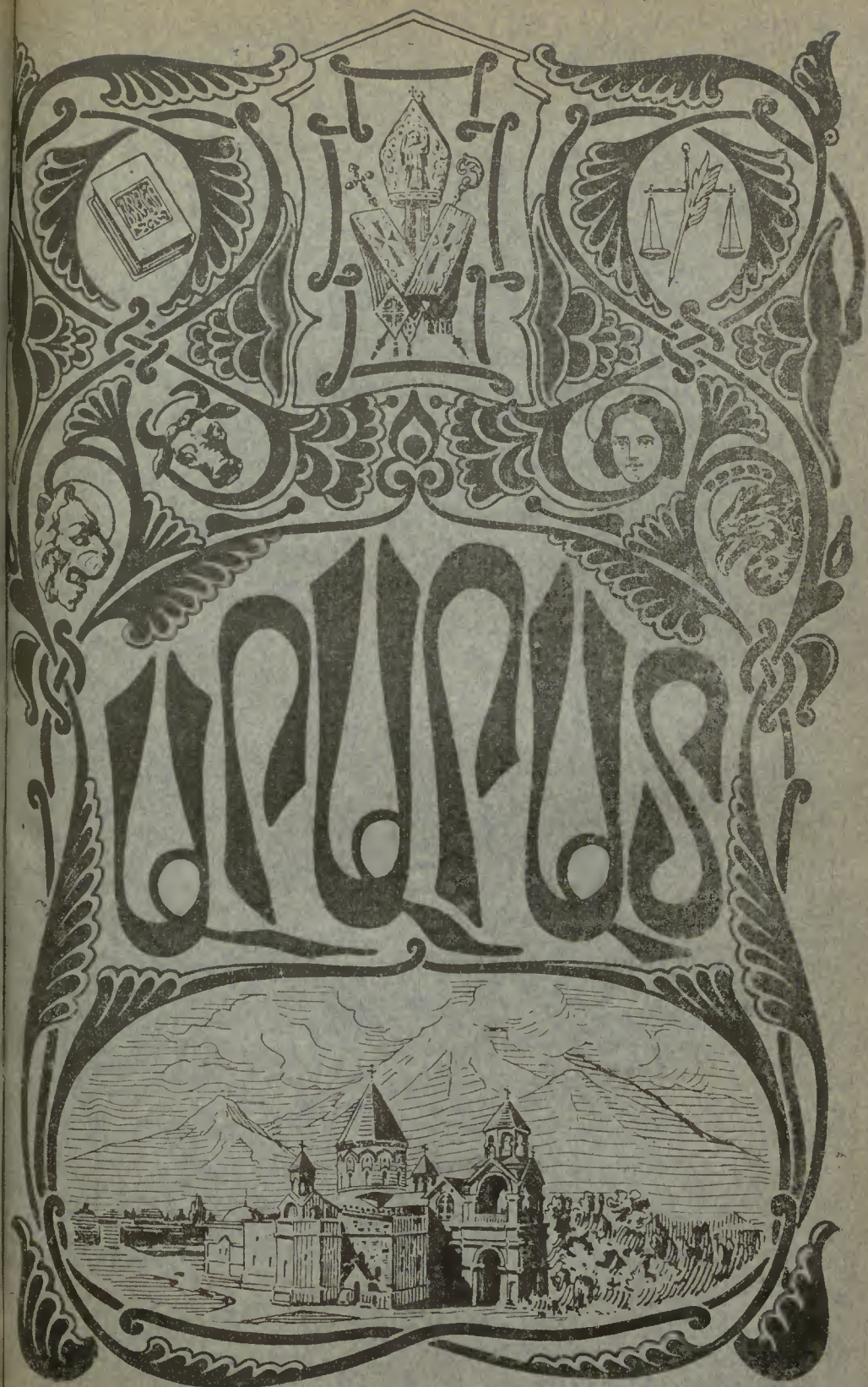

1904 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Տպարան Մալր Արառայ Ս. Կոմիտասի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1904 թ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

1. Քաղուածք ի Կոնդակաց վեհ. Հայրապետի. 821
2. Քաղուածք Սինօզի օրագրերներէց. 823

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

3. Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ Ա. վ. 835

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ

ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ

4. Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Ամեն. Տ. Սահակ 844

ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

5. Ռուսաց եկեղեցի 848
6. Կաթողիկ եկեղեցի 857

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

7. Յառաջադիմութիւնն և մանկավարժութիւնը 862
8. Էմմանուէլ Կանա. Մ. Քրիշճեան 874

ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

9. Ժողովրդական խաղեր. Մ. Արեղեան 884
10. Կաթից սեր զատելու այլ և այլ եղանակներ Գ. Ղ. 898
11. Տեղեկագիր վանայ Հայկ. որբանոցի 904

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

12. Հրէական ժողովրդի անուան նոր գիւտը 907

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆՆԻ

1904—ՌՅԾԳ

Տարի ԼԷ.

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Համար Ժ.

Հրամանաւ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈԳ

Վ.Ա.Դ.ԱՐՇԱ.ՊԱՏ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

С П Р А В К И

ИЗДАНИЕ ПЕРВОЕ

ВЪВЕДЕНІЕ

ОБЪЕМЪ

ПРИЛОЖЕНІЕ

Дозволено цензурою 26 октября 1904 г. г. Тифлисъ.

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ИЗДАТЕЛЬ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Ա.

ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՂ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Հայրապետական տնօրէնութիւնք.

Կոնդակ յանուն Սինօգի Ս. Էջմիածնի, որով յայտնեցաւ զարձակմանէ անդամոց նորին տ. Մակար եպիսկոպոսի և տ. Մխիթար վարդապետի ըստ ինդրանաց իւրեանց և զհաստատութենէ ի նոյն պաշտօն տ. Յովհաննէս եպիսկոպոսի Շիրակունդ, տ. տ. Յուսիկ, Մատթէոս և Բարդէն վարդապետաց, և պատուիրեցաւ հրաւիրել զնոսա ի պաշտօն իւրեանց: Թ. 817.

— Յանուն Փոխ. Թեմակալին Երևանայ, որով թոյլ տուաւ թաղել ի դաւթի եկեղեցւոյն Ալաիարս գեղջ զհանգուցեալ աւագ քահանայն Թաղիանոսեան: Թ. 821.

— Յանուն գործակալին Աշտարակայ, որով արտօնեցաւ օշականցի Մկրտչի Զարգար-Սարգսեան պսակել ընդ ապօրինի կենակցին իւրում Նուբարայ Մանուկեան: Թ. 836.

— Յանուն Սինօգի Ս. Էջմիածնի, որով հրամայեցաւ կարգադրել, զի Տիրայր վարդապետն բնակեացի ի վանս

ս. Սարգսի և տացյի նորոգ հաստատեալ Առաջնորդին Վրաստ. և Իմերէթի Տ. Գարեգին Եպիսկոպոսի ճանապարհածալք ի Սանահնոյ մինչ ցՄայր Աթոռս և աստի մինչ ցՏփլիս, թողլով զվանահայրութիւն վանուցն Սանահնոյ ի վերայ նորին: Թ. 853.

— Յանուն փոխ. թեմակալին Հայոց Երեւանի, որով ազատ համարեցան անդամք Հոգաբարձութեան Թեմ. Հոգ. Դպրանոցի տեղւոյն ի պաշտամանցն, և պատուիրեցաւ առնել ընտրութիւն նոր անդամոց յայն պաշտօն և զընտրեալն առաջարկել ի հաստատութիւն: Թ. 854.

— Յանուն պ. տեսչի Դէորգ. Ճեմարանի Մ. Աթոռոյ, որով պատուիրեցաւ հրաւիրել զտ. Յուսիկ վարդապետն ուսուցիչ կրօնական գիտութեանց ի Ճեմարանին: Թ. 558.

— Յանուն վիճ. Կոնսիստորիային Արցախայ, որով լուծեալ համարեցաւ պսակն Մանասայ Գրիգորեան սպիտակաչէնցւոյ ընդ Նախշունի Միսկարեանց և թոյլ տուաւ նոցա պսակիլ ընդ ապօրինի կենակիցսն: Ժ. 869.

— Յանուն Հոգ. Կառավար. Գանձակայ ի նոյն միտս: Թ. 869.

— Յանուն Առաջնորդին Հայոց Արցախայ, որով պատուիրեցաւ տալ քառամեայ արձակուրդ վանահօր Գանձասարայ վանուց Տ. Անտոն վարդապետի՝ կարճելով զտուջութիւն 25 ր. ոտճկի նորա: Թ. 871.

— Յանուն Առաջն. Տեղապահի վանայ Տ. Մեսրոպ քահանայի ծանիկեան. որով յայանեցաւ վշտակցութիւն վասն մահու ի Տէր հանդ. Սահակ Եպիսկոպոսի և պատուիրեցաւ յղել ի Մայր Աթոռս զմատանիս, զխաչն վարդապետական և զպանակէն հանգուցելոյն: Թ. 904.

— Ընդհանրական յանուն Առաջնորդին Հայոց Վրաստ. և Իմերէթի Տ. Գարեգին Եպիսկոպոսի Սաթունեան վան հաստատութեան նորա յԱռաջնորդ թեմին: Թ. 918.

Յանուարի 14-ին Սինոդի Էջմիածնի, որով կարգեցաւ ւ. Մատթէոս վարդապետն ի վանհայր Ս. Շողակաթի վանաց, Թ. 922.

Բ.

Հայրապետական պարգևք.

Կոնդակ յանուն Տ. Բաբգէն վարդապետի, որով շնորհեցաւ վարդապետական լանջախաչ, Թ. 923.

— Յանուն գործակալ Թադէոս քահանայի Տ. Թադէոսեան Նորաչէն զեղջ, որով շնորհեցաւ լանջախաչ Թ. 908.

ՔԱՂԱՒԱՆԹՔ ՍԻՆՈԴԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ

Յուլիսի 14-ին Սինոդը լսելով Գանձակի նահանգի տ. Նահանգապետի գրութիւնը Կոստանդին Աթալեանցին հոգեւորականութեան մէջ ընդունելու մասին, որոշեց թոյլ տալ Ղարաբաղի Կոնսիստորիային ձեռնադրել տալու նրան ջոր գիւղի վրայ ծխատէր քահանայ, որի մասին և հրաման արձակեց թեմակալ Առաջնորդի անունով:

Նոյն թուին Սինոդը քահանայութեան արժանի հոմարեց կաղզուանցի Յակովբ Գալստեան Ղափլանեանցին և դիմեց Կարսի նահանգի տ. Նահանգապետին օրինական հաճութիւնն առնելու համար:

Նոյն թուին Սինոդը լսեց Օտար Դաւանութեանց Դեպարտամենտի № 1519 գրութիւնը, որի բովանդակութիւնն է հետեւեալը. —

1889 թուի մարտի 11-ին հրատարակած Բարձրագոյն հրամանով կարգադրուած է հետեւեալը. «Հին և հոյակապ

կերտուածները նորոգութիւնը կատարուած է Կայսերական Հնագիտական Ընկերութեան և Գեղարուեստից Ճեմարանի համաձայնութիւնից յետոյ: Ուստի և հին տաճարների կամ եկեղեցական շէնքերի ներքին և արտաքին նորոգութիւնից առաջ նախ պէտք է ստանալ Կայսեր. Հնագիտական Ընկերութեան և Գեղարուեստից Ճեմարանի հաւանութիւնը և ապա մատուցանել նորոգութեան յատակագիծն ի հաստատութիւն: Հրամայեցին. ներքին գործոց Նախարարի յիշեալ գրութիւնն ընդունել ի հրահանգութիւն:

Նոյն թուին Սինօդը լուծեց Տփլիսի բնակիչ Միքայէլ Փանոսեանի պատիւը նրա անյայտ բացակայելու պատճառով և իրաւունք տուաւ նրա կնոջը՝ Եփեմիա Փանոսեանցին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը մերժեց Տփլիսի բնակիչ Վարդան Խօջայեանի խնդրը ամուսնալուծութեան մասին և որոշեց յայտնել խնդրատունին, որ իւր տարւոյս փետրվարի 4 ին տրուած վճիռն անփոփոխ է. իսկ իւր գործի մասին վկաների տուած իբր սուտ ցուցման առթիւ կարող է դիմել մարմնաւոր իշխանութեան:

Նոյն թուին Սինօդը լսեց պ. պրօկուրօրի № 279 առաջարկութիւնը Գանձասարի վանքի քարահանքի կապալով տալու մասին, որով խնդրում էր փոխել Ղարաբաղի Հայոց Կոնսիստորիայի 1900 թուի ապրիլի 12 ին կայացրած օրագիրը. կարճել Նիկողայոս վարդապետի ձեռքով Գանձասարի կալուածոց կառավարութեան մասին Ղարաբաղի Կոնսիստորիայի յարուցած գործը, որովհետև Նիկողայոս վարդապետը Գանձասարի վանուց վանահայր չէ, իսկ նրա՝ Աբրահամ բէկ Զալալեանցի հետ 1903 թուի ապրիլի 8 ին չգրած դաշնագիրը քարահանքները չորս տարի ժամանակաւ նրան տարեկան 400 ռուբլու տալու մասին՝ անփափեք ճանաչել, որովհետև նա այդ արեւ է առանց հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեան տնօ-

րինութեան և այս վճռի մասին տեղեկագրել Ղարաբաղի Հայոց Կոնսիստորիային:

Յուլիսի 16 ին Սինոդը՝ աւելորդ համարելով Սարգիս Վարդանեանի ձեռնադրութիւնը Հոռոմ գիւղի վրայ, հրամայեց մերժել յիշեալ գիւղի ժողովրդականաց խնդիրը և այս մասին տեղեկագրել նրանց Երևանի Կոնսիստորիայի միջոցաւ:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլ տուեց Մեծ—Արակիլ գիւղացի Սարգիս Սեդրակեանի պաակը Ետզութ Գասպարեանի հետ ազգակցական եօթներսրդ աստիճանում, որի մասին և հրամանագրեց Վրաստանի և Իմերէթի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդը լսեց Գանձակի պ. նահանգապետի և Կարսի զինուորական նահանգապետի գրութիւնները, որոնցով նրանք պահանջել էին ցուցակ յիշեալ նահանգներում եղած հոգևոր պաշտօնեաների՝—վանահայրերի, գործակալների, ծխատէր քահանաների, սարկաւաղների և եկեղեցու սպասաւորների, նաև Շամախու Կոնսիստորիայի յայտարարութիւնը մայիսի 15 ից № 746 նոյն խնդրի համար Շամախու գաւառապետից ստացած գրութեան առթիւ և տ. պրօկուրօրի առաջարկութիւնը այդ խնդրի մասին և որոշեց պատուիրել ա) Երևանի թեմական Կոնսիստորիային՝ տալ պատշաճ տեղեկութիւններ Կարսի նահանգի հոգևոր պաշտօնէից մասին. բ) Տփլիսի Կոնսիստորիային, որ ուղարկի Գանձակի պ. նահանգապետին խնդրած տեղեկութիւնները և գ) Շամախու Կոնսիստորիային՝ կատարել Շամախու գաւառապետի գրութիւնը և տալ յիշեալ գաւառի հոգևոր պաշտօնէից ցուցակը և այս վճիռը ծանուցանել որոնց պէտքն է:

Նոյն թուին Սինոդը մերժեց Նախիջևան գաւառի Հաջիվար գիւղի բնակիչ Գրիգոր Մկրտչեանի խնդիրը իւր և Մարիամ Աբրահամեանի ամուսնալուծութեան մասին:

Նոյն թուին Սինոդը որոշեց գաղաքեցնել Ղարաբաղի

Թեմի Դադուշէն գիւղի ծխատէր Ներսէս քահանային իւր կողիտ և ըմբոստ վարմունքի համար քահանայադործութիւնից երեք ամիս ժամանակով և ուղարկել Սեան ապաշխարութեան ժամար. ներել նրան Սարսըէկի ուխտատեղեաց արգիւնքներից պակասած մի հարիւր եօթանասուն և երկու ռուբլի գումարը նրա աղքատութեան պատճառով. և երրորդ՝—նրա ծխականներին յանձնել մի այլ քահանայի այն պայմանաւ, որ արգիւնքի կէսը ստանայ հովուող քահանան, իսկ միւս կէսը տայ Ներսէս քահանայի ընտանիքին, որի մասին և հրամանագրել Ղարաբաղի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինօզը լուծեց Դանձակի գաւառի Դեւտաշէն գիւղացի Հայրապետ Զաւաղեանի պսակը և իրաւունք տուաւ նրա կնոջը՝ Սոփիա Յովհաննիսեանին վերստին ամուսնանալու, որի մասին և հրամանագրեց Վրաստանի և Իմերէթի Հայոց Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինօզը մերժեց Փիւր գիւղացի Սարգիս Խօջայեանի խնդիրը ամուսնալուծութեան մասին և հրամայեց Տփլիսի Կոնսիստորիային յորդոր կարգաւ, որ նա ապրի իւր ամուսին Դեօզալ Աւագեանի հետ:

Յուլիսի 21-ին Սինօզը թոյլ տուեց Նոր Բայաղիդ քաղաքի բնակիչ Խաչատուր Սարգսեան Սարուխանեանցի և Արտաշատ Յակովբեանի պսակը աղգտկցութեան եօթներորդ աստիճանում:

Նոյն թուին Սինօզը թոյլ տուեց ընդունել հոգևոր կոչման մէջ Արտիկ գիւղացի Արշալոյս Տէր Գրիգորեանցին Կարսի ս. Նշան եկեղեցու ծխականների վերայ քահանայ ձեռնադրելու համար, այս մասին հրաման արձակեց Երևանի Կոնսիստորիայի անունով և վերադարձրեց ընծայացուի վկայականները:

Նոյն թուին Սինօզը մերժեց Շարուր Դարալագեաղի գաւառի Էրզաւիլին գիւղի ծխատէր Գրիգոր քահանայ

Աւագեանցին Երևան փոխադրելու խնդիրը, որն յարուցել էր նոյն տեղի Կոնսիստորիան:

Նոյն թուին Սինոդը մերժեց Սահակ վարդապետ Բաղդասարեանի խնդիրը, որով նա պահանջում էր 500 ռուբլի ձալէթի վանքի կարուածոց վրայ ծախսածների հաշուին:

Նոյն թուին Սինոդը մերժեց Խնձորիակ գիւղացի Ղազար Բաղրեանցի խնդիրը, որով գիւմել էր լուծել իւր ամուսնութիւնը Աղիզգիւղ Մանկասարեանի հետ:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց թիֆլիզցի Գրիգոր Գրիգորեանի և Շուշանիկ Զաքարեանի պատկը և թոյլ տուեց Գրիգորին նորից ամուսնանալ:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Տեղ գիւղացի Ստեփան Աղաբէկեանի պատկը Հեղինէ Յովսէփեանի հետ և թոյլ տուեց ստեփանին նորից ամուսնանալ:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Տփլիսի վերաբնակիչ Նունէ Տէր Յակովբեանի հետ և իրաւունք տուաւ Նունէ Տէր Յակովբեանին նորէն ամուսնանալ:

Յուլիսի 23 ին Սինոդը լսեց Աբգար աւագ քահանայ Յարութիւնեանի բողոքը ա. Մեսրոպ Տէր Ոսկանեանի դէմ և ի նկատի ունենալով, որ վերջինս մինչև ցայժմ խուսափում է կրել 1902 թուի նոյեմբերի 29 ին № 1679 Սինոդի որոշած միամսեայ ապաշխարանքը Տէր Աբգարին անպատուելու համար, որոշեց պատուիրել Շամախու Կոնսիստորիային, որ յիշեալ քահանայի ապաշխարութեան ժամանակամիջոցը դարձնի երկու ամիս և խնդրած պատճէնները տալ միայն այն ժամանակ, երբ նա կը վերջացնի երկամսեայ ապաշխարանքը. հրամանիս կատարման մասին տեղեկագրել Սինոդին:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Շարուր-Ղարալագեաղի Գաւառի Ուլիա-Նորաշէն գիւղացի Մովսէս Թադէոսեանի

պսակը իւր կնոջ Ծովիկի հետ և իրաւունք տուաւ Մովսէս Թադէոսեանին նորից ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը քահանայութեան արժանի գտաւ զպրանոցաւարտ Վարդան Տէր Սահակեանին և որոշեց զիմել Գանձակի տ. Նահանգապետին օրինաւոր համաձայնութիւն ստանալու Վարդանին Գիւլթաղ գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու համար:

Նոյն թուին Սինօդը մերժեց Պօղոս Յարութիւնեանին Ղոնախղուան գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու միջնորդութիւնը Երևանի Կոնսիստորիայի կողմից:

Նոյն թուին Սինօդը թոյլ տուեց Դօլանլար գիւղացի Ալէքսան Բալասանեան Միրզայեանցի և Բինեաթ գիւղացի Գայանէ Հայրապետեան Խաչիկեանցի պսակը աղղակցութեան եօթներորդ տարիճանում:

Նոյն թուին Սինօդը մերժեց Մեօրոպ արքեպիսկոպոս Սմբատեանի խնդիրը Յովհաննէս Աղամբանին կուսակրօնութեան մէջ ընդունելու մասին՝ իբր Երնջակի վանուց միաբան՝ ընծայացուի տգիտութեան պատճառով:

Նոյն թուին Սինօդը մերժեց Մարտիրոս Տէր Սարգսեանին Տաթև գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու խնդիրը նրա տգիտութեան պատճառաւ:

Յուլիսի 28 ին Սինօդը մերժեց Մեծ—Դեօնդուրա գիւղացոց խնդիրը Խաչակ Սարգսեան Անտօնեանին քահանայ ձեռնադրելու մասին վերջինիս տգիտութեան պատճառով:

Նոյն թուին Սինօդը քահանայութեան արժանի համարեց նիժեցի Վարդան Խանդուլեանցին և որոշեց զիմել Գանձակի տ. Նահանգապետին օրինական հաճութեան համար Վարդանին Նիժ գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու:

Նոյն թուին Սինօդը մերժեց Յովհաննէս Տէր Կա-

րապետեանին Քիզաչի գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու խնդիրը նրա տգիտութեան պատճառով:

Նոյն թուին Սինօղը մերժեց Երեւանի Փոխ թեմակալի խնդիրը Առաջնորդարանի նորոգութեան մասին, որի համար պահանջուում էր 600—800 ռուբլի:

Նոյն թուին Սինօղը լուծեց Օլթի աւանի բնակիչ Պետրոս Աւագեանի պսակը Մարգարիտ Այվաղեանի հետ և թոյլ տուաւ առաջնին նորից ամուսնանալ:

Նոյն թուին Սինօղը մերժեց Աննա Մելքումեանի և Համբարձում Եսկուլեանի ամուսնութիւնը լուծելու խնդիրը և հրամայեց Աստրախանի Կոնսիստորիային՝ յայտնել այս մասին խնդրատուին:

Նոյն թուին Սինօղը մերժեց Դաշբուլաղ գիւղացի Փաշա Դաւթեանի և Աղատ Յարութիւնեանի ամուսնութիւնը լուծելու վերաբերութեամբ յարուցած խնդիրը, որի մասին և տեղեկագրեց Ղարաբաղի Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինօղը լուծեց Դանձակի դաւառի Խընձորիսի գիւղացի Հերիքնազ Բադէյեանի և Աւետիս Արզումանեանի ամուսնութիւնը, և իրաւունք տուաւ վերջինս նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօղը անհետեանք թողեց Վերին Ղաւրանլուխ գիւղացի Ագիբէկ Զիրոյեանի և Ոսկեհատ Ալէքսանեանի ամուսնալուծութեան խնդիրը՝ օրինաւոր հիւնք չըդրենելու պատճառաւ:

Օգոստոսի 4-ին Սինօղը Մայիս գիւղի Մեսրոպը քահանայ Տէր Մատթէոսեանցին ճանաչեց արգար, որը մեղադրուում էր «Թոս»-ի արգիւնքը իւրացնելում:

Նոյն թուին Սինօղը հաստատադէս համոզուելով, որ Թադուհի Մաղաթեանի և Մարիամ Սուլէյմանեանի պսակները կատարել է Բարսեղ քահանայ Փիքբուդաղեանցը իւրեանց չափահաս ժամանակում, հրամայեց ար-

դար ճանաչել վերոյիշեալ քահանային, թողնելով Մկրտիչ Մարգարեանի խնդիրը առանց հետևանքի:

Նոյն թուին Սինօզը պատուիրեց Տփլիսի Կոնսիստորիային Վաչեան գիւղացի Կարապետ քահանային յանձնել մարմնաւոր իշխանութեան Տփլիսի շրջանական դատարանի պրօկուրօրի միջոցաւ՝ անչափահաս Մնացական Պապոյեանի պատկը կատարելու պատճառաւ:

Նոյն թուին Սինօզը արժանի ճանաչելով Աղջաղալայ գիւղի բնակիչ Մինաս Մարտիրոսեանցին հոգևոր կոչման, դիմեց է երևանի տ. Նահանգապետին թոյլ տալ նորան ընդունել հոգևորականութեան մէջ՝ քահանայ ձեռնադրելու Աղջաղալ գիւղի ժողովրդեան վերայ:

Նոյն թուին Սինօզը հրամայեց Վրաստանի և Իմերէթի Կոնսիստորիային տալ Սինօզի պ. Պրօկուրօրին իւր խնդրած քահանաների ցուցակը:

Նոյն թուին Սինօզը հրամայեց Տփլիսի Կոնսիստորիային կենսաթոշակ տալ Կորլս գիւղի երիցունհի Վարսենիկ Էօքսիւղեանցին և իւր որբերին թեմի վիճակային արգիւնքից ամսական 25 ռուբլի, այն է տարին 300 ռուբ. մինչև երիցունհու մահը և մինչև որբերի ամուսնութիւնը:

Նոյն թուին Սինօզը քահանայութեան արժանի ճանաչելով Աշիլիւքան գիւղի բնակիչ Գէորգ Տէր Զաքարեանցին, դիմեց Գանձակի պ. Նահանգապետին օրինաւոր հաճութեան համար՝ յիշեալ Զաքարեանցին հոգևոր կոչման մէջ ընդունելու և ձեռնադրելու քահանայ Աշիլիւք գիւղի ժողովրդեան վերայ:

Նոյն թուին Սինօզը նորին պայծառափայլութիւն տ. Կառավարչապետի հաճութեամբ թոյլ տուեց երևանի Կոնսիստորիային ընդունել Կարսի վիճակի Շաքի գիւղի բնակչունհի քրդունհի Գիւլլիզար Ռաշօ-Իրզա օղլու դստերը մկրտութեամբ Հայաստանեայց եկեղեցու ծոցը:

Նոյն թուին Սինոդը լսելով Մեսրոպը քահանայ Մե-
լեանի գործը, որ պահանջում էր Սինոդից 700 լուրջի,
իւր թեմական տեսչութեան ժամանակից մնացած 1333
ր. 33 կողմ. ուճկի տեղ, վճռեց գործը տալ դատաստա-
նական մասը քննելու, որպէս զի տրուի ի դատ մարմնա-
ւոր իշխանութեան, համարելով նորա յայտարարութիւնը
№ 56 զրպարտութիւն և միանգամայն անպատուաբեր
Սինոդի համար:

Նոյն թուին Սինոդը աչքի առաջ ունենալով, որ Երե-
ւանի թեմից յաճախ առաջարկուում են քահանայացուներ
առանց անհրաժեշտ վկայագրերի—ծննդական, զինուո-
րագրութեան, հարցաքննական և այլն, ուստի յուլիս 4-ի
օրագրով առաջագրեց Երեւանի Կոնսիստորիային առանց
վերոյիշեալ վկայագրերի այսուհետեւ չյարուցանել և ոչ
մի միջնորդութիւն քահանայացուների մասին և չառա-
ջարկել այնպիսի թերուս անձնաւորութիւններ, որոնց
Փոխ Թեմակալը պատուիրում է մինչև գործի վախճանը
վարժուել քահանայապատշաճ գիտելիքների մէջ:

Նոյն թուին Սինոդը արժանի համարելով Չանգեզուրի
գաւառի, Շինուհայր գիւղի բնակիչ Աթանաս Կոստա-
նեանցին, գիմեց Դանձակի պ. Նահանգապետին, խնդրելու
նորա համաձայնութիւնը՝ ընդունելու վերոյիշեալ Կոստա-
նեանցին հոգեւորականութեան մէջ՝ տալով նորան սատի-
ճան ջահընկալութեան:

Նոյն թուին Սինոդը լսեց Ղարաբաղի թեմի Կոն-
սիստորիայի ծառայողների գործը և որոշեց յանձնել դա-
տաստանի Դանձակի նահանգական դատարանի Պրօկուրօրի
միջոցաւ—Կոնսիստորիայի այն ժամանակուայ նախանգամ
Սահակ վարդապետ Բաղդասարեանին պատ. օրինաց 338
341 յօդուածների հիման վրայ. անդամներ՝ Կարապետ
քահանայ Տէր Դանիէլեանցին, 338, 341 և 1441 յօդ-
ուածոց համաձայն, Աղէքսանդր քահանայ Բաղդասարեա-
նին նոյնպէս 338 և 341, Գարեգին քահանայ Յովհան-
նիսեանին նոյն յօդուածների համաձայն, Մեսրոպ քահա-

նայ Ապրեսեանին 1441 յօդ. Կոնստանդնուպոլսի ծառայողներէ՝ ատենապետ Միրզա Տէր Սարգսեանին նոյն օրինաց 354 յօդ. կարգապահի պաշտօնակատար Յովսէփ Մելիք Շահնազարեանին 354 և 373 յօդ. համաձայն, դիւանապահ Անանիա Տէր Դանիէլեանին 354 և 1441 յօդուածոց համաձայն, նախկին դիւանապահ Թէոս Տէր Յովհաննիսեանին նոյն օրինաց 354 ր., Հայրապետ քահանայ Տէր Ստեփանեանին 362 յօդ. և խնդրատու Ղազար Բարութիւնեանին պ. օր. 1690 յօդուածի համաձայն: Պատուիրել նաև Ղարաբաղի Կոնստանդնուպոլսի մի ամսուայ ընթացքում իսպառ արձակել թէ անգամներին և թէ ծառայողներին իրենց պաշտօնից և նրանց տեղ հրաւիրել ուրիշ բարեխիղճ անձանց և հետեանքի մասին յայտնել Սինօդին:

Օգոստոսի 11-ին Սինօդը լուծեց Թիֆլիզի վերաբնակիչ Անտօն Մուքոյեանի և Վառինկա Ալէքսանեանի պատկը և իրաւունք տուաւ Անտօնին կրկին ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինօդը քահանայութեան արժանի համարեց Բուղդան Բերինեանին և դիմեց Թիֆլիզի տ. Նահանգապետին օրինական համաձայնութեան համար:

Նոյնպէս քահանայութեան արժանի համարեց Ղազարոս Տէր Գրիգորեանին և Կարապետ Դալստեան Տէր Կարապետեանին և դիմեց Գանձակի տ. Նահանգապետին՝ օրինական թոյլտուութեան համար:

Օգոստոսի 18-ին Սինօդը քահանայութեան արժանի գտաւ Տիգրան Տէր Եսայեան Տէր Մելքիսեդեկեանցին և դիմեց Տփլիսի տ. Նահանգապետին օրինաւոր հաճութեան համար:

Նոյն թուին Սինօդը հրամայեց Վրաստ. և Իմերէթի վիճ. Կոնսիստ. ընդունել հոգևորականութեան մէջ Գեղամ Տէր Սարգսեան Իպայէլեանցին և ձեռնադրել նրան քահանայ Զուլէ-Վանք գիւղի վրայ:

Օգոստոսի 20-ին Սինոդը լուծեց Ղազարի գաւառի Սուրբ Գրիգորի բնակիչ Ալէքսան Գէորգեանի և Խանում Գէորգեանի պատկը և իրաւունք տուաւ Խանումին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Թիֆլիզեցի Գէորգ Փիւրումեանի և Մարիամ Մարգարեանի պատկը և իրաւունք տուաւ Մարիամին նորէն ամուսնանալու:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլ տուաւ Նուխի քաղաքի ս. Մինաս եկեղեցու երեսփոխանին ծախսել յիշեալ եկեղեցու զանգակատան նորոգութեան համար մի հազար լուրջի:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլ տուաւ Թիֆլիզեցի Սարգիս Փարսադանեանի և աղնիւ Աւետիսեանի պատկը խնամութեան չորրորդ աստիճանում:

Օգոստոսի 25-ին Սինոդը թոյլ տուաւ Թելաւեցի Գասպար Փիրումեան Գոգիւնեցի պատկը Մաթենիկ Թաթուլեանցի հետ խնամութեան չորրորդ աստիճանում:

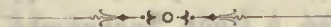
Որովհետեւ Բարձրագոյն հրամանաւ թոյլատրուեց Նովորոսիսկ քաղաքում Հայոց եկեղեցու շինութիւնը, այդ պատճառով Սինոդը օգոստոսի 25-ին հրամայեց Աստուխանի Կոնսիստորիային ձեռնարկել եկեղեցու շինութեան Նովորոսիսկ քաղաքի կողմից յատկացրած հողի վրայ:

Նոյն թուին Սինոդը օգոստոսի 11-ին հրաւարակած Ամենաողորմած Հովարսակի համաձայն դատից և սրատախանատութիւնից ազատ համարեց Միզրիկ գիւղի ծխատէր Ներսէս քահանայ Տէր Յարութիւնեանցին Բաղդասար Բուդաղեանի և Թագուհի Անդրէասեանի, Յովհաննէս Բուդաղեանի և Աղիդ Պողոսեանի պատկներն ինքնագլուխ կատարելու համար և հրամայեց Վրաստ. և Իմերէթի թեմական Կոնսիստորիային դադարեցնել այս գործի առթիւ լրացուցիչ քննութիւնը:

Նոյն հրովարտակի հիման վրայ պատասխանատու

Թիւնից և պատժից ազատ համարուեց Ներքին Թաղաւորութիւնի ծխատէր Արրահամ քահանայ Մամիկոնեանը, Վժինիս գիւղի ծխատէր Եփրեմ քահանայ Տէր Մելքոնեանը, Թէրաւի գործակալ Տէր Դէօրգ Տէր Սահակեանցը, և Քիստիաւուր գիւղի քահանայ Տ. Յովսէփ Տէրտէրեանցը, Դանձակ քաղաքի Դանիէլ քահանայ Տէր Դանիէլեանը, Երնշակի վանքի վանահայր Մատթէոս վարդապետ Ալայեանը, Նախիջևանի գաւառի Հանդամէջ գիւղի քահանայ Տ. Աւետիք Խօջամիրեանը, Երևանի քահանայ Տէր Դրիգոր Սուքիասեանը, Տփլիսի Քամոյեանց եկեղեցւոյ միաբան Տ. Յովսէփ Տէր Պետրոսեանը, Հին Նախիջևանի Հոգևոր Կառավարութիւնը, Շուշի քաղաքի քահանայ Տ. Դարեգին Յովհաննիսեանը, Զիրքայիլի գաւառի Բլէթանց գիւղի քահանայ Տ. Ստեփան Տէր Ստեփանեանցը, Բաքու քաղաքի քահանայը՝ Տ. Մեսրոպ Տէր Ոսկանեանցը, Տէր Մեսրոպ Խոսիոռունին, Տ. Եղիշէ Իեղամեանը, Տ. Արսէն Քիւրքչեանը, Տ. Դարեգին Ղուկասեանը, Տ. Ներսէս Տէր Կարապետեանը, Տ. Դրիգոր Դրիգորեանը, Տ. Սահակ Մակարեանը և Տ. Ղևոնդ Աստուածատրեանը մետրիքական մատեանն անկանոն վարելու համար, և Նոր Բայազիդի նախկին գործակալ Տ. Թադէոս Տէր Արրահամեանը:

Օգոստոսի 27-ին Սինօդը հրամայեց Դեր. Տ. Ղևոնդ Եպիսկոպոսին քահանայ ձեռնադրել Աղէքսանդրապօլի բնակիչ Արմենակ սարկաւադ Մատնիշեանին իւր հօր՝ Տէր Պետրոսի ծխականների վրայ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻԶ:

Յորդանանի դաշտում, մանկական հասակից սկսած, ուղտու սառև հագին, կաշուէ գօտին մէջքին, բայ երկնքի տակ թէ տապ օրերին և թէ մութ՝ անթափանցելի գիշերներին՝—անց էր կացնում իւր կեանքը հրէայ քահանայապետ Զաքարիայի և Եղիսաբէթի որդին: Երկար, սըրտագին աղօթքներից յետոյ, իւրեանց ծերութեան հասուհում այդ արդար մարդիկ Աստուծոյ ողորմութեան էին սպասում և ահա նոցա յոյսը և ուրախութիւնը՝ երկար սպասուած միակ որդին անապատումն է: Ի՞նչը մղեց նորան այնտեղ: Ի՞նչն էր պահում նորան այնտեղ երկար տարիներ: Յովհաննէսը կրթուած լինելով բարի Աստուածապաշտ ընտանիքի մէջ, շատ շուտ ճանաչեց Աստուծոյ ճշմարտութիւնը, գնահատեց այն ուրախութիւնները, որ տալիս է սրտին մաքուր, անբիծ խիղճը: Մտաւորապէս լոյսի և սիրոյ աղբիւրը փնտռելը դարձաւ նորա համար սովորական պահանջ: Ծառայել Աստծուն հոգով և մարմնով, ցոյց տալ արիութիւն մաքրութեան և սրբութեան մէջ՝ նորա միակ ցանկութիւնն էր: Նորան շրջապատող հասարակութիւնը թաղուած էր կեղտի մէջ. անիրաւութիւնը և չարիքը բոյն էին դրել մարդկանց սրտերում, կեղծաւորութիւնը և հեշտասիրութիւնը, բարքերի ապականութիւնը և բռնութիւնը թագաւորում էին իրենց ամբողջ ոյժով: Ապրել այդպիսի հասարակութեան մէջ նշանակում է անդունդի ծայրին կանգնած լինել. խառնուել նոցա հետ, նշանակում է իրեն փչացնել, հաշմանդամ դարձնել. ուսուցանել, ներդործել, կուռել անիրաւութեան դէմ—դեռ ևս ժամանակը չէր հասել, մահաւանդ որ երիտասարդ-

ների քարոզներին չէին հաւատալ, համարելով նոցա ահաս
ու անփորձ մտքի ծնունդ։ Յովհաննէսն ընտրեց խիստ
դժուար ճանապարհ, — միայնակ, անապատական կեանքը։
Ձրկելով իրեն, սակայն, օրինական ուրախութիւններից և
զուարճութիւններից, հեռու աշխարհից և գայթակղու-
թիւնից, զօրեղացրեց նա իւր կամքը, դարձրեց նորան
հանգիստ, անընկճելի, իւր փայտայած մտքերի թշնամու
դէմ՝ յանդիման կանգնելու պատրաստ՝ պաշտպանելու
իւր մաքուր, անմեղ հոգու ամեն մի քայլը։ Այստեղ Յոր-
դանանի դաշտի մէջ, բնութեան ծոցում՝ իւր անմիջական
հմայիչ գեղեցկութեամբ, որ վկայում է մեծ իմաստուն
Ստեղծողի մասին, ազատ ժողովրդի — մտքի թռիչքը ճշն-
շող նախապաշարումներից, լուսաւորուեց նորա հայեացքը
աշխարհի նկատմամբ, աւելի հաստատուն դարձաւ նորա
հաւատը, մանրակրկիտ կերպով նկարուեցաւ նորա առաջ
նպատակը, էութիւնը և միտքը կեանքի։ Նորա հոգին
հեղացաւ Աստուծոյ մեծութեան առաջ, ջերմեռանդու-
թիւնը յափշտակում էր նորա սիրտը, հոգւոյ մէջ վառ-
ւում էին մեծամեծ բաղձանքներ, և զգալի կերպով մօ-
տենում էր նա յաւիտենական ճշմարտութեան, միանում
էր յաւիտենական մաքրութեան և սրբութեան հետ — և
նորան աւելի հասկանալի էին դառնում այն թերու-
թիւնները, որոնցով խորտակւում և տառանում էր իւր
հայրենակիցների կեանքը, բերելով յուսախաբութիւն մէ-
կին, թախիծ, վհատութիւն՝ ուրիշին, տոնջանք, տրտունջ,
չարիք՝ երրորդին և չնայ Յիշեց նա ինքնաբաւական, գոռոզ
փարիսեցիներին իրենց լայն փեշերով, լուսացումներով,
պահքերով, տասանորդներով, իրենց ցեղական մինչև Աբ-
րահամ հասնող ճիւղագրութիւններով, իրենց ցուցամու-
տքի ընկնող արտաբերումով, որ ոտքի տակ տալով խեղճ,
ճշուած ժողովրդին, ստիպում էին նորան խոնարհել ի-
րենց առաջ, իբրև ուսուցիչների, դաստիարակների, ղեկա-
վարների առաջ, առանց կասկածելու և մտածելու, որ այդ
խաբուսիկ արտաբերի յետևը ծածկուած է անպէտք, նեղ
ինքնասէր, մի քարսիրտ, անընդունակ որ և է պաղաղի

գործի, որ ձգտում է միայն իշխանութիւն ձեռք բերել և իւր ստոր ցանկութիւններին բաւականութիւն տալու համար հարուստ հունձով լի որ և է տաք անկիւն փնտռել: Նա յիշեց լոյսից վախեցող այդ կեղծաւորներին, որոնք պատրաստ են ճնշելու, նեղելու լուսաւորը, մաքուրը, կոլովամիտը, ինչ որ կարող էր արթնացնել ժողովրդին և նորա զարգացման խթան լինել, նորա մտաւոր հորիզոնը լայնացնել և նորա կեանքը բարելաւել:

Պէտք է խաւար ժողովրդի աչքերը բանալ, — մտածում էր նա, — խորասուզուելով ժողովրդի աղքատութեան տգիտութեան, կոպտութեան ծանր յիշողութեանց մէջ: «Ամենայն ձորք լցցին»։ Մարդ իւր ստեղծագործող ոյժով, անխոնջ ջանքով ամայի հովիտները դարձնում է ծաղկաւէտ այգիներ, հարուստ արօտատեղեր, արմատախիլ է անում ծառերի կոճղները, մաքրում է թփերը, ոչնչացնում է աւերիչ բոյսերը, հաւասարեցնում է անհարթութիւնները, բացում է յարմար ճանապարհներ: Ժողովրդի հոգին — անուշակ հովիտ է. նա կոչտ է, ունի շատ բրտութիւն, տարօրինակութիւն, իւր հարուստ հիւթերը սպառում է նա անշահեկան կերպով: Ժողովրդի կառավարիչների եռասիրութիւնը կուտակում է խաւարի լեռներն իրար վերայ, լեռներ — որոնք արտաքուստ ոչինչ են, ծիսակատարութիւններ, որոնց տակ ծածկուած է ճշմարտութիւնը կենդանացնող, սէրը ջերմացնող լոյսը: «Ամենայն լերինք և բլուրք խոնարհեցին»։ Հսկայ և փառաւոր են լեռներն իրենց սպիտակափառ կատարներով, սակայն նոցանից զով է փչում և մի միայն կարծր մսխրադոյն մամուռն է բուսնում նոցա բացուածքներում: Ժամանակ է փլել այդ լեռները, ժամանակ է բացել նոցա քարացած սիրտը, հեռացնել կեղծաւորութեան դիմակը, և թող ամեն մի մարմին տեսնէ Աստուծոյ փրկութիւնը: Յովհաննէսի հոգու մէջ հաստատում է միտք — բանալ ճշմարտութիւնը, աշխատել յանուն նորա համարձակ, աներկիւղ և առանց ընկճուելու:

«Մարդիկ, — մտածում էր նա, — եղբայրներ են, Աս-

տուժոյ որդիքն են բոլորը, ամենքը պէտք է միմեանց սիրեն, խղճան, օգնեն կեանքի լուծը կրելու։ Դրքան անտեղի վշտեր կը պակասէին, Դրքան հառաչանքներ և արտասուքներ կը գաղարէին։ Ով որ երկու հանդերձ ունի, նա պէտք է անապաման մէկը տայ չունեցողին, ով կերակուր ունի՝ պիտի վարուի նմանապէս։ Ընչասիրութիւնը, անմիտ հարստութեան ծարաւը խախտում են հաւասարակշռութիւնը, մէկից խլում են օրական հացը, ուրիշների մէջ բորբոքում են կրքեր, զարգացնում են յագեցողութիւն, բթամտութիւն, անգթութիւն, զարթեցնում են մարդու մէջ նախանձ, ատելութիւն, սովորեցնում են խաբէբայութեան, գողութեան, կեանքը դարձնում են անտանական կռիւ գոյութեան համար, սւր ուժեղը կլանում է տկարին։ Միայն ազնւութիւնը, միայն անշահասէր բարեխիղճ յարաբերութիւնը իւր պարտաւորութեանց նկատմամբ կարող է կեանքի մէջ կարգ մտցնել։ Աւելի որոշ ոչինչ չպահանջել—ահա թէ ինչի պիտի հետեւին բոլոր մարդիկ։ Աստուած մարդուն օժտել է ստեղծագործող ընդունակութեամբ, որպէս զի նա խելացի աշխատանքի մէջ մաքուր ուրախութիւն վնասէ, կենդանական կեանքից վեր բարձրանայ։ Ծոյլերը, հացկատակները, մարդիկ՝ որոնք ապրում են իրենց մարմնի համար,— անպտուղ ծառեր են, իսկ ամեն մի անպտուղ ծառ, որ բարի պտուղ չէ քերում, կտրում եւ կրակն են ձգում։ Ժառանգականութիւնը մեծ ոյժ է, բայց միայն այն ժամանակ, երբ նորանով ամրանում և պահպանւում են որդոց որդի բարի սովորութիւններ, պտղատու յատկութիւններ։ Պարծենալ ցեղով առանց ցեղական յատկութեան— անմտութիւն է։ Աստուած կարող է քարերից Աքրամի համար որդիք յարուցանել։

Այսպէս միայնութեան մէջ, հասունացաւ, զօրացաւ և լուսաւորուեց Յովհաննէսի միտքը։ Իսկ երբ անցան անձնական բարոյական զարգացման տարիները, երբ մտաւ այրական հոռակի մէջ, Աստուծոյ ձայնին ականջ դնելով, ճանաչելով նորա սուրբ կամքը, Յովհաննէսը իւր բոլոր

ոյժերը, իւր հոգոյ ամբողջ հարստութիւնը նուիրեց սուրբ գործին՝ մարդկանց աստուածային ճշմարտութիւնը քարոզելուն։ Անապատականի խօսքը, նորա տարօրինակ արտաքինը, խիստ, թափառական կեանքը սկսեցին դէպի նորան դրաւել մարդկանց ուշադրութիւնը։ Երուսաղէմը և ամբողջ Յուդան և Յորդանանի շրջակայ բնակիչները գալիս էին նորա մօտ լսելու թէ՛ ի՞նչ է մտածում այդ ճգնաւորը, ինչի՞ մասին է երազում, չի՞ ասիլ արդեօք մի նոր խօսք, որի համար անզգայապէս տանջւում էր մարդկանց հոգին։ Յովհաննէսը, աստուածային յայտնութեամբ լուսաւորուած գիտէր, որ մօտենում էր լուսոյ թագաւորութիւնը։ Նորա հոգին զգում էր Փրկչի գալուստը և միեւնոյն ժամանակ նա տեսնում էր, որ մարդիկ այդ թագաւորութեան օրէնքները չպիտի հասկանան, չպիտի գնահատեն, մինչև որ նոցա հոգու վրայից չի մաքրուի դարերով հաւաքուած և նոցա խիղճն ընդարմացնող կեղտը, — և ահա դառնում է նա իրեն մօտ եկողներին, մերկացնելով նոցա մեղքերը զօրեղ խօսքով, կոչելով նոցա ապաշխարելու։

«Ապաշխարեցէք, որովհետև մօտեցել է Աստուծոյ արքայութիւնը», — ասում էր նա ամենքին։ «Դուք սպասում էք ինձանից նոր խօսք — ահա այն։ Աստուծոն մոռանալը, նորա սուրբ օրէնքը մոռանալը, հեշտասիրութիւնը, ինքնասիրութիւնը, լոկ ծիսակատարութիւնը ձեր կեանքը դարձնում են դատարկ, տրտմալի, անմխիթար, այդ պատճառով դուք ուրախութիւն չունէք, այդ պատճառով դուք հեռու էք երջանկութիւնից։ Եթէ դուք կամենում էք յաւիտենական ուրախութիւն գտնել, թօթափեցէք ձեր վերայից ինչ որ վատ է, կոպիտ է, ինչ որ ձեր հոգւոյ աչքերը կուրացնում է, և ինչպէս որ մարմինը ջրով կեղտից է մաքրւում, այնպէս էլ մաքրեցէք ձեր հոգին ապաշխարութեամբ։ շուտով կը գայ Քրիստոս, հեռու չէ այդ ժամանակը, ձեզ՝ ապաշխարութեամբ մաքրուածներդ կը կենդանացնէ, կը լուսաւորէ իւր աստուածային խօսքերով, որն, ինչպէս կրակ, կը բորբոքէ ձեր մէջ ննջող, Աստուծոյ տրուած առհաւատչեան, կը բացէ ձեր առաջ սիրոյ,

հեղութեան, ճշմարտութեան լայն ընդարձակ հորիզոնը:

Ս. Յովհաննէսի զօրեղ խօսքը մարդկանց սրտերի խորն է թափանցում, արթնացնում նոցա խիղճը, ծագում է նոցա սուրբ զգացմունքներ, ներշնչում է նոցա մօտալուտ փրկութեան յոյսը, և զղջում էր ժողովուրդը, և մաքրում ապաշխարութեամբ ընկղմուելով Յորդանանի մէջ ի նշան նոր ճանապարհով գնալու պատրաստակամութեան: Իսկ նոր ճանապարհն արդէն մօտենում էր: Մի անգամ, երբ Յովհաննէսն ուսուցանում էր ժողովրդին, Գալիլիայից եկաւ նորա մօտ Քրիստոս մկրտուելու:

Փրկչի պայծառ դէմքը, մաքրութեամբ և սրբութեամբ լի նորա հայեացքը շփոթեց ապաշխարութիւն քարոզողին: Իւր գուշակող սրտով նա զգաց, որ իւր առաջ մեղաւոր չէ կանգնած ճնշուած խղճով, այլ մի այլ Ոմն, որն իւր հոգեւոր գեղեցկութեամբը անսահման կերպով բարձր է կանգնած բոլորից: «Մի միայն Մեսիան, մի միայն նա կարող է այդպէս աստուածային լոյսով փայլել», մտածում է Յովհաննէսը: Նորա դէմքը փայլում էր բերկրութեամբ, ակնածութեամբ և սիրով էր նայում նորա վերայ, որի համար մարդկանց սրտերում ճանապարհ էր բանում. չհամարձակուելով նորա վերայ մկրտութեան խորհուրդը կատարել, «Ես պէտք է քեզանից մկրտուեմ», դռն ես ինձ մօտ դալիս», խօնարհութեամբ ասաց նա Փրկչին: «Թող այժմ, ինչո՞ւ վրդովուել, ինչո՞ւ է այդ անվճռականութիւնը: Մենք պէտք է լրացնենք ամեն մի ճշմարտութիւն: Այդ ծիսակատարութեամբ դու պատրաստում էիր ժողովրդին ինձ ընդունելու համար, թող այս ծիսակատարութիւնը ինձ աւելի սերտ կապէ նոցա հետ, թող նորա միջոցով յայտնուեմ ես աշխարհին»: Եւ երբ Քրիստոս մկրտում էր, Սուրբ Հոգին լուսաւորեց Յովհաննէսին, և երկնաւոր Հօր ձայնը վկայեց Յիսուսի մասին. «Այդ է որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ»:

Դորանից յետոյ ս. Յովհաննէսը երկար չքարոզեց: Յօփակեաց Հերովդիադան եղաւ նորա ամենախիստ թշնամին: Նորա խնդրանքը Հերովդէսը Յովհաննէսին բանտը

դրեց, և դարձեալ նորա խնդրանք կատարուեց մի հրէշաւոր և անմիտ ոճիր — Յովհաննէսը գլխատուեց։ Աշակերտները եկան և նորա մարմինը թաղեցին։

Թարգմ. Ա. Վ.

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

Սեպտեմբերի 24-ին կատարուեց ձեմարանի 30 ամեայ տարեդարձը բազմաթիւ հանդիսականների ներկայութեամբ, որոնք Ս. Էջմիածնայ տօնի պատճառով հաւաքուել էին Կովկասի զանազան տեղերից։

Հանդիսաւոր պատարագից յետոյ, որի ժամանակ երգում էր Կոմիտաս վարդապետի քառաձայն խումբը, Մայր Աթոռիս միաբանութիւնը՝ գլուխ ունենալով ծերունազարդ Հայրապետին, ձեմարանի ուսուցչական խմբի, սաների և բազմաթիւ ժողովրդեան հետ միասին շրջապատեց ձեմարանի մեծ հիմնադրի ծաղիկների մէջ թաղուած դամբարանը և հոգեհանգիստ կատարեց։ Այնուհետեւ բազմութիւնն ուղեորուեց ձեմարան, որի արեւելեան ճակատը զարդարուած էր դրօշակներով և կանաչներով, և հէնց բացօթեայ պատրաստուած էր ամբիօն. դրած էին բազկաթոռներ Վեհ. Հայրապետի և միաբանութեան, իսկ աթոռներ և նստարաններ հանդիսականների համար։ Հանդէսը բացուեց պատշաճ շարականով, որը նուագարանների ձայնակցութեամբ ներդաշնակ երգեցին աշակերտները։

Այնուհետեւ ձեմարանի տեսուչ պ. Կ. Կոստանեանը կարդաց տարեկան տեղեկագիրը, դրուատեց ուսուցիչների և մանաւանդ Տ. Կոմիտաս վարդապետի գործունէութիւնը՝ որպէս երաժշտութեան և երգեցողութեան ուսուցչի և երախտադիտութեամբ յիշատակեց Վեհափառ

Հայրապետի և միաբանութեան խնամքն ու հոգսը դէպի ձեմարանը և նրա յարատեւ պահպանութիւնը: Այնուհետեւ ճառ կարդաց լսարանցիներին մինը, երգեց և նուագեց հայր Կոմիտասի երգեցիկ խումբը գեղեցիկ ներդաշնակութեամբ, որից յետոյ միաբանութեանս աւագագոյն անգամ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոս Սուրէնեանը, բացատրելով հիմնադրի նպատակը և մատնացոյց լինելով ժողովրդին իւր պարտուց վրայ դէպի այդ պատկառելի հիմնարկութիւնը, օրհնեց բոլոր աշխատաւորներին և փակեց հանդէսը սովորական պահպանիչով:

Հետեւեալ օրը ազգիս Ծերունաղարդ Հայրապետի ս. Օծման 11-դ տարեգարձն էր: Վեհափառը շաբաթ երեկոյեան հանդիսաւոր կերպով իջաւ Մայր տաճարը, աղօթեց իջման սեղանի առաջ և սկսուեց երեկոյեան ժամերգութիւնը, որից յետոյ նոյնպիսի հանդիսով վերադարձաւ Վեհարան: Հաւաքուած բաղմութիւնը տեսնելով ծերունի Հայրապետին չը կարողացաւ զսպել իւր զգացմունքները և օգը թնդաց սրտագին կեցցենքերով:

Ձեմարանում և Ս. Էջմիածնայ բակում այս տարի սովորական լուսաւորութիւնը չկար:

Հետեւեալ օրը պատարագից առաջ նոյն հանդիսով Վեհափառը եկեղեցի իջաւ, ներկայ դռնուեց հանդիսաւոր պատարագին և հայրապետական մաղթանքին, որից յետոյ ամբողջ միաբանութիւնը, ձեմարանի ուսուցչական խումբն ու սաները համբուրեցին նորին Ս. Օծութեան աջը և արեւատութիւն մաղթեցին: Էջմիածնայ տշնանային եղանակը, պոյժառ արեն ու ջինջ կապուտակ երկինքը, խորհրդաւոր օրերը, հանգիստաւոր պատարագն ու ներդաշնակ քառաձայն երգեցողութիւնը, ժողովրդի տօնական տրամադրութիւնն ու բաղմութիւնը արտակարգ կեանք էր մտցրել ամեն տեղ: Այդ օրը ճաշին ներկայ էին հինգհարիւրից աւելի անձինք՝ բացի բաղմութիւն չքաւորներից, որոնք մշտական կերակուր են ստանում և տանում տուն: Վեհափառ Հայրապետը սեղանատուն իջնել չկարողանալով՝ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսին էր յանձնել սեղանին նախա-

դահելու պատիւը: Ճաշին խօսուեցին բաժակահառեր, տեղի ունեցաւ ներդաշնակ երգեցողութիւն եկեղեցական — ազգային երգերի և ներկայ եղող ահագին բազմութիւնը դոհ և ուրախ ցրուեցաւ: Քաղցր տպաւորութեան ներքոյ: Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու թափօրը կատարուեց բացօթեայ դրա համար յատկապէս շինած տեղում, որին ներկայ եղաւ նորին Վեհափառութիւնը և անձամբ օրհնեց ժողովրդին: Այդ օրը բազմաթիւ պաշտօնական անձինք, հիմնարկութիւններ, մասնաւոր մարդիք, ուսանողներ, քաղաքներ և գիւղեր առանձին հեռագիրներով շտապել էին շնորհաւորել Մերունազարդ Հայրապետին Ս. Օծման 11-դ տարեդարձը և յայտնել իրենց որդիական անձնուիրութեան և սիրոյ ղգացմունքները:

Հոկտեմբերին 2-ին Մայր Աթոռից Թիֆլիզ մեկնեց Վրաստանի և Իմերէթի թեմի առաջնորդ Գարեգին եպիսկոպոս Սաթունեանը, որին Վեհափառ Հայրապետի հրամանով ուղեկցում էին Կորիւն և Մատթէոս վարդապետները: Մինչև կայարան ուղեկցեցին միաբաններից մի քանի հոգի: Էջմիածնայ կայարան էր ուղարկուած Թիֆլիզից յատուկ սալօն—վագօն, որով նորին Սրբազնութիւնը մեկնեց իւր պաշտօնատեղին գիշերուայ դնացքով:

Նորին Ս. Օծուքիւն Ազգիս Վեհափառ Հայրապետ օրհնում եւ շնորհակալութիւն է յայտնում է այն բոլոր հոգեւորական եւ աշխարհական անձանց եւ հիմնարկութեանց ծառայողներին, որոնք շտապել էին շնորհաւորել Նորին Սրբութեան Օծման 11-դ տարեդարձը եւ յայտնել իրենց որդիական սիրոյ եւ անձնուիրութեան զգացմունքները:

Մեր միաբաններից շնորհ. Սմբատ սարկաւազը, որ ուսանում էր Պետերբուրգի համալսարանի արեւելեան լե-

դուաց բաժնուժ, սոյն մայիսին աւարտեց իւր դասընթացը ու պետական քննութիւն տալուց յետոյ արժանացաւ առաջին կարգի դիպլոմի:

Շնորհ. սարկաւազը իւր ուսանողութեան ընթացքում Պետերբուրգի համալսարանի յանձնարարութեամբ կազմել է Նոր-Ջուղայի հայոց ձեռագիրների ցուցակը, որոնց թիւը հասնում է մօտ 600 ի. իսկ այս ամառ կազմել է Նախա-վկայի գրչագիրների ցուցակը: Բացի սորանից Պետերբուրգի Աղէքսանդր երրորդի թանգարանի յանձնարարութեամբ կազմել է Նոր-Ջուղայի հայոց և Իսպահանի պարսիկների աղբադրական ժողովածուն ու Գանձակի նահանգի աղգագրութիւնը, որը դեռ չարունակում է: Անցեալ տարի ստուգել և ժողովել է Ղազախ դաւառի հին արձանագրութիւնները:

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Ք

Փունջի սեպտ. 15-ի համարում կարդում ենք.

Տաճն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Ամեն. Տ. Սահակ Ս. Հայրն՝ երեքշաբթի առաւօտ ժամը մէկին ատենները մայրաքաղաք հասաւ աւստրիական Լոյտ ընկերութեան Մարիա Թէրէզա շոգենաւով, որ առաջին կայմին լրաց Օոմանեան դըօշը պարզած էր ի պատիւ: Ղալաթիոյ քարափին լրաց պատրաստ էին պատրիարքական փոխանորդ Սրբազանը, Կրօնական ու Քաղաքական ժողովոյ տաենապետը, անդամք: Նրու ուղիմայ պատրիարքական Փոխանորդ Սրբազանը՝ Տ Եղնիկ և Խապայեան Տ. Ներսէս լիարգապետաց հետ, ղիւանապետ էֆէնալներն, զործակատար Արիս էֆէնտի, և այլ ծանօթ աղգայինք եկեղեցական ու աշխարհական դասերէ: Բովանդակ քարափը լցուած էր աղգայնոց և օտաւազդեաց բազմութեամբ: Պատուիրակաց ոմանք իսկոյն շոգենաւը փութացին Գարամանեան Յարութիւն էֆէնտիի կողմանէ զրկուած շոգեմակոյկով, բարի դալուստ մաղթեցին Տ. Սահակ

Կաթողիկոսի, և պահ մը տեսակցելէ ետքը՝ քարափն առաջնորդեցին: Նորին ամենապատուութեան հետ եկած են Հալէպի Առաջնորդ Տ. Կարապետ վարդապետ, Դաւաղանափի Վաղարշակ վարդապետ, Մանուկ սարկաւազ: Իսթանբուլի երեւելիներէն Գուլումճեան Գառնիկ և Ատանայի ծանօթ ազգայիներէն Եղիայեան Մկրտիչ ու Դաւաղեան Միտակ էֆէնտիներն:—Ս. Կաթողիկոսը քարափէն մեծ թափորով Գումգափու զնաց կառքով, որուն կը հետեւին 15 չափ կառքեր: Բոլոր ճանապարհաց վրայ ազգային ու օտարազգի ժողովրդեան բազմութիւն ի տես կանգնած էր, և պահականոցներէ զինուորական պատիւներ ըրին: Ս. Կաթողիկոսը մուտ կապոյտ վերարկու մը հագած, և գլուխը դրած էր ու վեղար մը առանց խաչի, կուրծքին վրայ՝ եպիսկոպոսական սնակէ, և ձեռքը՝ Առա: Կառքին առջևէն՝ կաթողիկոսարանի գալաւ ատանացի Ռուբէն աղա կապոյտ ու ռոկեճամուկ զգեստով:—Քափորը Գումգափու համեմուն պէս, մայր եկեղեցւոյ զանգակներն հնչել սկսան: Ստուար բազմութիւն՝ եկեղեցւոյն ներսը, դուրսը և փողոցները: Եկեղեցին լուսավառուալ: Քահանայք շուրջառ առած, դպիրք՝ շապիկ հագած, վարդապետներ Ս. Կաթողիկոսը կարգէն իջուցին, և ի ձայն շարականաց մտաւ եկեղեցին, ելաւ սեղանը, ջերմեռանդ աղօթեց, ուրախութիւն յայանց իւր հոգեւոր զաւակները տեսնելուն համար, և ջերմաբէր բարեմաղթութիւններ ըրաւ Օգոստ. Սուլթանին համար:—Անտի Նրուսաղիմատունն ելաւ, ուր Օրմանեան Ս. Պատրիարքը պատրիարքարանէ գնաց այցելեց, և երկու կողմանէ մեծարանաց ու սիրոյ ցոյցեր ու յայտարարութիւններ եղան՝ ողջագուրուելով: Պահ մ'ետքը Ս. Կաթողիկոսը Պատրիարքարան գնաց ի իոխագարձ այցելութիւն Ս. Պատրիարք Հօր, և Նրուսաղիմատուն վերադառնալով՝ քիչ մը հանգչելէ ետքը ճաշեց՝ սեղանակից ունենալով Ս. Պատրիարքն ու եկեղեցականները:—Նոյն օրը ժամը 7 ին, Տ. Սահակ Կաթողիկոս կայսերական պալատ գնաց Ս. Պատրիարքին, Կ. Պոլսոյ և Նրուսաղիմայ Պատրիարքական իոխանորդ Սրբազաններու, Գործակատար Արիս էֆէնտիի հետ, և գլխաւոր սենեկապետ Իաշայի միջոցաւ իւր և ժողովրդեան երախտադիտական ու հաւատարմական զգացումները մատոյց Օգոստ. Սուլթանին: Գլխաւոր քարտուղար Իաշա՝ Նորին կայսերական վեհափառութեան կողմանէ աւետեց թէ՛ գոհ եղած է Տ. Սահակ Կաթողիկոսի բարեւոյցէն, զոր անդեկադրած է Հալէպի կուսակալը, և թէ՛ կը հրամայէ որ հանգիստ ընէ նոյն օրը, և թէ՛ կը բարեհաճի ընդունել զինքը առաջիկայ ուրբաթ օր (երէկ): Ս. Կաթողիկոսը

սրտագին բարեմաղթութիւններ ընելով վերադարձաւ Երուսաղիմատուն, ուր մինչև ցայսօր անդադար կը շարունակուին շնորհաւորական այցելութիւնք եկեղեցական ու աշխարհական զանազան դասերէ:

* *

Զորեքշաբթի մեք ալ Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսի ներկայանալու, բարեգալուստ մաղթելու և Նորին Ամենապատուութեան օրհնութիւնները վայելելու պատիւ ունեցանք: Արդէն ծանօթ է մեզ: Մայրաքաղաքիս մէջ քանիցս տեսնելու պատեհութիւն ունեցած եմք: Եւ արդ ուրախ եմք, որ զինքն իբրև Կաթողիկոս Կիլիկիոյ կը տեսնեմք: Կը մաղթեմք որ իւր ամեն բարե փափաքները յաջողութեամբ պատկուին, կը մաղթեմք որ իւր արդի ուղղութիւնը, աշխոյժն ու կորովը յարատեւ: Կը փափաքեմք որ ժողովուրդն ի Կ. Պոլիս, ի Կիլիկիա և այլ ամեն ուրեք, նիւթապէս ու բարոյապէս աջակցի, օժանդակէ Նորին Ամենապատուութեան, ինչպէս ի սկզբան կաթողիկոսական ընտրութեանն դիտած եմք: Կիլիկիոյ ընդարձակ վիճակին մէջ կրօնական, կրթական ու բարոյական զարգացման համար մեծ հոգածութիւն ու խնամք պէտք է: Շատ օտար աղօթարաններ, կրթարաններ հաստատուած են Կիլիկիոյ գրեթէ ամեն կողմերը. մեծ ջանք, մեծ շնորհակալութիւն կայ. շատ փայլուն միջոցներ կան մերայինները հրապուրելու—դրաւելու համար, և արդէն ոչ սակաւ յաջողած են: Հանդէսներէ, ընդունելութիւններէ, սիրոյ բերանացի յայտարարութիւններէ ետքը, եթէ ձեռնհաս անձինք քաշուին՝ միայնակ թողուն Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսը, չկրնար ըստ արժանւոյն արդիւնաւոր հանգիստնալ, որչափ ալ անվհատ աշխատասէր, ջանահասար ու անձնուէր ըլլայ:

* *

Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոս երէկ ժամը 4 ին կայսերական պալատը դնաց Ս. Պատրիարքին, Կ. Պոլսոյ և Երուսաղիմայ պատրիարքական Փոխանորդ Արքեպիսկոպոս, Հալէպի Առաջնորդ Տ. Կարապետ Պապայեան, Տ. Նիքիի, Խապայեան, Տ. Ներսէս և Տ. Վաղարշակ վարդապետաց և դորժակատար Արիս էֆէնտիի հետ: Դիւանը սենեկապետ փառան ընդունեց զիրենք, ուրբաթու աղօթքէ վերադարձէ ետքը արարողապետ Խալահիմ փառառաջին աստիճանի Օսմանիյէ պատուանշանը համբուրելով, Ս. Կաթողիկոսին կուրծքը կախեց, և պահ մը հանգստէ ետքը Օգոստ. Սուլթանին ներկայութեան առաջնորդեց Ս. Պատրիարքին և դորժակատար Արիս էֆէնտիի հետ: Ս. Կաթողիկոսը

խորին մեծարանօք Թուրքերէն ուղերձ մը կարգաւորլ՝ իւր և ժողովրդեան խորին շնորհակալութիւնն յայտնեց կայսերական մեծամեծ շնորհաց համար, և ջերմ՝ բարեմաղթութիւններ քաւաւ։ Օգոստ. Սուլթանն հաճեցաւ յայտարարել՝ թէ գոհ է իր պաշտօնավարութենէն, և յատահ է որ պիտի շարունակէ իւր ընթացքը։ Ս. Կաթուղիկոսն ապա այցելեց գլխաւոր սենեկապետին ու գլխաւոր քարտուղարին, որ աւետեց թէ՝ Նորին Վեհափառութիւնը հաճեցաւ զանազան աստիճաններէ Օսմանիյէ ու Մէճիսիյէ շնորհել Ս. Կաթուղիկոսին եկեղեցական ու աշխարհական հետեւորդաց։

* *

Ս. Կաթուղիկոսը պալատէն Նրուսաղիմատուն վերադառնալուն պէս՝ բոլոր Կիլիկեան վիճակաց հաղորդեց կայսերական բարձր ընդունելութեան շնորհին արժանացած ըլլալն, և պատուիրեց՝ վաղը բարեմաղթութեան հանդէս կատարել եկեղեցեաց մէջ։

— Հալէպի կուռակալը՝ 5000 զրուշ ճանապարհի ծախուց համար յանձնեց է Տ. Սահակ Կաթուղիկոսի մայրաքաղաքս գալու հրամանն հաղորդելու առթիւ։

— Ունճեան Աբելի էֆէնտի Տ. Սահակ Կաթուղիկոսի խոստացեր է նուիրել Ատանայի մէջ վարժարանի մը շինութեան ծախքը։

— Իզմիրի մէջ վաճառականութեամբ հաստատեալ Քելուլէ էֆէնտի Թօփալեան՝ Մարկա-Թէրէզա շոգենաւուն մէջ Տ. Սահակ Կաթուղիկոսի այցելութեանն առեն՝ Թօփալեան եղբարց կողմանէ խոստացեր է տարեկան 120 ոսկի նպաստ յատկացնել Կիլիկիոյ կարօտ վարժարանաց։

— Ուրախութեամբ կը լսեմք թէ՝ Տատեան հանգուցեալ Պօղոս պէյի որդին՝ Յակոբ պէյ՝ մտադրած է Սոյ մայրավանքին նուիրել ընդարձակ ագարակ մը ի Ֆօրիա՝ Այ-Սթէփանոյի մօտերը։

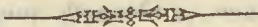
— Իզմիրի Առաջնորդարանը՝ նորնալը Առաջնորդին ծախուց համար պէտք եղած դրամը Պատրիարքարան ղրկելը և առաջնորդին անյապաղ գալուստը խնդրել է։

— Թուրքեան հանգուցեալ Մարտիրոս էֆէնտիի յուղարկաւորութեան առթիւ՝ ծաղկեպտակի վախան շիւանդանոցի տրուած նուէրներուն դումարն՝ 16800 զրուշ եղած է մինչև ցարդ։

— Արմաշի դպրեւանքն 750 լիւրայի չափ հասոյթ ունեցեր է այս տարի ուխտաւորներէ։

— Իզմիրի Առաջնորդ Դուրեան Տ. Նղիշէ եպիսկոպոսի պաշտօնն հաստատող Պէրաթը Պաարիարքարանի յանձնուեցաւ:

Հաճընէ 25 և Պիլանէ 15 տուն Հայ Հռոմէականք՝ Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսէ խնդրեր են՝ ղիրենք Հայ եկեղեցւոյ մէջ ընդունել:

ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՌՈՒՍԸ ԵԿԵՂԵՑԻ

Արարատի նախընթաց համարներում մենք առաջ էինք բերել, թէ Ռուսաստանում ինչ կերպ ցանկացան անմահացնել պատերազմի դաշտում ընկածների անունները. (տես Արարատ № 5 1904 թ.): Այժմ Տրանկլիկեցիկ քահանան Սիմբիրսկի թեմական համբաւաբերի էջերում առաջարկում է ընկած զինուորներին վերաբերութեամբ հետեւեալ կերպով վճարել հովուական պարտքը. — բացի ընդհանուր աղօթքներից՝ նա խորհուրդ է տալիս մասնակի յիշատակութիւններ և մաղթանքներ կատարել նրանց համար ամեն անգամ պատարագից յետոյ և եթէ ծխականների միջից էլ եղել են պատերազմի դաշտում մեռնողներ, այդ գէպերում հանդիսաւոր կերպով կարդալ նրանց անունները:

Մի այլ քահանան առանձին նամակով դիմել է Նովոբորովի թեմական տեղեկաբերին այդ թեմի զինուորներին զէնքի կոչելու պատճառով և ռուսական հողի համար արււն թափողների գործին հովուական մասնակցութիւնն աւելի ընդարձակ չափերով է հասկանում: Նա մեռածների համար ունի մի մտածում, որքան կենդանի մնացողների համար: Նա նախ յիշում է և բարեմաղթութիւններ անում այն բոլոր ծխականների համար, որոնք գործող զօրքի շարքերումն են դաւնում և բարձր ձայնով կանչում է նրանց անունները կենդանեաց համար աղօթելիս ի միութարութիւն նրանց ծնողների, կանանց և երեխաների, և երկրորդ հնարաւորութեան չափով յաճախ է այցելում ժամանակաւորապէս կամ գուցէ հէնց յաւիտեան որբացած տները:

Ներքոյդ. — միջոցների է դիմում նիւթական օժանդակու-

թիւն հասցնելու աշխատաւոր ձեռքերից զոհուած ընտանիքներին: Նա յոյս ունի, որ կըկարողանայ համայնքի կողմից ևս օժանդակել նրանց, և յարմար առիթ ներկայացած միջոցին առանց որ և է հիւրասիրութեան՝ կաշխատեն իրենց համագիւղացի զինուորների հոգերի մշակութեան համար: Բացի սրանից նա առաջարկում է մաս հանել եկեղեցական—ծխական հոգաբարձութեան միջոցներից և վերջապէս անձամբ խնդրել աւելի միջոցի տէր ծխականներից հաց, խոտ դրամ և այլ կարևոր բաներ նոյն ուրբացած ընտանիքների համար: Քահանան իւր նամակը վերջացնում է հետևեալ խօսքերով.—

Վերոյիշեալները գրում եմ միմիայն այն նպատակաւ, որ գուցէ իմ ուրիշ եղբայրակիցներս արձագանք կըտան այս խնդրին և նորանոր միջոցներ կըգտնեն վստահաւոր և ծանրաբեռնուածների վիճակը թեթեւացնելու:

«Гражданинъ» Թերթի էջերում Սմիլեագին քահանան ապացուցանում է տօնական օրերի աշխատանքի վերաբերեալ օրէնքի խմբագրութեան վստիսութեան անհրաժեշտութիւնը: Յայտնի է, որ այդ օրէնքով կիւրակէ, տօն և հանդիսաւոր օրերին աշխատելու իրաւունքը թողնուած է իւրաքանչիւրի կամաց և ոչ մի իշխանութիւն իրաւունք չունի արգելք դնելու, որովհետեւ Պետական Խորհրդի կարծիքով, տօն օրերին աշխատողը ոչ եկեղեցու դէմ է մեղանշում և ոչ էլ օրէնքի:»

Օրէնքի այդպիսի ձևակերպութիւնն այն հետևանք է ունեցել, որ դրամատէրեր աշխատանքի «կամաւորութեան» դիմակի տակ սկսել են շահագործել բանւորները տօնական աշխատանքն իրենց օգտին: Հարաւային Ռուսաստանի մամուլն արձանագրեց արգէն բաղմամբիւ դէպքեր, թէ ինչպէս գաղթական գերմանացիք սկսան օգուտ քաղել նոր օրէնքից: Իրենց սնտեհական դործերի համար այժմս նրանք վարձում են միմիայն այն բանւորներին, որոնք ինքնայոժար կերպով ցանկութիւն են յայտնում աշխատել նաև կիւրակէ և տօն օրերին, իսկ ով որ այդ ցանկութիւնը չունի, նրան բողոքովին չեն ընդունում: Նոյն բանն են անում և միւր կապալաւորները, արհեստանոցների և արդիւնաբերական հաստատութիւնների տէրերը: Պատ ժամանակներս ես նորոգում էի ընտկարանս, մինչև օրէնքի հրատարակութիւնը կիւրակէ և տօն օրերին ոչ ոք չէր աշխատում, բայց հէնց որ օրէնքը լոյս տեսաւ, կապալաւորն իսկոյն նկատեց իւր վարպետների և բանւորների մէջ «ինքնայոժար ցանկութիւն» աշխատելու բոլոր տօն օրերին և ի հարկէ

չրհամարձակուեց հակառակել նրանց այդպիսի ցանկութեան:

Օրէնքի համար ամենակարեւորը այնպիսի խմբագրութիւնն է, որը թիւը մեկնութեան և օրէնքը զանց առնելու հնարաւորութիւն և ելք չի թողնում: Եթէ օրէնքի հրատարակութեան ժամանակ այդ պայմանը պահպանուած չէ, ապա ուրեմն շատ քննական է ցանկալի, որ այդ պահասութիւնը վերացուի: Շնորհիւ համար ամուսիններից բաժանուած անձանց նորէն ամուսնանալու օրէնքը նոյնպէս չի լիայլում առանձին ճշգրտութեամբ: Նոյն իսկ այն տեսակէտից, որ ոչինչ չի ասում օրէնքի հրատարակութիւնից առաջ ամուսնալուծութեան մասին: Նոյնպիսի պահասութիւններն ունի նաև արտաքոյ ամուսնութեան ծնուած մանուկների վերաբերեալ օրէնքը: Իսկ եթէ ուշադրութեամբ հարգալու լինենք օրինաց XIV հատորը, (Уставъ о предупрежденіи и пресѣченіи преступленій) այնտեղ մենք կը գտնենք բազմաթիւ մութ, թերի և երկդիմի յօդուածներ: Օրինակի համար առաջ կը բերենք հետևեալ յօդուածները — յօդուած 28. «Սրբելում է Քրիստոսի ծննդեան երեկոյն և ծննդեան ամբողջ շաբաթուայ ընթացքում կռապաշտական զանազան աւանդութիւնների համաձայն զարգարուել մեհենալիան շրբերով, փողոցներում պարեր սարքել և գայթակղեցնող այլ և այլ երգեր երգել»: Բառացի մոքով դուրս է գալիս, որ այդ տեսակ պարերն ու երգեցողութիւնը միմիայն ծննդեան շաբաթուայ ընթացքումն է արգելում: Յօդուած 29-րդ. «Ձատկական շաբաթուայ ընթացքում արգելում է հին նախապաշարուած վատ սովորութիւնները համաձայն ջուր լցնել առաւօտեան ժամերգութեան չեկողները վրայ»: Դուրս է գալիս, որ զատկական շաբաթից զատ ուրիշ օրերին թոյլ է տրուած լողացնել և ջուր լցնել առաւօտեան ժամերգութեան միջոցին ներկայ չեկողները վրայ:

Յօդուած 31. «Ընտանեկան ներկայացումների ժամանակ արգելում է հաջնել վանական կամ հոգևորականները շրբերը և շրջել այդ կամ ուրիշ անպատշաճ զգեստներով»: Ընթերցողն այնպիսի տպաւորութիւն է ստանում, որ օրէնագիրը վանական և առհասարակ հոգևորականները շրբերն էլ անպատշաճ զգեստների շարքն է դասում: Չըխօսելով վերոյիշեալ և այլ մի քանի օրէնքների անգրջըհեղեղեան լինելու մասին, հէնց նրանց խմբագրութիւնն ինքն ըստ ինքեան չափազանց անյաջող է: Եթէ հնար չկայ օրէնսդրութիւնից դուրս ձգելու իրենց դարն անցուցած գրուածները, գոնէ ցանկալի է, որ նրանք գոհացուցիչ կերպով ձեւակերպուած և խմբագրուած լինին:

«Перк. Вѣстникъ» թերթն հաղորդում է, որ Սերբիայի պրաւօսլաւ եկեղեցու ներքին հանգիստը խանգարուած է նազովրեցիների միսսիօնական ազանդով, որը մուտք է դորձել Աւստրիայից: Այդ աղանդի էութիւնն արդէն պարզուած է և Սերբիայի մետրոպօլիտ Իննովկէնտիոսը յայտնի մաքաւումն է սկսել այդ աղանդի դէմ: Ի միջի այլոց Սերբիայի աստուածաբանական դպրոցներում գիտութեանց շարքում ընդունուած է այդ աղանդի պատմութեան և նրա դէմ մաքաւելու միջոցների ուսումնասիրութիւնը:

Նոյն թերթի № 36 ում գրուած է հետևեալը. — «Մեր հոգևորականութեան մի մասը իւր եկեղեցական-ժխական պաշտօնավարութեան մէջ, ցաւելով պէտք է տեսնք, որ ոչ թէ միայն հեռու է հովուութեան իզեակից, այլ և միջակ՝ իւր պարտականութիւնը բարեխիղճ կերպով կատարող հովուի տիպարից: Հոգևորականութեան մասին սովորական բողոքները՝ նրանց ազահուութեան, անփոյթ լինելու, տղիտութեան, ծխականներին հետ կուպիտ վարուելու և եկեղ. խորհուրդներն ու ծէսերն անհոգութեամբ կատարելու մասին՝ տարաբաղդաբար յաճախ շատ հիմնաւոր են լինում: Կարծում ենք սակայն, որ այդպիսի դէպքերը մասնակի ախտը բացառութիւններ են: Այդպիսի եղբակացութեան են հասցնում գիտած և հակառակ բազմաթիւ դէպքերը, որոնց մի մասը վերջերս լոյս տեսաւ մամուլի մէջ: Վօլինի թեմական տեղեկաւորի օգոստոսի համարում տպւած էր գիւղերից մինի խնդիրը, որտեղից քահանային փոխադրել էին ժեռամիր, որով խնդրում էին վերադարձնել նրանց յարգուած, աշխատաւոր եւ իրենց նեմարիս հօրը՝ իրենց հովուին: Նոյն թերթում յիշուած է նաև մի այլ գիւղական քահանայի անունը, որը կարողացել է արմատախիլ անել իւր ծխականներին միջից կաթոլիկաց եկեղեցին այցելելու սովորութիւնը՝ մոտաւանդ Պադուայի ո. Անտօնիոսի տօնի օրը՝ յունիսի 13 ին: Այդ նպատակով նա համոզել է իւր ծխականներին բերել տալ Պօչաևի ո. Առտուածածնայ պատկերի պատճէնը և պատկերի ընդունելութեան հանդէսը կատարելով յունիսի 13 ին, աշխատել է հաստատել նոյն օրը պրաւօսլաւ քրիստոնէական տօնը: Քահանան այդպիսով հասել է նպատակին և նոյն իսկ տեղական կաթոլիկներին գրաւել է պրաւօսլաւ հանդիսին մասնակցելու:

— Տէր Աստուած, որքան են փոխուել քրիստոնէայ հոգևորականի և հովուի վերաբերեալ պահանջները և որքան փոքր և շատ անդամ հասարակ բան է հարկաւոր նրանց դոհացուցիչ և

խոխական հովիւ ընդունելու համար: Գիւղական համայնքի իւրն-դէրը ծիսօմիք լիովադրուած քահանայի մասին բացի ընդհանուր բառերից ոչինչ չը պարտւնակելով իւր մէջ նրա գործերի և արժանաւորութեան մասին, կարող է կազմուած լինել նրա այս կամ այն բարեկամների, կամ նորոն յաջորդող քահանայից դժգոհ եղածների ձեռքով, իսկ թէ ինչ ատեւեանի գովասանքներ են շուայլոււմ այդպիսի դէպքերում նոյն իսկ ամենաանարժանների հասցէին, տարաբաղդաբար մեր եկեղեցական կեանքում անթիւ ապացոյցներ ունինք: Իսկ երկու քրիստոնեայ համայնքների որբութեանց փոխադարձ ուխտադնացութեան դէմ մտքառումը՝ բացի հակաքրիստոնէական լինելուց, անջրպետ է բաց անում դրացի ժողովրդների մէջ և փոխանակ սերոյ ու եղբայրութեան, միմկայն վնասակար խորթութիւն է առաջացնում: Եւ ցաւալի է, որ այդպիսի մի գործ համարոււմ է միանգամայն բաւական հոգևորականի արժանիքը չափելու:

«Русь» թերթի № 265 Ф. քահանան դրում է.

Նորերս Церковный Вѣстник թերթում գրուեցին մի շարք յօդուածներ հոգևորականների զգեստների անյարմարութեան և աշխարհականները սովորական զգեստներով փոխարինելու ցանկալիութեան մասին: Ներկայ նամակովս ես կաշխատեմ ուշադրութիւն հրաւիրել այդ խնդրի այն կողմերի վրայ, որոնք շօշափուած չէին յիշեալ յօդուածներում:

Մեր զգեստի առաջին անյարմարութիւնը նրանումն է, որ նա շատ աւելի թանկ է՝ քան աշխարհական զգեստը, բացի դրանից նա երկու անգամ աւելի շուտ է մաշոււմ քան աշխարհական շորերը: Լայն և երկար լինելով՝ նա շատ շուտ է գլոււմ, կեղտոտոււմ թոյլից ու ցեխից, եղտուււմ է թէ երկար մազերից և թէ նրանից, որ կարան ու փարաջան պարանոցի մօտ անմիջապէս շփոււմ են մերկ մարմնի հետ, որովհետեւ օտարած թեւոց ու վիւնոցներ կրելը մեզ նոյնպէս արգելուած է: Նրանց կրողների մէջ տեսնում են ձգտումն ոչ թէ դէպի մաքրասիրութիւն, այլ պճնուելու արտնագրութիւն:

Ահա այս պատճառով չափաւոր և շատ անգամ աղքատիկ եկամուտների տէր գիւղական քահանան անկարող է վայելուչ ու մաքուր պահպանել իւր արտաքինը: Գուք յաճախ հանդիպում էք անփոյթ հագնուած գիւղական քահանայի, որ շատ անհաճոյ ապաւորութիւն է թողնում:

Անփոյթութիւնը բարոյական անկման նշաններից մէկն է: Ինձ յաճախ պատահել է զիտել, թէ հետզհետէ ինչպէս էր ընկ-

նում երկտասարդ քահանան, որն իւր պաշտօնավարութիւնը սկսել էր ամենալաւ ձգտումներով: Եւ նրա անկումն սովորաբար սկսում էր արտաքինից: Ձանձրացանք երկար մաղերով զբաղուելուց (նրանց կարգին պահպանելու համար հարկաւոր է մեծ համբերութիւն եւ երկար ժամանակ): ձանձրացանք միշտ լիեշեր հաւաքելուց եւ մեր զգեստների մաքրութեան ու վայելչութեան վրայ հսկելուց: Եւ ահա դորանից յետոյ սկսում է արտաքինին անուշադիր վերաբերուիլ: Մազերը դաւում են, վարաջան ու կարան լի են լաքաներով, ծածկուած են թոգով և այլն. պէտք է լինում անընդհատ մաքառել այն անյարմարութեանց դէմ, որոնք առաջ են դալիս հոգեւորական հանդերձներ կրելուդ: Հարկաւոր է դնալ ծխականների մօտ, խօսել այս կամ այն գործի մասին, եկեղեցուն վերաբերեալ զանազան կարեւորների մասին զրուցել, ընթերցանութիւն սարքել, դպրոց մանել և այլն. դործեր, որոնք պահանջում են արագ շարժումն, իսկ եկեղեցին կամ դպրոցը գտնւում են բաւական հեռու և երկար ծանր շրջերով այդ տարածութիւնն անցնելու համար՝ մոնաւանդ ձմեռը և անձրեւին ու ցեխին, ահադին ճիւղ է պահանջում՝ մոնաւանդ եթէ ի նկատի առնենք այն հանգամանքը, որ դուք մի ամբողջ վերստից աւելի տարածութեան վրայ յուզարկաւորել էք ննջեցեալին և ձեր թրջուած և թրե տուած պատմութեանցից զեռ չորացնել և մաքրել պէտք է: Եւ այդպիսով դործը յետաձգւում է այսօր, վաղը և այլն. և վերջ ի վերջոյ հասնում էք այն առակի, որ ասում է թէ «գործը գայլ հօշէ, որ վրախլի»: Եւ ի վերջոյ այդպիսի հոլուի ամբողջ դործունէութիւնը հատնում է ձեռական և անփոյթ կերպով կատարած ծէսերի

Անկասկած զգեստը որոշ ազդերութիւն է ունենում ոչ միայն արտաքին ձևի, այլ և բարոյական մի քանի սովորութիւններ և որամտաբերութիւններ ձեռք բերելու վրայ: Հոգեւորականի համազգեստը կարծէք յատկապէս հնարուած է նրա համար, որ գանգաղ և ծանր, կոպիտ քայլուածք և ձեւեր պատուաւի մարդուն. զրկի արագ և թեթեւ շարժուելու հնարաւորութիւնից, կապի ոտք ու ձեռքը և իւր ծանրութեամբ և երկարութեամբ ձգի մարդուն դէպի երկիր. մի խօսքով՝ որքան կարելի է մեծ դժուարութիւն և անախորժութիւն պատճառի այդ համազգեստ կրողներին:

Մեր լայն և ընդարձակ կաքաները, որոնցով սովորաբար շրջում ենք տանը, միանգամայն նման են աղաների առաւօտուայ այն խաւաթներին, որոնցից նրանք տարններով դուրս չէին

դալիս և որոնք մեծ դիւրութիւն են ներկայացնում ծուլութեան և քնէածութեան համար: Ահա այդ է պատճառը, որ հոգեորականութեան թարմ, երիտասարդ և դեռ կեանքի մանր ու մունր բաներով չըտղմակալած մասը ամեն կերպ ձգտում է դէն ձգել իրենց այդ դարաւոր խաւաթը, որպէս զի կարողանայ ազատ շարժուել և շրջել: Գուցէ այդպիսով մեղ յաջողուի դէն ձգել այն ծուլութիւնն ու թմբութիւնը, որոնք այդ խաւաթի հետ իբրև ժառանգութիւն անցել են մեզ քնէած և անշարժ Արեւելքից: Ի՞նչ զարմանալի բան կայ, երբ շատ և շատ արժանաւոր անձինք փախուստ են տալիս քահանայական կոչումից, որպէս զի գլխներին չը քաշեն այն տձև և տգեղ հանդերձը, որն այժմս պարտադիր է հոգեորականութեան համար: Մեղ կը պատասխանեն, որ այդպիսի մարդկանց չարժէ անգամ նշանակութիւն տալ, որովհետև նրանք հովուական բարձր պաշտօնին չեն կարողանում զոհել այնպիսի մանր-մունր բաները, ինչպիսին է համազգեստ կրելու գործը: Միթէ մեծ օգուտ կը բերեն նրանք այնտեղ, ուր հարկաւոր է լինում համարեա անընդհատ և ծանր արիւթիւն: Այդ բոլորն ի հարկէ ոչինչ է, եթէ գործի վրայ նայենք այն խիստ իդեալական պահանջները տեսակէտից, որպիսիք դրւում էն հովուի վրայ եկեղեցական կանոններով: Բայց տարաբաղդաբար ի նկատի պէտքէ առնել նաև կեանքի գործնական պահանջները, պէտքէ չը մոռանալ, որ մեղ յաճախ պահատում են ոչ միայն իդեալական հովիւներ, այլ և շատ և շատ անգամ միջակ տեսակի քահանաներ: Բացի այս բոլորից, չը պէտք է մոռանալ, որ մարդոց այնպիսի արարած է, որ նրան աւելի դիւրին է լինում լուրջ գործերութիւններ, քան ամենամանր բաներից և սովորութիւններից բաժանուիլը: Վանականի մէկը պատմում էր, որ վանք մտնելուց առաջ կշռելով իւր ոյժերը գալիք օրերի և արիւթեան համար, լուրջ մտածմունքի մէջ էր ընկնում, թէ արդեօք կարող կլինի թողնել այնպիսի մի հասարակ սովորութիւն, ինչպէս ծխախոտ ծխելը:

Վախում են, թէ ինչպէս կը վերաբերուի հասարակ ժողովուրդը, եթէ հոգեւորականները փոխեն իրենց համազգեստը և մադերը կարճացնեն: Կարծեմ ժամանակ է փոխել մեր ժողովրդի մասին արմատարած այն հին կարծիքը, որ նա իբրև թէ բացի արտաքինից՝ ոչինչ չի տեսնում: Այդ առոյցները մոռանում են ժողովրդի կազմած այն արածը՝ որ շորով ընդունում են, իսկ խելքով ճանապարհ դնում: Շահախնդիր, չար ու անսիրտ քահանային նա շուտ կը հասկանայ և կը դնահատի

արժանաւոր կերպով, թէպէտ նա արտաքուստ ամենալայելուչ տեսք ունենայ, և ընդհակառակն՝ նա միշտ յարգանքով կը վերաբերուի զգայուն և գործունեայ քահանային. բացի դորանից քոլորովին չի նկատուում, որ ժողովուրդը առանձին յարգանք տածելիս լինի դէպի մեր ներկայ արտաքինը:

Այլապէս դոյութիւն չէին ունենալ մեր հասցէին ուղղուած բաղմամբիւ մականուաններ. միթէ դիւղական քահանաներից շատերը հէնց այժմս էլ չեն կտրում իրենց մազերը և բաճկոն կամ կարճիկ չեն հագնում տանը ե գիւղական աշխատանքներէ ժամանակ: Ռուսաստանի հիւսիսում, որտեղ կան բաղմամբիւ աղանդաւորներ, որոնք աւելի սլահանջող են դէպի արտաքին վայելչութիւնը, այնտեղ պրաւօսլաւներն էլ աւելի պահանջկոտ և սիրող են արտաքին շուքի, քան ուրիշ տեղերում, յաճախ կը հանդիպէք դութանի ետեց քայլող քահանային գիւղական ամենատոյրական շորերով և դրանով ոչ ոք չի դայթաղուում: Հանդերձ փոխելը միմիայն այժմս է մաքսանենդութեան նման բան դարձել պատասխանատւութեան երկիւղի տակ: Ընդհակառակն մեր ներկայ արտաքինն աւելի է ծաղրի և դայթաղութեան պատճառ դառնում, մեր չինացու նման հիւսած մազերը, աշնանային անձրևի ու ցեխի ժամանակ բարձր քաշած լայն փաւաջաններն ու կաբաները և հոգեորականի այլանդալութեան հասնող այդ արտաքինն է, որ ժողովուրդին նիւթ է տալիս ծաղրի ու ամեն տեսակ սրախօսութիւնների:

Այժմս շատ է խօսուում աշխարհական և հոգեւորական դասակարգերի մերձեցման մասին, աշխատում են գտնել այնպիսի միջոցներ, որ այդ երկու դասակարգերն էլ միտին ծառայել կարողանան ժողովրդի լուսաւորութեան դործին: Կասկած չկայ, որ այդ հեշտ իրագործելի կլինէր, եթէ երկու կողմից մի քանի զիջողութիւններ տեղի ունենային և հոգեւորականութեան համար չափազանց ցանկալի է, որ աշխարհական մարդիկ խորթ աչքով չընայէին հոգեւորականներին և նրանց առանձին, տարօրինակ և աշխարհի միւս մահկանացուներին անհատականաւ արարածներ չը համարէին: Իսկ դրա համար պէտք է դէն ձգել դատակարգային՝ կաստայական բոլոր նախապաշարութեան ու կղզիացած դրութիւնը: Հնութեան շարքն անցած նախապաշարութեան մինը՝ աւելորդ և միանգամայն անկարեւոր բան է նաև նրանց համադգեստը:

Երկար մազերով շրջելը վաղուց աւանդութեան շարքն է անցած մեր հոգեւորականների համար. բաճկոն, կարճիկ և արխալուկս հագնելը գիւղերում և աշխատանքի ժամանակ արդէն

մեղանում շատ տարածուած է և ժողովուրդը երբէք դրա համար քահանային չի բամբասում, իսկ թէ ինչպէս կը վերաբերուի մեր միջին և բարձր դասակարգը այդպիսի փոփոխութեան, դժուար է ասել, որովհետեւ հողեւորականների համադրեստի մասին մամուլի մէջ լսուող ձայները նորեն և դեռ հասարակութեան ձայնն այդ մասին չի լսուած:

Նոյն խնդրի մասին «Русь» թերթի № 264 ում կարդում ենք.

— Մենք մի քանի նամակներ ստացանք հողեւորականների համադրեստի մասին, որոնցից առաջ ենք բերում ամենաբնորոշները: Տ. քահանան գրում է. —

Մեծ շնորհակալութիւն կը յայտնէր պրաւօսլաւ հողեւորականութիւնը աշխարհական մամուլին, եթէ վերջինս ի միջի այլ հրատապ խնդիրներէ՝ յաճախակի շօշափէր միմիայն սովորութեան շնորհիւ հողեւորականներին յատկացրած համադրեստի փոփոխութեան խնդիրը: Ժամանակակից փարիսեցիք ինչքան էլ պնդեն, որ քահանաների թւերի լայնութիւնն ու մաղերի երկարութիւնը ուղիղ համեմատական են ժողովրդի դէպի նրանց տաժած յարգանքի հետ, իւրաքանչիւր բարեխիղճ հովիւը կասի, որ այդ այդպէս չէ: Նկեղեցու սպասաւորները փորձով գիտեն, որ լայն շորերով ու երկար մաղերով ծածկել չեն կարող իրենց թուլութիւնները և եթէ ներքին յաւ յատկութիւններ չունիս, յարգանքի չես արժանանալ: Ղիւղական կեանքում — բանջարանոցում, տան բակում, այգիներում և դաշտերում, և հէնց իրենց սենեակում քահանայք սովորաբար անց են կացնում կարճ շորերով, որոնց վանազան անուններ են տալիս և երբէք չեն քաշուում իրենց ծխակաւաններին այդ շորերով հանդիպելու և ընդունելու ժամանակ:

Նրանք քաշուում են այդպէս երեւալուց, երբ այցելուն հասարակական աւելի բարձր դիրք ունի՝ քան նրա պարզ ծխականները: Սրանից պարզ հետևում է, որ «իարաջապաշանների» դայթակղութիւնից վախենալու բոլորովին տեղիք չկայ: Քահանան իւր ծխականների հետ յարաբերութեանց մէջ մտնելիս որքան աւելի պարզ է, որքան նա մօտ է նրանց նոյն իսկ իւր արտաքինով, այնքան աւելի մաաչել է իւր խորհուրդներով աշխատանքի օրինակով և բարի ու ազնիւ կեանքով: Սշխարհական հանդերձը ոչ թէ միայն չի ստորացնի քահանային իւր ծխականների աչքում, այլ ընդհակառակն՝ աւելի կը մօտեցնի իրար և հնարաւորութիւն կը տայ աւելի յաճախ տեսնուելու, սերտ յարաբերութիւն և հետեւապէս բարոյական փոխադարձ աւելի մեծ ներգործութիւն ունենալու:

«Աշխարհական շարերով հողեորականի ներկայութիւնը հասարակութեան մէջ կընդունուէր առանց որեւէ անտեղի դարմանքի և բացարկունչութիւնների, ինչպէս նոյգ յաճախ տեղի ունի այժմ»... Արդեօք այդ չէ՞ պատճառը, որ հողեորականութիւնը ժողովրդի հետ ամենօրեայ յարաբերութեան մէջ լինելուց այժմս այդչափ խուսափում է»:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ֆրանսիայում սկսուեց մի նոր անդամահատութիւն՝ կաթոլիկ եկեղեցու պետութիւնից բաժանուիլը: Այդ անդամահատութիւնը սկսուեց մի մասի ուրախական աղաղակներով, մինչդեռ միւս մասը զայրագին բողոքում և յարձակում էր:

Բայց հասկանալու համար, թէ որ աստիճանի խորն է շահիւնում այդ հարցը հասարակութեան բոլոր խաւերը ու ստեղծում երկու անհաշտ բանակներ, պէտք է ի նկատի առնել դպրոցի, պատանեկութեան և կեանքի կազմակերպութեան վրայ ունեցած այն ահագին ազդեցութիւնը, որը ձեռք էր բերել կաթոլիկ հողեորականութիւնը Ֆրանսիայի՝ «կաթոլիկ եկեղեցու այդ անդրանիկ գոտեր վերայ»:

1902 թուին երբ իշխանութիւնն անցաւ ներկայ՝ պ. Կոմբի նախարարութեան ձեռքը, Ֆրանսիայում դոյութիւն ունէին 914 թոյլարուած հողեոր միաբանութիւններ, որոնցից 5-ն արական, իսկ 909 իգական, 457 միաբանութիւններ, որոնց հաստատման մասին արդէն բանակցութիւններ էին վարում՝ վերջիններիցս 61-ն—արական, 366-ն—իգական: Ընդ ամենը 1371 միաբանութիւն:

Հողեոր միաբանութիւններին պատկանող զանազան հիմնարկութիւնների թիւն հասնում էր 20,823:

Այդ հիմնարկութիւնների մեծագոյն մասը—16,904 ծառայում էին կրթական—գոտախարակչական նպատակներին, իսկ 319 հիմնարկութիւնները հիւանդանոց, ապաստանարան կամ գուտ կրօնական նպատակներին ծառայող հիմնարկութիւններ էին:

Առհասարակ բոլոր երկիրներում մեծ խնդիր է եղել, թէ ի՞նչ տեղակի դպրոցներն են աւելի նպատակայարմար.—ժողովրդական, թէ եկեղեցական—ծխական և որքան ազատ հայեայցք է մտել մի երկրի մէջ, որքան աւելի և—աւելի է մուտք դործել կրօնական ազատութիւնը, այնքան աշխարհական դպրոցների

յաղթանակն ապահովուել է մեծ չափով: Եւսկ ազատ Ֆրանսիայում, ուր դոյութիւն ունի առաւել ուսմակարահան վարչութիւն և լայն կրօնական ազատութիւն, բնական է, որ այդ մրցումն աշխարհիկ և կրօնական դպրոցներում պէտք է առաւել ուժեղ լինէր:

Բայց պարզ է, որ միանգամ ձեռք բերած զիրքը հեշտութեամբ և առանց կռուի չեն զիջանում և եթէ մի կողմից հասարակապետական կառավարութիւնը ջանք է դործ դնում դպրոցին վերադարձնելու իւր ազատութիւնը, թողնելով հոգեւորականութեան միմիայն հաւատոյ շրջանակը և բարոյական խրատների ասպարէզը, միւս կողմից կղերական կուսակցութիւնը չի ուղղում զիջանել իւր ձեռք բերած զիրքն ու ազդեցութիւնը:

Պատերազմը յայտարարուած է և թէ ինչով կը վերջանայ, առ այժմս դժուար է ասել: Ամեն ինչ կախուած է Կոմբի նախարարութեան յարատեւութիւնից: քանի որ իրաւունքը Կոմբի ձեռին է, պէտք է կարծել, որ նա դործը կը տանի տոկոսնութեամբ, և այդ երևում է Օկսբերում արտասանած չնրա ճառից: Այդ ճառը ներկայ բոլորում մեծ նշանակութիւն է ստանում շնորհիւ Վատիկանի և Ֆրանսիական կառավարութեան սուր յարաբերութիւնների և ներկայացնում է Կոմբի կուսակցութեան քաղաքական ծրագիրը: Ֆրանսիայի ներքին կեանքին վերաբերեալ մի քանի խնդիրներ քննելուց յետոյ, Կոմբն ոնցաւ եկեղեցին պետութիւնից բաժանելու ոտը խնդրին:

Նա ցոյց տուաւ թէ ինչ ազդեցութիւն էր ձեռք բերել հոգեւորականութիւնը Ֆրանսիական պետական կեանքի բոլոր կողմերի վրայ և աւելացրեց, որ ներկայ նախարարութեան օրօք յաջողուեց հեռացնել Ֆրանսիայից հոգեւոր միաբանութիւններ, որոնք աշխատում էին ոտակացնել նրան. այժմս հարկաւոր է ազատել Ֆրանսիան նրա—(հոգեւորականութեան) պապական ազդեցութիւնը զօրացնելու ձգտումներից:

«Առաջին կայսրութեան ժամանակ հոգեւորականութեան էր թողնուած ոստիկանների վանիչ դերը. իսկ հետեւաւ աւելի թոյլ իշխանութեանց ժամանակ նա կարողացաւ ձեռք բերել իւր դրութիւնն ապահովող դաշնագիրը պետութեան հետ (կօնկրդաւ): Երեսուն տարի է, որ հասարակապետութիւնը մաքաւում է անասելի դժուարութեանց դէմ, որ հէնց կօնկորդատի հիման վրայ յարաբերութիւն սահմանի հոգեւոր և աշխարհիկ իշխանութիւնների մէջ, սակայն պապական իշխանութեան և եպիսկոպոսների կողմից այդ դաշնագրի յաճա-

խակի կատարած խախտումները, ինչպէս օրինակ պապի ֆրանսիական եպիսկոպոսների հետ անմիջական յարաբերութեանց մէջ մասնելը, կառավարութեան կողմից առաջարկուած թեկնածուներին եպիսկոպոս չը հաստատելը, մեր ներքին գործերին խառնուելը և այլն, հարկադրում են դիմել այն միջոցի, որին զիմում են անհամաձայն ամուսինները՝ ամուսնալուծութեան, և եթէ հնար է՝ փոխադարձ համաձայնութեամբ»:

Պ. Կօմբը յոյս է տածում, որ այդ քայլը հասարակապետական կուսակցութեան կողմից կընդունուի «ոչ թէ քրիստոնէութեան դէմ որեւէ թշնամական նպատակներով, այլ սօցիալական խաղաղութեան և կրօնական ազատութեան շահերի տեսակէտից»։ Կօմբը մատնանիշ արտւել, որ հէնց այդ ուղղութեամբ է գործում պալատի կողմից ընտրուած մատնափողովը և յոյս ունի, որ պալատն էլ այդ ուղղութեամբ կարժիք կը տայ:

Կօմբը կարծում է, որ հիւեղեցին պետութիւնից բաժանելով առաջ կը դայ հասարակական խաղաղութեան նոր և երկարատե մի շրջան, որով միայն կապահովուի բոլոր դաւանութեանց կատարեալ ազատութիւնը պետութեան անվիճելի իրաւասութեան ներքոյ»:

Այս ճառից պարզ երևում է, որ Ֆրանսիայի նախարարը հաստատուն կերպով մշակել է իւր ծրագիրը և մտադիր է տուկունութեամբ իրագործել այն:

Նա համոզուած է, որ շատ լուրջ խնդրին է ձեռք զարկել: «Ես կարծում էի, որ եկեղեցական իշխանութիւնները չեն կարող բացի իրենց պաշտամունքի կատարեալ ազատութիւնից՝ ուրիշ որեւէ բան ցանկալ, բայց սխալուեցայ, որովհետեւ ինձ նախազուգործին և յայտնեցին, որ կաթոլիկական սկզբունքը միանգամայն դէմ է պետութեան և եկեղեցու փոխադարձ ազատութեան և իբրեւ այդ բանի ապացոյց մատնանիշ եղաւ Պիոս IX պապի Syllabus հովուական շրջաբերականի վրայ»:

«Բարեբախտաբար մենք այլ ևս այն շրջանում չենք ապրում, երբ այն կատարելագործուած անաթեմաները, (բանադրանքները) որոնցով սպառնում է Syllabus քաղաքի ազգէին ու վախեցնէին մարդուն, և մենք չենք վերաւորիլ ամենաերկշտ հասարակապետականին անգամ, ենթադրելով, որ նրա համոզմունքն այդպիսի հասարակ պատճառներով կարող է խախտուել ու փոխուել»:

Կօմբը չի վախենում այն բանից, որ պապը կը զբիւ Ֆրանսիան Արևելքում կաթոլիկների հովանաւորի դերից: «Պապա-

կանութիւնը զուր է ձգտում վախճնել մեզ այդպիսի բաներով: Ֆրանսիան միշտ ամենայն ազնւութեամբ է կատարել կաթոլիկների պաշտպանի դերն Արեւելքում:

«Ներկայ ֆրանսիան նշանակութիւն չի ստալիս և ցանկութիւն չունի եկեղեցու անդրանիկ դուռար կոչուելու, որով նախկին ֆրանսիան պարծենում էր»:

Աւերջում Կոմբը յոյս է յայտնել, որ անշուշտ կը յաջողուի եկեղեցին տէրութիւնից բաժանելու իւր ծրագրերը:

Թէ որքան ուղիղ է Կոմբի կարծիքը՝ դժուար է ասել:

Պէտք է յիշենք կաթոլիկ ֆրանսիայում դարերի ընթացքում արմատացած սովորութիւններն ու համոզմունքները, որպէս զի հասկանալ կարողանանք, թէ ներքին ինչ դժուարին կռիւ է առաջ գալու մարդիկ աւելի զգացմունքներով և սովորութիւններով են ապրում, քան դատողութիւններով և բանականութեամբ: Միսկ հին սովորութիւններն ու հաւատալիքները ֆրանսիայում գեռ շատ և շատ ուժեղ են:

Չայները բաժանուած են. այդ խնդրով է զբաղուած մամուլն ու հասարակութիւնը. հոգեւորականութիւնը կատաղի կռիւ է մղում և ֆրանսիան անց է կացնում պատմական ամենանշանաւոր մօմէնտներից մինը: Տեսնենք թէ ինչով կվերջանայ այդ բոլորը:

Ֆրանսիայի և Վատիկանի յարաբերութեանց խզումը, որը տեղի ունեցաւ Պիոս X պապի ընտրութեան տարեդարձին, առիթ դրածաւ համակրական բաղմաթիւ սղերձների և հանրագիրների թէ անհատների և թէ դանադան ընկերութիւնների կողմից: Նախնկոպոսներն իրար ետեւից հանդիսաւոր յայտարարում էին իրենց օրգաններում հետմէական քահանայապետին իրանց կատարեալ անձնուիրութիւնն ու հնազանդութիւնը:

Կաթոլիկական թերթերում հրատարակուած են պապին ուղղուած մի քանի ուղերձներ և հանրագրեր, որոնք ստորագրուած են ժողովրդի կողմից:

Перк, Вѣст. հաղորդում է, որ «L'Univers» թերթում տպուած ուղերձում ֆրանսիական կաթոլիկները ցուակցութիւն յայտնելուց յետոյ, իրենց որդիական անձնուիրութիւն և հաւատարմութիւն են արտայայտում դէպի Պապը և նրա բոլոր հրամանները, ցանկութիւններն ու խրատները: Հոգեւորականութեան և կաթոլիկ ժողովրդի այսպիսի համակիր արամադրութեան միջոցին դէպի Վատիկանը, իրենց կամակորութեամբ վե-

ըոյնշեալ միջնադէպն յառիթ տուող երկու եպիսկոպոսները առաւել քարուք համարեցին հպատակուել Պապին և Հռոմ գնացին:

Միւս կողմից էլ հասարակապետականներն են համակրական ցոյցեր անում Կոմբլնաթարարութեան և «Petite Republique» թերթում տպուած են Կառավարութեան ուղղութեան համակրողներն ուղերձներ: Մօտենում են երկու կուսակցութեան բոլուն գործունէութեան մոմէնտներ և մենք մօտ ապագայում հանդիսատես կլինինք բուսականին խոշոր դէպքերի:

Յուլիոսի 31ին Պրազա քաղաքում տեղի ունեցաւ տեղական հոգեւորականութեան կողմից հրաւիրուած քահանայից համաժողովը, որին ներկայ էին 2000 էջ աւելի քահանաներ և նրանց տեղապահներ: Չորս թեմերից հաւաքուած քահանաները ժողովում շօշափեցին դորժնական բաղմաթիւ այնպիսի խնդիրներ, որոնց մասին գրւում էր ցայտօր միմիայն բարեփոխութեանց կողմնակից թերթերում և վճռականապէս պահանջեցին այդ խնդիրներն իրագործումը:

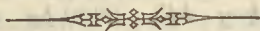
Ամենից առաջ նրանք շօշափեցին եպիսկոպոսներին նշանակելու խնդիրը:

«Նկատելու ունենալով եպիսկոպոսներին պաշտօնի նշանակելու դորժի լրջութիւնը՝ մանաւանդ մեր այս խառը Ժամանակում, մենք պահանջում ենք, որ այդ տեղերը տրուին միմիայն արժանաւորներին՝ հովուական պաշտօնավարութեան մէջ փորձուած հովիւներին, և խստիւ բողոքում ենք այն մտքի դէմ, որ այդ տեղերը ձեռք բերելու իրաւունք է տալիս ծառայումը կամ աստուածաբանութեան դօքտորի կոչումը, առանց նկատելու ունենալու միւս յատկութիւնները»:

Այնուհետեւ պահանջ յայտնեցին, որ թեմական խորհրդարաններում, որոնք դոյութիւն ունին եպիսկոպոսների մօտ և որոնց պաշտօնն է ղեկավար հանդիսանալ հովուական դորժունէութեան մէջ, դոնէ առնուազն տեղերի կէսը յատկացուի ծխական հոգեւորականներից ամենափորձուած և հեղինակաւոր քահանաներին. որ թեմական ուսմանարիւններին տեսուէ նշանակուին հովուական բուսականաչափի փորձառութիւն ունեցող անձինք, որ դորժնական աստուածաբանական ամբիօսները տրուին այն քահանաներին, որոնք առնուազն տասը տարի պաշտօնավարել են հովուական տապարիղում. որ աւելի արդարութիւն պահպանուի տեղեր յատկացնելիս, պաշ-

տօնի նշանակելիս, անշարժ կայք, պարգևներ բաժանելիս և չնայած մասնական միջոցներով աշխատել, որ հոգևորականութեան վերոյիշեալ «սուրբ և արդարացի» պահանջներն անպատճառ իրագործուին: Քահանաների այս անսովոր ոճը՝ իրենց բարձր իշխանութեան մասին, իւր վրայ դարձրեց եպիսկոպոսների և մամուլի ուշադրութիւնը:

Եպիսկոպոսները մատնանիշ արին, որ քահանայք իրենց կարգապահութեամբ և դէպի իշխանութիւն տաճած յարգանքով պէտք է ուրիշներին օրինակ լինին և չը պէտքէ խառնուին և հրահանգներ տան իրենց իշխանութեան:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆՆ ԵՒ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆԸ

(Շարունակութիւն).

II

ԳԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Բերգեմանի կարծիքով դաստիարակի ամենագլխաւոր նպատակը պիտի լինի պատրաստել և դաստիարակել կուլտուրայի յառաջադիմութեան գործի համար կարող և ուժեղ աշխատաւորներ: Բայց նախքան դաստիարակութեան մասին իւր հայեցակէտը պարզելը՝ նաև հարցնում է թէ իրագործելի է արդեօք այդ նպատակը. այս մի շատ լուրջ հարց է այն տեսակէտից, որ մարդկութեան կուլտուրական աշխատանքին մասնակցելը պահանջում է իւրաքանչիւր՝ մինչև իսկ աննշան աշխատաւորից մեծ և ծանր զոհեր՝ գործին կատարելապէս նուիրուել: Պատահում է, որ այս դժուարին ասպարիզի մէջ շատ անգամ

խորտակում է արիութիւնը, թուլանում են մարդու ուժերը և յաճախ սրտի մէջ մուտք են գործում անյուսու թեան զգացումները։ Որպէս զի մենք կարողանանք կուտուրայի համար կռիւ մղել, մեր կրծքում պիտի բուռն դենն ուժեղ և կենդանի համերաշխութեան զգացմունքներ, այն գիտակցութիւնը պիտի լինի մեր մէջ, թէ մենք ընկեր ենք ընդհանուր գործի համար, այն ժամանակ դէպի մերձաւորն ու եղբայրն ունեցած սիրովը համակուած, մենք կարող կը լինինք թեթեացնել այդ կռիւը և փոխադարձաբար օգնել մէկը միւսին։

Ուրեմն կենդանի համերաշխութիւն է հարկաւոր, ահա սա այն ոյժն է, որը պիտի զարգացնել մարդու մէջ նորա համար, որ նա կարող և ընդունակ լինի դառնալ մաքառող ընդհանուր գործի յառաջադիմութեան համար։ Բայց կարելի է արդեօք զարգացնել այդ ոյժը. կարո՞ղ են դաստիարակները երիտասարդների սրտերի մէջ վառել այն սիրոյ հուրը դէպի հայրենիքը և մարդկութիւնը, առանց որի չի կարելի կռուել նոցա շահերի համար։

Կան յոռետեսներ, որոնք բացասական պատասխան են տալիս այս հարցին։ Նոցա կարծիքով պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ մարդկութիւնը աստիճանաբար, բայց անչեղ ընթանում է բարոյական տեսակէտից դէպի յետ, աւելի վատանում և այլասեռում է։ Պատմութեան հոսանքը իբր թէ տանում է մարդկութիւնը դէպի անկման և քայքայման խորխորատը։ Աշխատել կանգնեցնել այդ հոսանքը, կամ ներկայ սերունդին հեռու պահել այդ կեղտոտ ալիքներից, թէև հերոսական, բայց և այնպէս անմիտ փորձ է...

Բերդեմանի կարծիքով դա սխալ է. հարկաւոր էլ չէ պատմութեան հոսանքը դադարեցնել, որովհետև մարդկութիւնը յառաջադիմում է բարոյական տեսակէտից և թէև դանդաղ, բայց առաջ է գնում։ Հին ժամանակներում մարդ ընդունակ էր սիրելու միայն իւր ընտանիքի անդամներին և իւր ցեղը. ուրիշ ընտանիքի և ցեղի անդամները նորա համար թշնամի էին, որոնց դէմ նա

կաւում էր: Կամաց կամաց մարդկութեան զարգացողութեան հետ խորտակում են ցեղական և ընտանեկան թըշնամութեան այդ սահմանները, առանձին ցեղերը և ընտանիքները միանում են իբրև մի ժողովուրդ, մի պետութիւն, մի հասարակութիւն և մարդու հոգու մէջ զարգանում է մի տեսակ ընդունակութիւն՝ սիրելու ամբողջ ազգութիւնը, որին նա պատկանում է: Բացի դորանից, մարդկութիւնն անկասկած յառաջադիմում է այդ մտքով, որ առանձին պետութիւնները միանում են իբրև մի ամբողջութիւն, այժմ արդէն կան այդ միութեան սաղմերը — դռքա միջազգային օրէնքի սաղմերն են: Մարդկանց ներքին միութեան յառաջադիմութեան հետ ի միասին մենք նկատում ենք, որ նոցա հոգին դառնում է աւելի լաւ և մաքուր, նոքա իրանց ուժերի մեծ մասը նուիրում են հասարակական շահերին և նոցա օգտին են ծառայում:

Այսպիսով պատմութիւնը ոչ թէ հակառակ է մոնակափաթութեան, այլ օգնում է նորան. պատմական յառաջադիմութեան դանդաղ շարժուող ալիքները տանում են մարդկութիւնը ոչ թէ դէպի անբարոյականութիւնը, այլ համերաշխութեան աշխարհը. մարդկանց սրտում ոչ թէ հանգչում, այլ աստիճանաբար վառւում են ընկերական զգացմունքների կայծերը: Այդ նոյն աստուածային կայծերը թաղնուած են իւրաքանչիւր մատաղ սերունդի հոգու մէջ. և միթէ այն միտքը, որը աշխատում է վառելու այդ կայծերը և դարձնելու մի պայծառ բոց, նոցա մէջ եղած մարդասիրական ձգտումների սերմերը զարգացնելու, իբրև կենդանի և տիրապետող զգացմունք համերաշխութեան, միթէ այդ միտքը անմիտ մի ցնորք է: Կարող են դռքա ասել նաև թէ «ենթադրենք որ հասարակութիւնը յառաջադիմում է մինչև իսկ բարոյական տեսակէտից, բայց այդ փաստը դեռ ևս չի վճռում այն հարցը, թէ կարելի է դաստիարակել ցանկացած ուղղութեամբ հասարակութեան իւրաքանչիւր անհատին: Քանի որ մանկավարժները Լօքքի հետ մասամբ հաւատում էին թէ մանկան հոգին իբրև մի մաքուր տախտակ է (tabula

rasa), այս հարցը ինքնըստինքեան վճռում էր, այսինքն որ ամեն բարձր ձգտումներ կարելի է արմատացնել այդ տեղ: Բայց ժամանակակից մանկավարժութիւնը հոգեբանական այդ հեքիաթը tabula rasa-ի մասին հերքեց. մանկավարժութիւնը իւր ուշադրութիւնն է դարձնում ոչ թէ վերացական մի անձնաւորութեան վերայ, «առհասարակ մարդ» կոչուածի վերայ, այլ թանձրացեալ մի առարկայի՝ սանի վերայ, որը իրականութեան մէջ գոյութիւն ունի և ոչ թէ մանկավարժական երեակայական աշխարհում գոյութիւն ունեցողի վերայ: Իսկ երբ որ այդ իրական մարդը առաջին անգամ կանգնում է դաստիարակի առաջ, այն ժամանակ երևում է, որ այդ փոքրիկ էակի հոգու մէջ արդէն կան որոշ սաղմեր ապագայ անհատականութեան զարգացողութեան համար, որոնք երբեմն մութ և անորոշ են լինում, զարգացման ձգտող յատկութիւններ են ունենում, լաւ է որ այդ սաղմերը բարեյաջող բնաւորութիւն են ունենում: Իսկ եթէ այդպէս չէ, այն ժամանակ կարող է դաստիարակը նորա զարգացողութեան առաջն առնել և մարդու մէջ արմատացնել նոր-լաւ-յատկութիւններ: Այո, պատասխանում է Բերդեմանը, կարող է դոնէ մի որոշ չափով. մանկավարժութիւնը միջոցներ ունի և նորա համար, որ ազդէ մարդու զգացմունքի վրայ, փոխէ նորա բնաւորութիւնը. եթէ մենք աշխատենք յառաջ բերել սանիկի մէջ որոշ զգացմունքներ, այն ժամանակ նորա կը դառնան նորա համար սովորական, ուժեղ և կորոշեն նորա գործողութիւնը, և ընդհակառակն նորա որոշ հակումները չը չոյելով, մենք կարող ենք արմատախիլ անել. նորա անսովոր կը դառնան մարդու համար: Ընթանալով այսպէս՝ մենք կարող ենք մինչև իսկ եսասէր մարդու մէջ զարգացնել ուժեղ մարդասիրական ձգտումներ: Ասում են թէ գոյութիւն ունին մանուկներ բարոյապէս բոլորովին ընկած, իբր թէ այդպիսիների հետ ոչինչ չի կարելի անել, միայն պիտի կտրել, հեռացնել նոցա հասարակութիւնից, մէնակութեան պիտի դատապարտել: Բերդեմանը ենթադրում է, թէ որովհետև մանկավարժական դիտու-

թիւնն ու միջոցները դեռ այնքան բարձր վիճակում չեն գտնուում, ուստի մենք իրաւունք չունինք խօսելու անուղղելի մանուկների մասին. մենք միայն կարող ենք հաստատել, որ ժառանգական յատկութիւնները ենթարկւում են դաստիարակութեան ազդեցութեան մինչև որոշ սահմանները. բայց այդ սահմաններն այնքան նեղ չեն, ինչպէս յաճախ մտածում են. և դաստիարակը կատարած կը լինի իւր պարտքը ոչ վաղ, քան երբ կը հասնի անընկճելի արգելքների: Այսպիսով տեսնում ենք, որ դաստիարակել կարելի է, բայց ինչ միջոցներով:

Որպէս զի ամբողջ կեանքի ընթացքում մարդ կարողանայ անխոնջ մաքառել կուլտուրայի համար, ոչտք է ունենայ լուսաւոր գլուխ, ազնիւ սիրտ և բարոյապէս ուժեղ կամք: Հոգու այս բարձր յատկութիւնները վիճակւում են միայն նոցա, որոնք զարգացած են լինում ներդաշնակօրէն—մտաւոր, բարոյական և ճաշակադիտական տեսակէտից: Ահա թէ ինչու մենք պիտի աշխատենք մատաղ սերունդը զարգացնել այս բոլոր կողմերից, եթէ յիրաւի ուզում ենք կուլտուրական յառաջագիմութեան համար մաքառողներ պատրաստել: Այնուհետև դառնալով այն միջոցներին, որոնց օգնութեամբ կարելի է զարգացնել մարդու մտաւոր, բարոյական և ճաշակադիտական ոյժերը, Բերդեմանը անհրաժեշտ է համարում ձեռնարկելիք միջոցները, որոնք ապահովացնում են մանկան դարգացողութեան անհրաժեշտութիւնը սանիկի կամքի և զգացմունքի կանոնաւորութեան ճանապարհով, մի քանի ընդհանուր նկատողութիւններ է անում պարբերաբար կրկնուող յառաջագիմութեան զարգացողութեան նշանակութեան մասին և կանգ է առնում աւելի մանրամասն դասատուութեան դաստիարակչական դերի մասին:

Որոշելով ուսուցման դերը մտաւոր զարգացողութեան գործում, Բերդեմանը իւր գլխաւոր ուշադրութիւն է կենտրոնացնում նորա վերայ, թէ ինչ առարկաների ուսուցմամբ կարելի է դաստիարակել մանկանց՝ կուլտուրայի համար ապագայ մաքառողներին. այդ առարկաների

թուին են պատկանում մաթեմատիկան, բնական պատմութիւնը, աշխարհագրութիւնը և ազգային լեզուն, նաև հասարակական գիտութիւնները: Յառաջագիմութեան համար ապագայում ծառայողը պէտք է հետևէ ընդհանրապէս հասարակական—կուլտուրական զարգացողութեան ամբողջ ընթացքին՝ իւր սկզբնաւորութիւնից մինչև ներկայ ժամանակը: Այդ ժամանակ սանիկները պիտի ծանօթանան ոչ թէ միայն իրանց հայրենի երկրի զարգացման պատմութեան հետ, այլ և ամբողջ մարդկութեան. հակառակ դէպքում նորա չեն հասկանայ ոչ ազգային կուլտուրայի զարգացողութիւնը, ոչ նորա նշանակութիւնը՝ իբրև հանրամարդկային յառաջագիմութեան գործողութեան մէջ մի գործոն ոյժ: Բայց ամենաշատ ուշագրութիւն պիտի դարձնել հայրենի երկրի զարգացման պատմութեանը. մարդ չէ կարող անմիջական մասնակցութիւն ունենալ ամբողջ մարդկութեան կուլտուրական գործին, այդ գործի մէջ իւր բաժինը նա կարող է կատարել գլխաւորապէս մաքառելով իւր հայրենիքի յառաջագիմութեան համար. ուստի մարդ պէտք է ամենից առաջ և ամենից աւելի ազգային պատմութիւնը իմանայ և նորա համար աշխատէ:

Բայց ինչ հարկաւոր է ուսումնասիրել կուլտուրայի պատմութիւնը, ինչ կարող է տալ այդ պատմութիւնը սանիկին. Օլսֆիմանն ասում է, թէ այդ պատմութիւնը կը ծանօթացնէ նորան այն ոյժերի հետ, որոնք շարժել են հասարակութիւնը դէպի յառաջագիմութեան ճանապարհը և այն արգելքների հետ, որոնց հանդիպել է նա իւր զարգացողութեան ընթացքում: Կուլտուրայի պատմութիւնը սանիկի աչքերի առաջ բաց կանէ ներկայ հասարակական կեանքի պատկերը և կը լուսաւորէ նորա առաջ ապագայի իդեալները, նա կիմանայ ինչո՞ւ և ինչպէ՞ս աշխատել. բացի գործունից նա կը համոզուի, որ աշխարհում գոյութիւն ունի մի մեծ գործ, որի առաջ անձնական վշտերն ու ուրախութիւնները կանցեալն են—դա հասարակութեան յառաջագիմութեան գործն է. երիտասարդի հոգին կը լցուի հասարակական գաղափարների կենդանի

կրակով և նա կը հասկանայ, թէ ինչպէս մի ամբողջ ժողովրդի, այնպէս էլ նորա առանձին անհատների արժանաւորութիւնը չափուով է մարդկային հասարակութեան կուլտուրական զարգացման գործողութեան մէջ նոցա մասնակցելու բնաւորութեամբ. երիտասարդութիւնը կը տեսնէ այն ժամանակ իւր իգեալը այն մարդկանց մէջ, որոնք անխոնջ մաքառել են յառաջագիւծութեան համար՝ տալով նորան բոլոր ոյժերը և մինչև իսկ իրանց կեանքը: Երիտասարդ մարդիկ կը հասկանան, որ իսկական մարդկային կեանք կարելի է միայն հասարակութեան մէջ և նորա համար: Սորանից ի հարկէ, չի հետևում թէ նոքա պիտի հրաժարուին իրանց անհատականութիւնից, անհատական ընդունակութիւնների զարգացման տեսակէտից. ընդհակառակը՝ կուլտուրական յառաջագիւծութեան պայմաններից մէկն ևս հանդիսանում է աշխատանքի այնպիսի բաժանում, որ անհատական ընդունակութիւնները գտնէին լայն օտարէզ իրանց աշխատանքի և զարգացողութեան համար: Բայց ահա թէ ինչ չը պէտք է նոքա մոռանան, իրանց անհատական ոյժերը նոքա պիտի զարգացնեն ոչ թէ իրանց անձնական բարեկեցութեան համար, այլ ընդհանուր յառաջագիւծութեան, և այսպիսի ուղղութեամբ նոցա անհատականութիւնը միմիայն կը շահէ, որովհետև միայն մարդասիրական գաղափարների կենդանի լուսով զարգանում են հոգու այն բարձր շնորհները, որոնք մարդկային անձնաւորութիւնը դարձնում են ներքուստ գեղեղեցիկ և ուժեղ: Վերոյիշեալից հետևում է, որ կուլտուրայի պատմութեան ուսուցումը զարգացնում է մարդուն ոչ միայն մտաւորապէս, այլ բարոյապէս. այդ ուսուցումը ներշնչում է սանիկին այնպիսի գաղափարների, զգացմունքների և ձգտումների մի շարք, որոնք ստիպում են մարդուն տեսնելու յառաջագիւծութեան ծառայելու գործում իւր կեանքի ամենանուիրական և թանկագին նպատակը, իւր բարոյական պարտքը:

Ժամանակակից մանկավարժութիւնը շատ է խօսում հայրենասիրական զգացումների մասին և բոլորովին լռում

է մարդասիրական զգացումների մասին խօսելուց, մանկավարժներից շատերը, ինչպէս երևում է, ենթադրում են թէ անհրաժեշտ է սանիկի հոգու մէջ արմատացնել սէր միայն դէպի հայրենիքը, հանրամարդկային զգացումները իբր թէ իրանք իրանց կը զարգանան: Միթէ այդպէս է, չէ որ ներկայ ժամանակ մարդ աշխարհ է դալիս այնպիսի յատկութեան սաղմերով, որոնք յայտնուում են արդէն իբրեւ որոշ սաղմեր՝ սիրոյ դէպի հայրենիքը, մարդու հոգու մէջ առաջին օրերից ապրում է ձգտումն՝ մօտենալ շրջապատող բնութեան, մօտիկ մարդկանց, տալ նրանց իւր սրտի մի մասը, այդ ձգտումը պատահում է ամեն քայլափոխում՝ բարեյաջող հանդամանքների մէջ, մարդ միշտ շնչում է հայրենիքի օդը, տեսնում է իւր շուրջը հայրենեաց բլուրները և դաշտերը, լսում է մայրենի լեզուի ձայնը և միանում է հազարաւոր կապերով իւր շրջապատի մարդկանց հետ ու բոլորովին բնական է, որ սովորում է սիրել իւր աղգը և իւր հայրենիքը, «աղգային» և «սրտի համար թանկագին» խօսքերը հիմանիշ են դառնում: Ուրեմն թէ այդպէս է, էլ ինչո՞ւ համար մանկավարժներն աշխատում են սանիկի հոգու մէջ արմատացնել սէր դէպի հայրենիք, այդ սէրը ամրանում է մարդու մէջ և առանց մարկավարժների աւելի լաւ՝ յուժկու ուժերով ժառանգականութեան և միջավայրի շնորհիւ: Թանկավարժները պիտի աշխատեն ոչ թէ այդ սէրը զարգացնելու, որ առանց այն էլ զարգանում է, այլ որ նոքա տան այդ զգացման խելացի բովանդակութիւն և ուղղութիւն. թող նոքա ձգտեն, որ իրանց սանիկները հասկանան և սիրեն հայրենեաց ժողովրդին, թող երկտասարդների հոգու մէջ վառեն ձգտումն աշխատելու այդ ժողովրդի համար, իրանց բոլոր ոյժերը, թանկագին խոհերն ու մտածմունքները դորժադրեն նորա օգտին, ամեն բան զոհեն նորա բարօրութեան համար, եթէ դա անհրաժեշտ կլինի: Ահա այսպիսի սէր պիտի զարգացնել մանկանց մէջ և ոչ թէ հասարակ զգացում՝ նուիրուելու այն ամենին, ինչ որ աղգին է վերաբերում կամ նորան

պատկանում. Իսկ շատ մանկավարժներ աշխատում են ընդհակառակը զարգացնել հէնց այս վերջին տեսակի զգացում: Այսպիսով դէպի հայրենիքն ունեցած սէրը կը զարգանայ և առանց մանկավարժական միջոցների, մանկավարժների գործն է ոչ թէ այդպիսի սէր արմատացնել, այլ տալ այդ սիրոյ խելացի բովանդակութիւն և ուղղութիւն: Ինչ վերաբերում է հանրամարդկային և համայնաքաղաքական սիրոյն, սրպիսին անհրաժեշտ է արմատացնել չէ որ ներկայ—դեռ ևս ոչ այնքան բարձր հասարակական զարգացողութեան աստիճանի վրայ գտնուող մարդիկ առանձին հակումն չեն ցոյց տալիս դէպի օտար ազգերը. մարդկանց մեծամասնութիւնը տաժում է դէպի օտար երկրացիները աւելի թշնամական՝ քան բարեկամական զգացում: Դաստիարակութեան խնդիրն է մատաղ սերունդի հոգուց արմատախիւ անել այդ բնազդական թշնամութիւնը և փոխարինել նորան սիրով, մարդասիրական զգացմունքով: Թո՛ղ երիտասարդ մարդիկ հասկանան, որ բոլոր ժողովուրդները մի նպատակ ունեն, այն է աշխատել հանրամարդկային յառաջադիմութեան համար. թո՛ղ ստանիկները հասկանան, որ այդ գործի մէջ չեն կարող լինել թշնամիներ, այլ կարող են լինել միայն մէկը միւսին օգնող եղբայներ, թո՛ղ նոքա տեսնեն, որ հայրենեաց պատմութիւնը անքակտելի կերպով կապուած է եւրոպական ցեղի բոլոր ժողովուրդների պատմութեան հետ, որ ամենաթանկագին կուլտուրական բարիքը կը լինի ոչ թէ միջազգային թշնամութիւնը, այլ փոխադարձ օգնութիւնը, թո՛ղ վերջապէս ստանիկները հասկանան, որ ոչ զինուորական ոյժը և ոչ էլ զանազան երկրների գրաւումը պէտք է կազմեն որ և է ժողովրդի փառքի պսակը, այլ ընդհանուր յառաջադիմութեան գործի մէջ նորա ցոյց տուած եռանդոտ գործունէութիւնը:

Եւ որքան օգուտ կ'ունենար հասարակութիւնը, եթէ մանկավարժները երիտասարդների մէջ զարգացնէին սերունդէ սերունդ այդպիսի մարդասիրական զգացումներ, մարդասիրութեան կենսատու ոյժերը աստիճանաբար կը

Թափանցէին հասարակութեան հոգու խորքերը և իւրաքանչիւր պետութեան բախտի որոշողները ստիպուած կը լինէին իրանց պատուասիրութեան համար որոնել աւելի պատուաբեր գործ, քան թէ այդ մշտական զինաւորումը, որը երկրի տնտեսական ոյժերը քայքայում և կուլտուրայի յառաջագիւծութեան գործին վնասում է:

Ահա այն զգացմունքները, որոնք պիտի զարգացնուին երիտասարդութեան մէջ. — խելացի, անկեղծ և ջերմ սիրոյ զգացմունք դէպի ընկերն ու մարդկութիւնը: Այսպիսով ներդաշնակօրէն շաղկապելով միմեանց հետ ազգային և համաքաղաքիական զգացմունքները, սօքա հանդէս կը գան իբրեւ ամենակարեւոր լծակները երիտասարդ սերունդի բարոյական զարգացողութեան, նոցա քաղաքացիական դաստիարակութեան համար:

Դառնալով ճաշակագիտական զգացմունքի զարգացման խնդրին՝ Բերգեմանը ցոյց է տալիս ամենից առաջ, որ գեղարուեստը հանդիսանում է իւրաքանչիւր ժողովուրդի կուլտուրական կեանքի իբրեւ հիմնական տարրերից մէկը: Մի կազմակերպեալ ամբողջութեան հետ ի մի ձուլելով ձեռք և բովանդակութիւնը, նիւթը և հոգին, գեղարուեստը ջերմացնում է մեր կեանքը ներդաշնակութեան իդեալով, զտում և բարձրացնում է մեր միտքը, առողջացնում է հիւանդ հոգին, յոգնած սրտին տալիս է նոր զարկ և նոր հաւատ: Բայց գեղեցկութեան այդ կախարդիչ ազդիւրից միայն սակաւ ընտրեալներն են իրանց գաղափարների համար օգտուում. իսկ եթէ կամենում ենք դաստիարակել զուարթ և գործին նուիրուած աշխատաւորներ, այն ժամանակ պէտք է ընդարձակ ասպարէզ բանաք երիտասարդութեան առաջ այդ բարձր և մաքուր բաւականութեան համար, որը բերում է իւր հետ գեղարուեստը: Կանգ առնելով այն պատճառների վրայ, որոնք դժուարացնում են գեղարուեստի մուտքը ժողովրդական այլ և այլ խաւերի մէջ, Բերգեմանը ցոյց է տալիս ի միջի այլոց և այն, որ դէպի գեղարուեստը տանող ճանապարհները ներկայումս շատ դժուար և փշոտ են: Կար-

ծես թէ գեղարուեստագէտները պատնէշ են կանգնեցրել իրանց և հասարակութեան մեծամասնութեան մէջ. նորա խօսում են պատկերներով, որոնք ժողովրդի մեծամասնութեան անհասկանալի են, ոգևորութիւն են որոնում իդեալի աշխարհում, որոնք հասարակական կեանքի համար օտար են. քանդակագործները իւրացնում են հին ժամանակի տիպեր և աստուածութիւններ, իսկ նկարիչները սկսում են խորհրդաւոր բովանդակութեամբ նկարել, որոնց քննելու համար հարկաւոր է մասնագիտական պատրաստութիւն. նկարիչները, ինչպէս երևում է, ենթադրում են, որ գեղարուեստը չի կարող ամբօրին հասկանալի լեզուով խօսել. ինչո՞ւ, չէ՞ որ նկարիչները գիմում են ճաշագիտական զգացման ձայնին, ի հարկէ նա միակերպ չէ զարգացած ամեն մէկի մօտ, բայց խոշոր տարբերութեան հետ ի միասին դոյութիւն ունի և շատ նմանութիւն, որի շնորհիւ գեղարուեստի լեզուն հասկանալի կը լինի ոչ միայն բնութեամբ «ընտրեալ» մարդկանց, այլ և սովորական մահկանացուների մեծամասնութեան. Ասում են թէ եթէ գեղարուեստը մտնի ժողովուրդի մէջ և դառնայ ռամկական թէ լեզուով և թէ իդեալներով, այն ժամանակ նա կը յետադիմէ և անխնայ կը դատապարտուի: Մի՞թէ այդպէս է. հելլադայի նշանաւոր նկարիչները սակեցնում էին բոլոր քաղաքացիների համար և ոչ թէ մի քանի ընտրեալների, և այնուամենայնիւ յայնորդ գեղագիտական ձիրքերը զարգացման բարձր աստիճանի վրայ էին դրանում: Միջնադարեան գեղարուեստը ժողովրդական կեանքի խորքերից էր օգտւում իւր յոյժերի համար և դա միայն օգնեց նորա ծաղկման. ներկայ դրականութիւնը, գոնէ ի դէմս իւր լաւագոյն ներկայացուցիչների, նոյն ճանապարհով է ընթանում, նա ձգտում է ժամանակակից հասարակութեան և ժամանակակից մարդու հօգին գուշակել, թափանցել զգացմունքի և մաքի, հաւատալիքների և ազգային ձգտումների գաղտնիքները, լսել նորա որտի բաբախումը և պատմել մարդկանց այն մեծ և խափան ճշմարտութեան մասին, որին նորա այդպէս ագահ

և այդպէս առ այժմ՝ զուր որոնում են։ Եւ գրականութիւնը ոչինչ չը կորցրեց դորանից։ Նա ի հարկէ շատ հեռու է կատարելութիւնից, բայց այժմ արդէն նորա կողմն է մեր համակրութիւնը և նորանից ենք սպասում նոր և բարձր գեղարուեստագիտական ստեղծագործութիւն, նոր և բարձր ձևեր։ Ինչ վերաբերում է գեղարուեստի այն ճիւղերին, որոնք կեանքից կտրւում և գնում են դասական դիցաբանութեան կանխամտածած կերպարանքների թագաւորութիւնը, մենք տեսնում ենք թէ ինչպէս նոքա կորցնում են իրանց ոյժերը և մահուան դատապարտւում։

Այսպիսով գեղարուեստը պիտի մօտենայ հասարակութեան. բայց և ընդհակառակն մանկավարժները պիտի հոգան, որ գեղագիտական դարգացումը դառնայ մատաղ սերունդի սեփականութիւն։ Մանուկները պիտի անպատճառ սովորեն նկարչութիւն, քանդակագործութիւն, երաժշտութիւն և բանատեղծութիւն։ Բայց այս դէպքում գլխաւոր ուշադրութիւն պիտի դարձնել ոչ թէ անունների և թուի վերայ, ոչ թէ ամեն տեսակ կանոնների և պատմական տեղեկութիւնների վերայ, այլ նորա վերայ, որ մանուկները թափանցէին որքան հնարաւոր է գեղարուեստի ստեղծագործութեան էութեան խորքը, սովորէին հասկանալու շրջապատող բնութիւնը և հասարակական երևոյթներն այնպէս, ինչպէս այդ անում են նկարիչները, այսինքն հասկանալով աշխարհային և մարդկային կեանքի գեղագիտական կողմը։

Ա. Շահնազարեանց.

ԼՄՄԱՆՈՒԷԼ ԿԱՆՏ

(Մահուան հարիւրամեակի առթիւ):

Կանտը, որի փիլիսոփայութիւնը չէր կարող այս կառավարութեան հաճելի լինել, մանաւանդ որ նա չէր թագցնում իւր վերաբերմունքը դէպի ժամանակի ամբողջ քաղաքական աշխարհը յուզող դէպքերը, ընդհարուեցաւ այս կառավարութեան հետ շնորհիւ իւր «Կրօնը զուս բանականութեան սահմանում» գրուածքի: Կանտը ցանկանում էր տպագրել այդ Բիստերի Berliner Monatschrift-ի մէջ մաս մաս, բայց հէնց երկրորդ մասն արդէն արգելուեցաւ գրաքննիչից: Այն ժամանակ նա իւր գրուածքը յանձնեց Ննայի փիլիսոփայական ֆակուլտետի քննութեան և տրապարկեց առանձին գրքով: Մի տարի յետոյ 1791 թ. Հոկտեմբերի 1-ին ստացաւ կայսերական հրովարտակ հետեւեալ բովանդակութեամբ. «Մեր բարձր անձնաւորութիւնը մեծ տհաճութեամբ նկատում է, որ դուք ձեր փիլիսոփայութիւնը գործադրում էք ս. Գրքի և քրիստոնէութեան մի քանի գլխաւոր և հիմնական վարդապետութիւններն աղաւաղելու և ստորացնելու համար: Մենք ձեզնից անյատկաւ բարեխիղճ հաշիւ եմք սրահանջում և յուսով ենք, որ այլ ևս այդպիսի վանցաւորութիւններ չէք գործի: Ձեր սլաքաականութեան առեւի շուտ համապատասխանում է գործադրել ձեր ազդեցութիւնն ու քանքարները յօգուտ Մեր՝ այս Երկրի նկատմամբ ունեցած հայրական դիտաւորութիւնների իրադրութեան: Հակառակ դէպքում, այսինքն երբ դուք շարունակէք յամառել, դուրս անմիջական հետեւեալները ձեզ համար աննպաստ կարգադրութիւններ կլինին»:

Կանտը այդ բանին պատասխանեց մի զեկուցադրով, որի մէջ ամենից առաջ պաշտպանւում է իր վրայ բարգաժ մեղադրանքները դէմ և վճռական կերպով պնդում գիտնականի (տարբերելով «ժողովրդական ուսուցչից») կրօնական հարցերի շրջանում ինքնուրոյն կարծիքներ յօրինելու և արտայայտելու իրաւունքի վրայ: Սակայն եզրակացութեան մէջ նա հրաժարւում է ապագայում այդ իրաւունքից օգտուելուց: Որպէս զի ամենափոքրիկ կասկածից անգամ խոյս տայ, ամենաապահով միջոց այս է համարում նա. «որպէս Նորին Մեծութեան հաւատարիմ հպատակ՝ հանդիսաւոր կերպով յայտնել, որ այսուհետեւ ես կզգուշանամ միանգամայն կրօնի վերա-

բերեալ կարծիքներս հրապարակօրէն արտայայտելուց թէ դաստիարակութիւնների և թէ հեղինակութիւնների մէջ»:

Մի թերթիկի վրայ, որ մնացել է նոցա մահուանից յետոյ թղթերի մէջ, այդ հարցի վերաբերեալ հետեւեալ խորհրդածութիւնն է գտնուած. «Հրաժարուել իւր ներքին համոզումից՝ ստոր վարմունք է. բայց այսպիսի դէպքերում լռել՝ այդ արդէն հպատակի պարտականութիւնն է: Այն բոլորը, ինչ մենք ասում ենք՝ պէտք է ճշմարտութիւն լինի. բայց դորանից չի հետեւում թէ ամեն ճշմարտութիւն պարտաւոր ենք ասել հրապարակով»:

Ձի կարելի չխոստովանուել, որ լռելու պարտականութիւնը այսպէս հանդիսաւոր կերպով իւր վրայ առնելու մէջ աւելի զգուշութիւն է երևում՝ քան անվահերութիւն: Վերջ ի վերջոյ հօթանասնամեայ ծերունին կարող էր հանգիստ սրտով սպասել այն բոլոր «աննպաստ կարգադրութիւններին», որոնցով իրեն սպառնում էին, որովհետեւ Բերլինում հազիւ թէ նորա գրուածքներն արգելելուց և ռոճկի յաւելումներից զրկելուց այն կողմ անցնէին: Սակայն Կանտը մարտիրոս չէր. բացի այդ նա կարող էր մխիթարուել, որ իւր ասելիքը ասել է, այդ պատճառով էլ նա իւր հնաւորութեան համապատասխան մի ելք ընդունեց—լռութիւն և խաղաղութիւն: Ճշմարիտ է այն, որ եթէ նա հօթանասնամեայ Սոկրատի պէս համարձակ յայտնէր, որ աշխարհի մէջ աւելի բարձր կոչում ունի, քան Պրուսիոյ թագաւորի տուած պրոֆեսուրան է և որ նա չի կարող դաւաճանել ճշմարտութիւնը ուսուցանելու, մոլորութեան և կեղծիքի դէմ մաքառելու իւր կոչման, այն ժամանակ նորա կեանքի և գերմանական փիլիսոփայութեան մէկ էջը աւելի վեհ կլինէր, քան ոյժմ է:

Սակայն քննադատելով այդ դէպքը, չպէտք է անքաթող անել այն հանգամանքը, որ Կանտը վաղուց արդէն տնց էր կացրել իւր կեանքի և գործունէութեան ծաղկեփթիթ շրջանը: Իհեւ 1789 թ. իւր նամակներում յաճախ գանդատւում է ուժերի սպառման վրայ: Նա արդէն նախ քան կայսերական հրովարտակ ոտանալը, ինկատի առնելով իւր հասակը, հրաժարւում էր մաքառելուց. 1793 թ. երբ գրաւաճառ Շպիները առաջարկեց նրան իւր նախկին մի յօդուածը (*Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht*) ժամանակակից հանգամանքների համապատասխան յաւելումներով հրատարակել, նա պատասխանեց մերժումով, տաւրկելով իւր հօթանասնամեայ հասակը: «Կեանքի այս պահուն, ասում է նա, ծերունուն պէտք է խորհուրդ տալ non defensoribus istis tempus eget և լաւ հաշուի առնել իւր ուժերի քանակը, որը ստիպում է միայն հանգիստ և խաղաղութիւն փափագել: Աւելի վաղ ասել էր նա. «Ներքայս աշխարհի զօրեղները արքած դրութեան մէջ են գտնւում, առա-

ջացած լինի այդ վրուժիւնը վերին ներշնչումից, թէ ուրիշ պատճառներից, իւր կաշուց վախեցող դաճաճին պէտք է խորհուրդ տալ վէճի մէջ չխառնուել»:

Այս խօսքերի մէջ շատ պարզորոշ և դունեղ կերպով նկարուած է Կանտի բնաւորութեան թուլութիւնը, որ քիչ վերև ուրիշ կերպ էր արտայայտել, այն է—«մի բան որ չեմ մտածում, այդ երբէք չեմ արտայայտի, սակայն այդ չի նշանակում թէ այն բոլորը, որ մտածում եմ, վստահութիւն կունենամ արտայայտելու» Կանտը չի պատկանում այն բնաւորութիւններին, որոնք բուն ձգտում են զգուշ փութելու, մաքրուելու, ինչպէս Լեոպոլդը կամ Բադեգովը, Լուտերը կամ Բրունոն: Սա մի համեատ գիտնական էր, որ իւր մտքերի ներքին զարգացման համար էր ապրում: Ազմուկն ու վէճը սաստիկ գովաւանութիւն էին պատճառում նորան և նա ասում էր նոյն իսկ գիտական պայքարը: Ինչ որ չէր կարող համակերպուել նորա հետ, նորան ինքը պատրաստ էր զիջանելու: Այն երկչոտութիւնը, որով նա աչքի էր ընկնում իւր մանուկ հասակում, նորա մէջ սրուշ չափով մնաց ընդ միշտ:

Սակայն նոյն ինքն Կանտը 1766 թ. Մենդելսոնին գրած յաճախ յիշատակող մի նամակում հետեւեալ դիտողութիւնն է անում իւր բնաւորութեան մասին. «Թէկուզ ինչպիսի պակասութիւններ էլ լինին, որոնցից չի կարող խուսափել նոյնիսկ ամենաանկուծ վճռականութեան տէր անձը, այնուամենայնիւ երբէք չեմ ընկնի յեղյիցուկ, արտաքին փաշի վրայ հիմնուած տրամադրութեան ներքոյ, այն էլ այժմ, երբ կեանքիս մեծ մասի ընթացքում սովորել եմ խոյս տալ այն բոլորից, ինչ որ սովորաբար փչացնում է բնաւորութիւնը»: Այս խօսքերի մէջ ամբողջապէս արտայայտուած է Կանտի բնաւորութեան երկրորդ ամենահիմնական կողմը՝ կամքի ուժը: Բարեբախտաբար որքան թոյլ էր բնաւորութեամբ, կրկնապատիկ զօրեղ էր կամքով: Սա մի մարդ է, որ իւր կամքովն է դարձել այն՝ ինչ որ էր Նա ամբողջ իւր կեանքը զեկամարում է որոշ հիմնական սկզբունքներով, որոնք վերաբերում են ինչպէս բարոյականին՝ այնպէս էլ առողջապահութեան, տնտեսութեան: Կեանքի մէջ նա միանգամայն հակապատկերն էր Ռուսոյի, որից նա գրաւուած էր, որպէս հեղինակից: Ռուսոն կամաւորիկ կերպով իւր բնութեանն էր անձնատուր լինում, աչքի ընկնելով դէպի սանձարձակ ու չրջմոլիկ կեանքն ունեցած սաստիկ հակումով: Սա մի բոջախիտ բնաւորութիւն էր, մինչդեռ Կանտը կարգ ու կանոն սիրող և այս վերջինս մէջ նոյն իսկ բժախնդրութեան էր հասնում: Կանտը ոչինչ չէր թողնում սրամազրութեան կամ պատահականութեան տնօրինութեան: Բանականութիւնը նորա համար ամեն ինչ էր, մինչ բնութիւնը միմիայն բանա-

կանութեան գործունէութեան համար մատակարարող նիւթ (substrat): Կանաթը, ակներև է, որ իրեն է օրինակ բերել իւր բարոյական շիւթիսովայութեան մէջ. կատարեալ մարդ նա է, ով բանական կամքի տէր է և գործում է հիմնական սկզբունքներով առաջնորդուելով: Դուցէ կարելի լինի ասել, որ Կանաթի բարոյականութեան և առհասարակ պրոնացոց հասարակական կարգերի մէջ մի ներքին ցեղակցութիւն կայ. կեանքի վրայ որպէս ծառայութեան վրայ նայելը, ամեն բան կարգ ու կանոնի տակ դնելու սէրը, դէպի մարդկային բնութիւնն սենեցած անվստահութիւնը—այս բոլորը պրոնական ընդհանուր գծեր են:

Շատերը Կանաթին Սոկրատի հետ են համեմատում: Այդ համեմատութեան մէջ ճշմարտութիւնը իւր արժանաւոր մասն ունի: Նոցա բնաւորութեան և մտածողութեան մէջ նմանութիւն կայ: Այս երկու անձնաւորութեանց էլ հիմնական գիծը տրամադրութեան անկախութիւնն է միանգամայն գործի մէջ խորասուզուած, զբաղուած իրենց կեանքի էակոն խնդրով՝ նոքա անտարբեր են դէպի արտաքին յաջողութիւնները: Նոցա մէջ իշխողը ներքին կոչման ձայնն է, իսկ ընդհակառակն արտաքին զիրքն ու ազդեցութիւնը նոցա համար ոչ մի նշանակութիւն չունի: Այդ վերաբերում է մինչև անգամ նոցա ունեցած գրական յաջողութիւններին: Սոկրատէսը այդպիսի յաջողութիւնների յետեւից չի ընկել, իսկ Կանաթը 60 տարեկան էր արդէն, բայց իբրեւ հեղինակ ոչ մի ազդեցութիւն չունէր և ինչ որ էլ յատուկ ձեռք բերեց, այդ էլ առանց իւր կողմից առանձին մի ջանք գործ դնելու, ինչպէս անում են սովորաբար ուրիշները ընթերցողի արտադրութիւնը վստասկելու համար զսնազան միջոցներ գործ դնելով: Արդէն վերին էլ յիշուեցաւ, որ չկայ մի դրուածք, որի մէջ ընթերցողը այնքան անուշադրութեան մատնուած լինի, ինչպէս այդ եղի է Կանաթի «Զուտ բանականութեան քննութեան» մէջ:

Նոյնչափ նման է նոցա մտածողութեան ձեւն ու ուղղութիւնը: Այդ նմանութիւնը կայ նոցա՝ ինչպէս մի բան հաստատուել՝ այնպէս և բացասելու մէջ. երկուսին էլ յատուկ է մտքի իւր տեսակի մի բացասող գիծ, որ նոքա ուղղում են առաւելապէս ճշտում գիտնականների և մեծամիտ մտահայեցողութիւնների (speculation) դէմ, և մի առանձին սիրով հեղեղական տոն են ընդունում երբ խօսքը պարծենկոտ իմաստուններին է վերաբերում. «Ոչ միայն Աթէնքի, այլ նաև գիտութեան չուկայում ինձ համար չառ անպէտք բռնեք կոն» ահա այն արտադրութիւնը, որով Սոկրատէսը երես էր չլջում Աթէնքի սովետաների նորաձև գիտութիւններից և բնագէտների վաղանցուկ մտքերից: Նա այդ մտքերի հետ ծանօթանում էր այն չափով, ինչ

չափ բաւական էր համարում համոզուելու, որ այդ մտքերը յիրաւի անօգուտ են գլխաւոր խնդրի նկատմամբ և չեն կարող մարդու արժանաւորութեան, և բախտաւարութեան վրայ էական ներգործութիւն ունենալ: Սովորաւոր նման Կանտն էլ երիտասարդ հասակում սաստիկ գրաւում էր տիեզերաբանութեամբ ու մետաֆիզիկայով: Ապա հետեւելով Սովորաւոր օրինակին, «որը մտահայեցողութիւնների նկատմամբ ստեղծեց բացասող փիլիսոփայութիւնը, այսինքն վարդապետեց բազմաթիւ կեղծ գիտութիւնների անօգտակարութեան և մեր իմացութեան սահմանների մասին»: Ամեն փայլփլուն և ակնահանոյ բաներ գիտենալը և անոնցով հոգին հարստացնելը չեն կեանքին իսկական արժէք տուողները, այլ հեղ առաքինութիւնները, որոնցով նոյն իսկ աննշան մարդը գերազանցում է իշխանազներին և գիտուններին: Կանտը Սովորաւորից սլակաս չէ հեզնում այն մեծ մարդկանց, որոնք կարողանում են ամբոխի զարմանքն յարուցանել իրենց «բարձր իմաստութեամբ»: Նա իւր հեզնութիւնը դարձնում է նմանապէս դէպի այն մեծ բնազանցադէտները, որոնք մտահայեցողութեան բարձր աշտարակների մէջ են բնակւում, «որոնց շուրջը սաստիկ բամբ է փչում» և նոցա անուանում է «գիտնականութեան ցիլկոպներ» որոնք իրենց յիստիք քաղչ են տալիս գիտութեանց անչափ ծանրութիւնը, բայց գործածել չեն կարողանում երբէք: Նոցա «ցիլկոպ» է դարձնում ոչ թէ իրենց ուժը, այլ միակնանութիւնը, որով որեւէ խնդրի վրայ միշտ միակողմանի էին նայում: Սովորաւոր հետ Կանտն էլ մտածում է, որ իմաստութիւնը գիտութիւնից բարձր է, որ իմաստութիւն կարող են ունենալ նաեւ քիչ բան ունեցող մարդիկ, իսկ առաջին անհրաժեշտ պայմանն այն է, որ ճանաչին իրենց Տգիտութիւնը: Կանտը փիլիսոփայի իսկական նպատակը՝ մարդկանց մէջ իւրեանց տղիտութեան գիտակցութիւն դարձեցնելն է համարում: Ծերութեան հասակում նա պատարաստ էր այդ յատկութեան մէջ տեսնելու նոյն իսկ աստղաբաշխութեան արժէքը, որ երիտասարդ հասակում այնքան սիրում էր. «Աստղաբաշխների գիտողութիւններն և հաշուառութիւնները, ասում է նա «Ջուտ բանականութեան» քննութեան մէջ մի նշանաւոր տեղում—«չափ զարմանալի բաներ ցոյց տուին մեզ. բայց այդ բոլորի մէջ ամենակարեւորն այն էր, որ մեր առաջ բաց արին մեր Տգիտութեան անդունդը, որը մարդկային բանականութիւնը առանց այդ գիտելիքների երբէք չէր կարող այդպէս տհազին ուսուցիչներանցիւ: Այդ գիտելիքների մասին խորհրդածելը ահադին փոփոխութիւններ պիտի առաջացնէ մեր՝ բանականութեան գործադրութեան վերջնական նպատակների մասին տուած որոշման մէջ»: Այս գիտական բացասող փիլիսոփայութեան հակառակ կողմը, երկու փիլիսոփաների մէջ էլ նոյն դրական համոզումներից է կազմուած:

Ինչպէս Սոկրատը սոփիստները սկսեցին զէմ տրամաբանութիւնը դրեց սահմանումների ձևով, բարոյականութիւնը՝ որպէս բարու մասին խղճի միջոցաւ ձեռք բերած գիտութիւն, կրօնը հաւատի ձևով աստուածայինին համադրեց, այնպէս էլ Կանտը սկսեցին հակադրում է իւր իմացաբանական ռացիօնալիզմը, ֆրանսիական փրիսոփաները թեթևօղիկ սոնձարձակութեան դէմ—նահապետական բարոյականութիւնը և բարձր անձանց ու պալատական անաստուածներին՝ առաջարկում է բանականութեան գործնական հաւատը:

Աւելացնենք մի քանի անկախ բնորոշ կողմեր էլ, և ահա ծանօթացած կլինենք Կանտին, որպէս անձնաւորութեան, որպէս մտածող—փրիսոփայ—հեղինակի:

Նորա վերջին գրւածքների շարադրելու արտաքին ձևը և ընդհանրապէս բնաւորութիւնը սխալաստիկ է: Այդ մասին աւելի որոշ գաղափար կազմած կլինենք, եթէ համեմատենք նորան Շոպէնհայնի հետ: Մինչդեռ Շոպէնհայնը կանգ է առնում իրերի առաջ բանաստեղծի նման և ստիպում նոցա մերկացնել իւրեանց զազանիքները, Կանտը մերձենում է անոնց իւր մի տեսակ իշխանասէր բռնադատող դատողութեամբ և ահա կտեսնենք թէ որքան անտրամադիր էր իւր մտքերի որոշ հակառակ գրութեան հանդիպելու: Նորա բանականութեան այդ բռնադատող կողմը շատ պարզ արտայայտւում է ուրիշի մտքերի նկատմամբ ցոյց տուած անհանդուրժ վերաբերմունքի մէջ: Այդ ուրիշի մտքերը նա պատրաստ է իսկոյն իւր մտքերին համապատասխան ձևակերպելու և կամ բոլորովին մերժելու՝ երբ առաջինը անհնար է: Ասում են, որ մասնաւոր կեանքում նա մեծ դժկամութեամբ էր խօսում փրիսոփայական հարցերի մասին, այն գիտակցութեամբ՝ թէ ինքը ընդունակ է աւելի ուսուցանելու քան լսելու: Նոյն բնաւորութիւնն ունի և որպէս հեղինակ. նա չէ կարողանում ուրիշին լսել: Ամենաբազմակողմանի կերպով քննել, վերահասու լինել իւր մտքերին նա պատրաստ է, բայց ոչ երբէք ուշադրութեամբ կարգաւոր և վերաբերուելու ուրիշի փրիսոփայական գրւածքներին:

Հին և նոր փրիսոփայութեան մասին Կանտի ունեցած ծանօթութիւնը ամենին թերի չէր և Կանտը յաջողութեամբ էլ օգտւում է այդ ծանօթութիւններին, սակայն կամ իւր գաղափարներին յարմարեցնելու նպատակով կամ եթէ այդ չի լինի՝ հակաձառուելու: Նորա բնաւորութեան այդ կողմին անխտիր կերպով և նմարկուել են թէ Լայբնիցը, թէ Վոլֆը, Իւմը և թէ Բեքկին:

Չեն աղատուել նաև նորան հակաձառու ժամանակակիցները.— Զետտերն ու Էրերհարդը, Իգուր կլինէր Կանտից՝ նոցա յայտնած

կասկածներին կամ հակաճառութիւններին ուշադիր վերաբերմունք սպասել: Նա լսել և հասկանալ չէր կարող իրեն հակաճառողներին. նա նոցա մէջ իւր ասածների միմիայն հակասութիւնն էր տեսնում և կտրուկ կերպով բարձրացնում էր իւր ձայնը, որպէսզի միանգամ էլ կրկնէ իւր ասածները՝ որպէս միակ ճշմարտութիւն, և որովհետեւ չէր կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս կարող են իւր մտքերը համոզիչ չլինել, ուստի հեշտութեամբ հակառակորդներին էր մեղադրում դիտաւորեալ անհասկացողութեան մէջ և իւր գաղափարները դիտմամբ աղճատելու համար: Այդ տեսակ նախատինքի արժանացել են նաև իւր աշակերտներից Բերկն ու Ֆիլսոֆէն: Քանի դեռ նոքա բուսականանում էին Վանտի փիլիսոփայական համակարգութիւնը վերլուծելով և իւրացնելով, միշտ նորա քաջալերութեանն էին արժանանում: Այգպէս էր անում նորա առաջին մեկնարան Շուլցը և Վանան էլ սրան էր իրեն միակ հաւատարիմ անձն համարում. իսկ հէնց որ սկսում էին մի քիչ ազատ և ինքնուրոյն կերպով զարգացնել մտքերը, կամ նորից ձեակերպել, նա վճռականապէս նախատում էր նոցա ասելով. «Ձ. Բ. Փննութիւնը» պէտք է բառացի հասկանալ և ոչ թէ նորա կարծեցեալ ոգու վրայ հիմնուած»: Նոյն իսկ նա նոցանից երես դարձրեց անխտաճութեամբ և հակակրօնութեամբ, որպէս կեղծ բարեկամներից և այդ բանը սլարգորոշ կերպով արտայայտեց հրապարակով:

Այս բոլորի մէջ պարզ երևում են մտքերի մի տեսակ քարացման նշաններ, որ ընդհանրապէս յատուկ է ծերութեան, և որը սակայն Վանտի մէջ համեմատաբար շատ աւելի վաղ նկատելի եղաւ: 1790 թ. Հերցլն գրած մի նամակում նա հետեւեալ ձևով է արդարանում, որից երևում է, որ ծերութիւնը խանգարում էր նորան ուրիշների մտքերից օգտուելու. «Նա ստիպուած եմ անձնատուր լինելու սեփական մտքերիս ընթացքին, որ տարիների ընթացքում իւր համար որոշ հուն (решо) է հարթել». Վանտի այդ չքցանի հեղինակութիւնների մասին Ադելէսը հետեւեալ ձևով է խօսում. «Մտքերը հաստատուն կերպով բարգուշել էին նորո՞ւ ուղեղի մէջ, և նա բոլորովին մեքենայօրէն միմիայն քաղում էր այնտեղից առանց նոր գաղափարներ կամ իդէաներ ստեղծելու: Նա նման է նուազող ժամացոյցի, որը երբ լարւում է, սկսում է հարիւր անգամ նուազած եղանակները կրկին նուազել»: Վանտի մտածողութիւնը քարանալով՝ գաղաբել էր նաև թարմ տալանդութիւններ ստանալուց: Մեծ եռանդով և հաստատաւորութեամբ քննում, կշռադատում էր որոշ պրորփեմներ, սակայն այդ բոլորը անում էր արդէն միանգամ գրուած, հաստատուած մեթոդներով. այս վերջին 25 տարուայ ընթացքում այլևս նոր մօտիւնները նրա վրայ ոչ մի ազդեցութիւն չէին անում»:

Վառաժարութեան հետ ունեցած վերոյիշեալ ընդհարումից յետոյ, 1796 թ. սաստիկ և անապասկի հոգեկան ուժերի յանկարծական սպառում տեղի ունեցաւ: Վանտը ստիպուած էր դադարեցնել դասախօսութիւնները և աստիճանաբար հեթարկուեցաւ ծերունական թուլութեան (ծերակտի): Նա դեռ էլի նստած էր գրասեղանի առաջ իւր գրիչը շարժում էր թղթի վրայ, միտքը անզօր և անապահով կերպով թափառում էր, դուրս չգալով իւր նախկին շաղկից:

Այդ վիճակի սկզբնական շրջանը Վանտը նկարագրել է Գարվէին գրած իւր մի նամակում, որ չի կարելի կարդալ և չյուզուել: Գարվէն, որ տանջում էր անբուժելի հիւանդութեամբ—երեսի քաղցկեկով, իւր մահուանից ոչ շատ առաջ նուիրեց Վանտին իւր վերջին հեղինակութիւնը—«Բարոյագիտութեան ամենակարևոր սկզբունքների համառօտ ակնարկ» խորագրով և առանձին նամակով խնդրեց գրքի մասին կարծիքներ յայտնել Վանտը իսկոյն պատասխանեց 1798 թ. Սեպտեմբերի 21-ին. «Շտապում եմ յայտնել Ձեզ, Ձեր գրաւիչ և հոգեկազդիւր գիրքն ու նամակը ստանալուս մասին: Զեր մարմնական տանջանքների սրտածմլիկ նկարագրութիւնը, միւս կողմից այն հոգեկան կորույթ, որով դուք զսպում էք այդ տանջանքները նախկին աշխուժութեամբ աշխարհի բարօրութեան համար աշխատելու՝ իմ մէջ ամենամեծ զարմանքն են յարուցանում: Զղիտեմ, ճշմարիտ, ինձ վիճակուած բախտը Ձեզ աւելի աստուր չի թուոյ տրդեօք. ֆիզիքապէս բաւականին առողջ լինելով հանդերձ, ինձ թուում է, որ հոգու կաթում եմ ստացել կամ հոգով կաթուածահար եմ: Սն Տանտալոսի¹⁾ տանջանքներն եմ կրում, տեսնելով որ ամբողջ փիլիսոփայութեան վերաբերեալ հարցերը պէտք է մի վերջնական եզրակացութեան բերուին ու լրացուին, իսկ ես այդ դեռ չեմ արել թէպէտ և գիտակցում եմ, որ կարելի է անել»: Այնուամենայնիւ նամակը վերջացնում է յայտնելով այն յոյսը, թէ «ուժերի այժմեան քայքայումը», որ սկսուել էր դրանից տարիուկէս առաջ,

1) Յունական մի առասպել է, որ Լիդիայի կամ Փոնդիայի Տանտալոս քաղաքուրը յափազանց սիրելի լինելով չաստածների հայր Արամեզդիին՝ աստածների խնդրներին մասնակցելու մեծ շնորհիւն արժամացաւ, որով և հպարտացած սկսեց մի առանձին պաշտօնէութեանը արտաւայել գաղտնիքներ բաժնաւ մարդկանց առաջ: Աստածները զայրացած նորան ղղիփ՝ ձգեցին յաշիսեմական ֆոնցի ու ծառաւ և քարկելով: Պատմում է, որ այնտեղ մի դրոշմ էր միջև պարսնոց մի շմակի մէջ, իսկ ղղիփ վերելք՝ անուշահամ պտուղներով ծանրաբեռնուած մի ուս էր կախած. հենց որ կամենում էր ճաշակել պտղից կամ ջրիցը խմել, խնդն քե ուսը և քե ջուրը հեռանում էին:

Ծանօթ. փխդրլի:

կասկածներին կամ հակաճառութիւններին ուշադիր վերաբերմունք սպասել: Նա լսել և հասկանալ չէր կարող իրեն հակաճառողներին. նա նոցա մէջ իւր ասածների միմիայն հակասութիւնն էր տեսնում և կարուկ կերպով բարձրացնում էր իւր ձայնը, որպէսզի միանգամ էլ կրկնէ իւր ասածները՝ որպէս միակ ճշմարտութիւն, և որովհետեւ չէր կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս կարող են իւր մաքրիւր համոզիչ չլինել, ուստի հեշտութեամբ հակառակորդներին էր մեղադրում դիտաւորեալ անհասկացողութեան մէջ և իւր գաղափարները դիտմամբ աղճատելու համար: Այդ տեսակ նախատինքի արժանացել են նաև իւր աշակերտներից Բերկն ու Ֆիխտէն: Քանի դեռ նոքա բաւականանում էին Վանտի փիլիսոփայական համակարգութիւնը վերլուծելով և իւրացնելով, միշտ նորա քաջալերութեանն էին արժանանում: Այդպէս էր անում նորա առաջին մեկնարան Շուլցը և Վանտն էլ սրան էր իրեն միակ հաւատարիմ անձն համարում. իսկ հէնց որ սկսում էին մի քիչ ազատ և ինքնուրոյն կերպով զարգացնել մտքերը, կամ նորից ձևակերպել, նա վճռականապէս նախատում էր նոցա ստելով. «Ձ. Բ. Փննութիւնը» պէտք է բառացի հասկանալ և ոչ թէ նորա կարծեցեալ ոգու վրայ հիմնուած»: Նոյն իսկ նա նոցանից երես դարձրից անխտահալթիւրամբ և հակակրութեամբ, որպէս կեղծ բարեկամներից և այդ բանը պարզորոշ կերպով արտայայտեց հրապարակով:

Այս բոլորի մէջ պարզ երևում են մտքերի մի տեսակ քարացման նշաններ, որ ընդհանրապէս յատուկ է ծերութեան, և որը սակայն Վանտի մէջ համեմատաբար շատ աւելի վաղ նկատելի եղաւ: 1790 թ. Հերցին գրած մի նամակում նա հետեւեալ ձևով է արդարանում, որից երևում է, որ ծերութիւնը խանգարում էր նորան ուրիշների մտքերից օգտուելու. «Ան ստիպւած եմ անձնատուր լինելու սեփական մտքերիս ընթացքին, որ տարիների ընթացքում իւր համար որոշ հուն (պլան) է հարթել». Վանտի այդ չըջանի հեղինակութիւնների մասին Ագեկէսը հետեւեալ ձևով է խօսում. «Մտքերը հաստատուն կերպով բարդուել էին նորա ուղեղի մէջ, և նա բոլորովին մեքենայօրէն միմիայն քաղում էր այնտեղից առանց նոր զաղափարներ կամ իդէաներ ստեղծելու: Նա նման է նուազող ժամացոյցի, որը երբ լարւում է, սկսում է հարիւր անգամ նուազած եղանակները կրկին նուազել»: Վանտի մտածողութիւնը քարանայով՝ գաղաբել էր նաև թարմ տալանդութիւններ ստանալուց: Մեծ եռանդով և հաստատամտութեամբ քննում, կշռադատում էր որոշ պրոբլեմներ, սակայն այդ բոլորը անում էր արդէն միանգամ դրուած, հաստատուած մեթոդներով. այս վերջին 25 տարուայ ընթացքում այլևս նոր մօտիւնները նրա վրայ ոչ մի ազդեցութիւն չէին անում»:

Վառավարութեան հետ ունեցած վերայիշեալ ընդհարումից յետոյ, 1796 թ. սաստիկ և անսպասելի հոգեկան ուժերի յանկարծական սպառում տեղի ունեցաւ: Վանտը ստիպուած էր դադարեցնել դասախօսութիւնները և աստիճանաբար ենթարկուեցաւ ծերունական թուլութեան (ծերախտի): Նա դեռ էլի նստած էր գրասեղանի առաջ իւր գրիչը շարժում էր թղթի վրայ, միտքը անզօր և անապահով կերպով թափառում էր, դուրս չգալով իւր նախկին շաղկից:

Այդ վիճակի սկզբնական շրջանը Վանտը նկարագրել է Գարվէի գրած իւր մի նամակում, որ չի կարելի կարդալ և չյուզուել: Գարվէն, որ տանջում էր անբուժելի հիւանդութեամբ—երեսի քաղցկեղով, իւր մահուանից ոչ շատ առաջ նուիրեց Վանտին իւր վերջին հեղինակութիւնը—«Բարոյագիտութեան ամենակարեւոր սկզբունքների համառօտ սկիւարի» խորագրով և առանձին նամակով խնդրեց գրքի մասին կարծիքներ յայտնել Վանտը իսկայն պատասխանեց 1798 թ. Սեպտեմբերի 21-ին. «Շատապէս եմ յայտնել Ձեզ, Ձեր գրաւիչ և հոգեկազդոյր գիրքն ու նամակը ստանալուս մասին: Ձեր մարմնական տանջանքների սրտածմլիկ նկարագրութիւնը, միւս կողմից այն հոգեկան կորույթ, որով դուք զսպում էք այդ տանջանքները նախկին աշխուժութեամբ աշխարհի բարօրութեան համար աշխատելու՝ իմ մէջ ամենամեծ պարմանքն են յարուցանում: Չգիտեմ, ճշմարիտ, ինձ վիճակուած բախտը Ձեզ ունի ակտուր չի թուայ արդեօք. ֆիզիքապէս բաւականին տուող լինելով հանդերձ, ինձ թւում է, որ հոգու կաթուած եմ ստացել կամ հոգով կաթուածահար եմ: Ան Տանտալուսի¹⁾ տանջանքներն եմ կրում, տեսնելով որ ամբողջ փիլիսոփայութեան վերաբերեալ հարցերը պէտք է մի վերջնական եզրակացութեան բերուին ու լրացուին, իսկ ես այդ դեռ չեմ արել թէպէտ և գիտակցում եմ, որ կարելի է անել»: Այնուամենայնիւ նամակը վերջացնում է յայտնելով այն յոյսը, թէ «ուժերի այժմեան քայքայումը», որ սկսուել էր զրանից տարիուէկէս առաջ,

¹⁾ Յունական մի առասպել է, որ Լիւդիայի կամ Փոնդիայի Տանտալոս քաղաքորդ չափազանց սիրելի լինելով չաստածների հայր Արամեզդին՝ աստածների խնջոյքներին մասնակցելու մեծ շնորհին արժանացաւ, որով և հպարտացած սկսեց մի առանձին պարծենկոտութեամբ աստածային քաղցնիքներ քանալ մարդկանց առաջ: Աստածները զայրացած նորան ղփոխ՝ ձգեցին յայտնական ֆաղցի ու ծառաւի ներարկելով: Պատելում է, որ այնտեղ նա դրուած էր մինչեւ պարսնոց մի շմակի մեջ, իսկ գլխի վերեւը՝ անուշահամ պտուղներով ծանրաբեռնուած մի ուս էր կախած. հեկեց որ կամենում էր ճաշակել պտղից կամ ջրիցը խմել, խնդն քեռսք ևւ քեռսքը հեռանում էին:

տևական չի լինի: «Այն խնդիրը, որով ես այժմ զբաղուած եմ, վերաբերում է բնագիտութեան բնագիտական օկկընական հիմունքներին ֆիզիկային անցնելուն: Այդ խնդիրը պէտք է վճռուի, որովհետեւ հակառակ դէպքում քննական փիլիսոփայութեան համակարգութեան մէջ մի ճեղք մնացած կ'լինի: Իմ բանականութիւնը չի դադարում այդ լուծումը պահանջելուց և իմ մէջ կայ նմանապէս այդ լուծման հնարաւորութեան գիտակցութիւնը, սակայն այդ յետաձգում է կենսական ուժերիս՝ եթէ ոչ միանգամայն սպառնամք, զոնէ անոնց յաճախակի անկմամբ, և այդ իմ մէջ արտատուր անհամբերութիւն է առաջ բերում»:

1804 թ. յունուարի 30-ին (ն. տ. փետ. 12-ին) ծերութեան և միայնակութեան իրեն հասցրած տանջանքների բաժարկը դատարկել էր արդէն, երբ գլխաւորտ մահը տարաւ նրան: Վերջին խօսքն էր «լաւ է»⁴⁾, որով երախտագիտաբար հրաժարւում էր ծառայութիւն ընդունելուց:

Կանտը ութսուն տարեկան էր որ մեռաւ, այս հանգամանքը շատ մեծ նշանակութիւն ունի նորա գիտական փիլիսոփայական գործունէութեան համար այն տեսակէտից, որ հազիւ թէ կարելի լինի գտնել այլ օրինակ, երբ մի փիլիսոփայ այդքան ուշ հասած լինէր իւր մտքերի վերջնական ձեւակերպութեան և միայն այդ պաշակառելի հասկում հանդէս գար որպէս գորեղ մասածող և ազդեցիկ հեղինակ: Եթէ Կանտը մեռած լինէր Ապինօգայի, Գեկարտի, Լեսսինգի կամ Շիլլերի հասակում, հազիւ թէ յիշողութիւն պահպանուած լինէր այդ գէպքում նոյն իսկ նորա անուան մասին: Սրկաբառեւ կեանք ունենալու մէջ կարելի է միայն բախտի գլխաւորութիւնը տեսնել, որ ոչնչանց նրան և թոյլ տուեց աւելի ապրել, քան թոյլ կտար նորան այդ իւր կազմուածքը: Միւս կողմից էլ նորա գրուածքները բաւականին տուժել են շնորհիւ այդ հանգամանքի: Անոնք առաջ չեն եկել նրա ուժերի ծաղկած չըջանում կամ կեանքի թարմութեան միջոցին, ուստի աչքի են ընկնում չափից դուրս հասունութեամբ: Նախ քան քննադատական շրջանի գրուածքները գրական արժանաւորութիւնների տեսակէտից շատ աւելի բարձր են, այդ առանձնապէս կարելի է տեսլ վաթսուներեք տարեկանների հեղինակութիւնների համար: Սրկաբառի պէս ազդեց Կանտի փիլիսոփայութիւնը ժամանակակից և ընդհանրապէս ապագայ փիլիսոփայութեան վրայ, բնորոշում է Պաուլսենը.— ինչ որ մինչև այն ժամանակ հաստատ էր, այժմ սասանեց, Ոմանք աշխատում էին թափաբար բեկորների վրայ նորից կանգնեցնել հինը, կամ հնի ճեղ-

4) Es ist gut!

բուժած պատերը նորոգել—չարունակում է նա,—իսկ ընդհակառակը ոմանք, աւելի մատաղ ուժերը,—Ռէյնհոլդ, Ֆիլսոֆ և նոր փիլիսոփաներից շատերը Կանտին հետևելով, մինչոյն ժամանակ իրենց ինքնուրոյնութիւնը չմոռանալով, աշխատում էին նոր ոճով նոր չէնքեր կառուցանել: Շատ բնորոշ է և հետաքրքրական այդ տեսակէտից, հին աշխարհայեցողութեան գլխաւոր պաշտպաններից մէկի՝ Ֆիտտերի ինքնակենսագրութիւնը, որի մէջ նկատագրում է թէ ինչպէս նա մինչև վճռական րոպէն բոլորից յարգուած ու սիրուած լինելով որպէս հեղինակ և դասախօս, յանկարծ ոչ միայն իրեն թողնուած տեսաւ ամբողջ երիտասարդութիւնից, այլ և բաց է ի բաց իւր ընկերների արհամարհանքին ենթարկուեցաւ այն պատճառով, որ համարձակուել էր հակաճառել Կանտին, չհասկանալով նորոյն, այնպէս որ Ֆիտտերը ստիպուած էր հոգեկան թաւմ ուժերի չըջանում թողնել Հետինգհեյն համալսարանը:

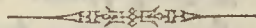
Կանտը իւր կենդանութեան ժամանակ տկանատես եղաւ. այս յեղաշրջման, իսկ մեռնելով՝ իւր հետ տարաւ ամբողջ գերմանական ժողովրդի երախտագիտութիւնն ու համակրութիւնը, Աւանձնատէս պատուեցին նրան հայրենի քաղաքն ու համալսարանը: Գերմանական ոչ մի փիլիսոփայի մասին այնքան կենդանի յիշողութիւններ չեն պահուած՝ որքան Կանտի մասին: Մայր տաճորում նրա գերեզմանի վրայ չինուած Stoa Kantiana-ն «Գործնական բանականութեան քըննութիւնից» առած հետեւեալ խօսքերն է կրում.

Աստեղագարդ երկինքը իմ գլխի վերև,

Բարոյական օրէնքը իմ սրտի մէջ:

Եւ յերաւի այս խօսքերի մէջ նշանադրուած են նորա մտածողութեան երկու բևեռները—Տիեզերքը՝ ամենալատարեալ դիտութեան առարկան, որ և նորա երիտասարդութեան սիրած առարկան էր, բարոյական օրէնքը—վերջին և բարձրագոյն արժանահաւատութեան առարկան, որ նորա ծերութեան հաստիւում գրեթէ միատիքական բուռն ոգևորութեան աղբիւր էր:

Մեյֆոն Բրիստեան.

ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԽԱՂԵՐ

2.

ԵՐԳԵՐԻ ԶԱՐԴԱՑՈՒՄԸ ԽԱՂԵՐԻՑ

Ամեն մի խաղ, երկեակ լինի թէ եռեակ կամ քառեակ, կազմում է մի առանձին երգ: Սակայն կեանքի մէջ, այսինքն երգելիս, մի քառեակով չի բաւականանում երգիչը, — այդ կը տեւէր միայն մի երկու վայրկեան: Երգեցողութիւնը սովորաբար աւելի երկար է տևում. հանդէսների և պարերի ժամանակ նոյն իսկ ժամերով երգւում է: Բառերն արագ փոփոխւում են, իսկ եղանակն անփոփոխ մնում:

Իրարուց անկախ խաղերը մի և նոյն եղանակով և մի և նոյն կրկնակով ետեւէ ետեւ աւելում են ուղածի չափ երկար տևողութեամբ, մինչև որ կամ ձանձրանում են ու եղանակը փոխում, կամ նոյն չափով յօրինուած երգերի պաշարը սպառւում է: Ով ներկայ է եղել մեր ժողովրդական պարերին և երգեցողութեան մրցմանը, նա այս անձամբ նկատած կը լինի: Աւելորդ չի լինիլ սակայն յիշել մի դէպք:

Մի անգամ, երբ ես Երևանից էջմիածին էի գնում, կառապանն իւր կողքին նստեցրեց իւր ծանօթներից մէկին: Այս երկուսը սկսեցին մրցել թէ ով ունի «կը կապի», այսինքն թէ ո՞րն աւելի խաղ գիտէ: Եւ Երևանի այգիների տակից մինչև Վաղարշապատի մօտերը, Փարաքար գիւղում միայն դադարելով, նրանք մի ժամից աւելի մի և նոյն եղանակով երգեցին փոփոխակի բազմազան քառեակներ: Եւ այս շատ հեշտ է, քանի որ միանման չա-

փով յօրինուած խաղերը շատ են և որ գլխաւորն է՝ խաղերը, սակաւ բացառութեամբ, չունին իրենց յատուկ հաստատուն եղանակը։ Կրկնակները, ընդհակառակն, չը հաշուած լէ-լէներն ու նա-նայները, կապուած են մի հաստատուն եղանակի հետ. գրեթէ ամեն կրկնակ ունի իւր յատուկ եղանակը թէ իւր և թէ իւր հետ երգուած խաղերի համար։ Այս պատճառով է, որ եղանակները սովորաբար կրկնակներով են կոչուում. օրինակ՝ Զան գիւլում, Ախ մարալ Զան Էլն։

Ստեղծագործութեան մէջ ևս եղանակը կապուած է աւելի կրկնակի հետ։ Մեր ժողովրդական երգն այժմ զարգացման այնպիսի շրջանի մէջ է, որ եղանակներն աւելի արագ են փոփոխութեան ենթարկւում, հները մոռացւում են և տեղը նորերն ստեղծւում, քան բուն խաղերը։ Այս պատճառով և կրկնակներն աւելի շուտ են հնանում և տեղի տալիս նորերին, որովհետեւ նոր եղանակը պահանջում է և նոր կրկնակ։ Նոր եղանակը ծնւում է մեծ մասամբ նոր կրկնակի հետ միացած. մինչ բուն խաղերն այդպիսի արագութեամբ չեն փոփոխւում, նորոգւում կամ նորերը յօրինւում։ Հին խաղերը, քանի որ չափը ներում է, գնում են նոր եղանակի և կրկնակի տակ։

Մի և նոյն կրկնակի հետ կարելի է երգել ամեն խաղ, եթէ չափը ներում է, և ընդհակառակն՝ մի և նոյն խաղը կարելի է երգել ամեն կրկնակի հետ, դարձեալ եթէ չափը ներում է։ Ժողովրդական խաղի ասուելու էական յատկութիւնն է այս, որ, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, միջոց է տալիս խաղերից ամբողջական ընդարձակ երգեր կազմելուն։

Աւելորդ չէ մի քանի օրինակներ բերել, թէպէտ և մեր ժողովրդական երգի այնպիսի յատկութիւններից է այս, որ օրինակներով ցոյց տալու կարիք չպիտի լինէր։ Բայց պէտք է ի նկատի ունենալ «Մուրճ» ամսագրի գաւառագիտուն մատենախօսի պէսերին, որոնք, եթէ այս կամ այն երգչից լսել են, օրինակ, «Հօյ նարէ, Դութանը

հաց կտանիր», կարծում են թէ «Հոյնարէ» կրկնակի հետ միայն «Գուեթանը հաց կտանիր»... քառեակը կերգուի, կամ, երբ «Ես վերէն կուգայի»... երգը իրենք միայն «Գնա՛, զալպ ու խային, եար չեղար ինձի» կրկնակի հետ են լսել, այն էլ Կարսում¹⁾, իրաւունք ունին ուրեմն իբրև մատենախօս առաջ դալու և գրելու թէ այդ «երգը զարսեցոց երգ է և հիմնովին աղճատուած է ժողովածուի մէջ» (իմա իմ և Կոմիտաս վարդապետի խմբադրած «Հաղար ու մի խաղ» ժողովրդական երգարանը), և ապա «խակականը», այսինքն իրենց իմացած վտրիանտը, մի տուն մէջ բերելուց յետոյ կարող են գրել, «Միւս տուները չեմ յիշում, բայց լաւ գիտեմ, որ ժողովածուի միջիններն այս երգին չեն պատկանում և որ գլխաւորն է, առաջ բերած կրկնակը չունի երբէք: Այդ երգի կրկնակն իմ առաջ բերածս տան վերջին երկու սողն են»:—Բայց մենք մեր խնդրին գանք:

Օրինակ վերցնենք հենց առաջին պատահած երգը մեր ձեռի տակ ունեցած Ազգ. Հանդէսի VІІ-VІІІ դրբից: Այստեղ եր. 442. «Բաղումի ջան բաղումի» (արևմտեան տառադարձութեամբ՝ պաղըմի ճան պաղըմի) կրկնակի քակ երգւում է իբրև առաջին տուն.

Արի՛ էրթանք Կըռնկու սար,
Կուգես հարիւր, կուտամ հաղար,
Թուխ աչքերու խաթրի համար,
Շէկ ունքերու խաթրի համար:

Սոյն քառեակը մի ուրիշ ձևով գտնում ենք Սրուանձաւ Համով Հոտով եր. 327, իբրև «պարերգ» առանց կրկնակի.

1) Այս երգի երեք միացած տներ կարելի է գտնել Լաւալայեանի «Ջաւախքի Բուրմունք» եր. 21: Նոյն երգը բոլորովին տարբեր կաղմութեամբ կայ և Սրուանձաւեանի «Համով Հոտով» մէջ եր. 309. «Սիրողներ» վերնագրի տակ: Երկու մէջ ևս այս երգերը, որոնք Կարսում չեն գրուած հարկաւ, անկախ փոքր երգերից են կաղմուած: Մենք վերլուծութիւն անել չենք ուղում:

Մի քանի տարի երթանք Կրտսերի ու պարի մասին
 Քոչի մի շինենք, մտնենք հիսար,
 Թող գայ վեր մե Շահն ու Խոնդբար,
 Ուղէ հարիւր, կուտամ հազար,
 Բաղէ, քո թուխ աչքիդ համար:

Սոյն երգն իբրև աղճատ եռեակ գտնուած ենք Սեդ-
 րակեան Քն. Մշ. և Վան. եր. 23, «Աղջիկ, եար անենք,
 եար անենք, Դիլբար, եար անենք, եար անենք» կրկնակի
 տակ:

Քոչբլմ [շինենք], մտնենք խաւար,
 Կուգեն խարիր, կուտամ խազար.
 Բարով եղնիմ քո խոր փեսայ:

Նոյն «Բաղումի գիւլ բաղումի» կրկնակի տակ (գիւլ
 և ջան բառերն իրար փոխանակուած են, ինչպէս օրինակ՝
 Հօյ նազան ըմ գիւլ նազան ըմ՝ առում է և ջան նազան
 ըմ) Շէրենց Վանայ Սաղ Ս. 40 բերուած է իբրև առա-
 ջին տուն:

Տուն մ' եմ շինե գետի բերան,
 Աերէն թալի ջուխտ ըմ գերան.
 Մէկն ի խօխէ, մէկն ի ծիրան.
 Խօխէն կտորու, մնաց ծիրան.
 Ծիրան փթխու եարոջ բերան:

Այս խաղը սակայն Սեդրակեան Քն. Մշ. և Վան. եր.
 26 բերած է իբրև առաջին տուն «Ջանիման, ջանիման»
 կրկնակի տակ հետեւեալ ձևով:

Տուն եմ շինե գետու բերան,
 Թալինք ի նե ջուխտ ըմ գերան.
 Մէկն էր խօխի, մէկն էր ծիրան
 Կտորու խօխին, մնաց ծիրան:

Այս «Ջանիման, ջանիման» (արեմտ. տառադարձու-
 թեամբ «Ճանիման, ճանիման») կրկնակի հետ սակայն Աղդ-
 Հանդէս. VՈ-ՎՈՅ, 443 գրուած է իբրև առաջին տուն:

Մեր դուան առաջ ծառ մի պնդուկ,
 Ձեր դուան առաջ ծառ մի պնդուկ,
 Աւնեմ քեզի, մտնեմ սնդուկ:

Այս եռեակն էլ սակայն Քնար. Հայկական եր. 177
գրուած է «Հաւար Զուլօ, մադաթ Զուլօ» ելն. կրկնակի
հետ այսպէս.

Մեր դռան յետև արտ ըմ պնդուկ,
Ձեր դռան յետև արտ ըմ պնդուկ,
Զուլօն առնեմ՝ մտնեմ սնդուկ:

Նոյն «Բաղումի գիւլ բաղումի» կրկնակի հետ Մխիթար.
Տաղեր ու Խաղեր եր. 244 բերուած է իբրև առաջին
սուն՝ միայն գռեհիկ արտասանութեամբ.

Սարէն կուգայ պաղպաղ ջրեր,
Կը կաթկթի մարմառ քարէն կն:

Այսպէս եթէ չարունակելու լինինք, ամբողջ՝ գիրք
կարող ենք գրել. քանի որ ամեն խաղ էլ կարող է ամեն
կրկնակի հետ երգուել, եթէ. դարձեալ կրկնում ենք, չափը
ներում է, և մեր ժողովրդական երգերի ժողովածուները
լի են այդպիսի օրինակներով: Մենք յատկապէս առաջին
տները վերցրինք, որովհետև եթէ եղանակի ու կրկնակի
հետ քիչ ու շատ կապուած մնում են, առաջին տներն
են: Բայց այս էլ հաստատ չէ, ինչպէս վերևում «Բա-
ղումի ջան բաղումի» կրկնակի համար գրածից երևում
է. օրինակ հենց այժմ խիստ սիրուած «Հօյ նազան ըմ»
ելն. կրկնակի հետ «Տաղեր ու Խաղեր» եր. 160 գրած է
իբրև առաջին տուն.

Բարձր բոյգ տալ չունի,
Լուս երեսդ խալ չունի,
Ձահիլ եարի մօտկացի,
Որ տխրիլ ու լալ չունի:

Նոյն «Հօյ նազան ըմ»... կրկնակի հետ «Լոյս» օրա-
ցոյց 1904, եր. 480 գրած է Ք. Կարամուրզայից իբրև
առաջին տուն.

Արագը հեշտացել ա,
ձամբէքը կոշտացել ա կն.

Իսկ Կոմիտաս վարդապետը նոյն կրկնակի համար ձայնագրած ունի իբրև առաջին տուն։

Գարնան սիրուն ծաղիկ ես,
Ինձ համար աղունիկ ես.
Դիմիս վրով պտիտ տուր,
Նախշուն-թե թիթեռնիկ ես։

Եթէ առաջին տներն այսպէս տարբերուում են, փոփոխութեան էլ ոչ մի սահման չկայ յաջորդ տների նկատմամբ։ Երգչի յիշողութիւնից կամ միտն ընկնելուց է կախուած մեծ մասամբ մի տան ետեւից այս կամ այն տունը կցելը։

Ասել չի ուզիր, այսպէս ետեւէ ետեւ իբրև մի երգ երգուած խաղերը միայն մի ընդհանուր բան ունին, այն՝ որ նոյն ոտքով և նոյն եղանակով ու կրկնակով են երգուում, և որ մեծ մասի բովանդակութիւնը սէրն է։ Էլ ուրիշ ներքին կապակցութիւն չունին։ Ճիշտ է, անկախ քառեակները ետեւէ ետեւ երգուելով դառնում են մի երգի տներ, բայց իմաստով մնում են դարձեալ իրարուց անկախ։

Թէ պատահմունքը որքան մեծ դեր է կատարում տների յաջորդութեան մէջ, այդ շատ լաւ երեւում է մեր երգերի ժողովածուներից և նոյն իսկ ժողովրդի գործածութեան համար կազմուած երգարաններից։ Այստեղ գրի առնողները կամ երգարան կազմողները, մոռանալով կամ չիմանալով, որ քառեակները մեծ մասամբ իսկապէս անկախ երգեր են և անկապ կցումով են միայն մի և նոյն եղանակի տակ երգուած, ինչպէս լսել են, այնպէս էլ ետեւէ ետեւ շարում են տներն իբրև մի երգի մասեր, որով մի անմիտ բան է դուրս գալիս։ Եւ միթէ ընթերցողներն իրաւունք չունին ասելու թէ մեր երգերն անհեթեթ բաներ են. դրանց տները ներքին կապակցութիւն չունին, ճիշտ ինչպէս անմիտ են համարում խաղերն առանձին առանձին վերցրած, որովհետեւ հրատարակում են նոյն իսկ երգարանների մէջ աղճատուած ձևով տառնց «բնագիրը» վերականգնելու։

Բայց, ինչքան էլ պատահմունքով են խաղերը կցուում

իրար և անկապ տներով երգեր կազմուում, երգեցողութեան այս էական յատկութիւնը միշտ է տալիս, ասացինք, անկախ խաղերից ամբողջական մեծ երգեր կազմելուն: Որովհետեւ երբեմն և տների յաջող ընտրութիւն է լինում. երբեմն մի և նոյն եղանակի տակ իրար յաջորդում են այնպիսի քառեակներ և նոյն իսկ երկեակներ, որոնք իմաստով յարմարուում են իրար և միասին կազմում են մի ամբողջական երգ:

Այստեղից ահա առաջանում է ժողովրդական մեծ երգերի զարգացումը խաղերից՝ իբրեւ բաղադրիչ տարերքներուց: Ժողովրդական մեծ երգն ուրեմն, այս դէպքում, կազմուում է յարադրութեամբ, այսինքն անկախ վորրիկ երգերը աւելի կամ՝ պակաս իմաստալից կերպով կցուելով իրար՝ կազմում են մեծ երգեր:

Սակայն այս յարադրութիւնը միշտ կոյր պատահմանքով և արտաքին չի լինում. անկախ երգերը միշտ լոկ մեքենայօրէն չեն միանում իրար հետ: Երգչի բանաստեղծական տրամադրութիւնն ու սրամտութիւնը մեծ դեր են խաղում այս գործում: Մի խաղ միւսին յարադրում է յաճախ գիտակցօրէն, և խաղերը յարադրուելիս կրում են ներքին փոփոխութիւն, խկապէս վերամշակուում են միասին մի ամբողջութիւն կազմելու համար. երգի մէջ մտնում է մի ընդհանուր իշխող բան, եթէ ոչ դադափար, գոնէ զգացմունք, հոգեկան վիճակ, որ տները կապում է իրար հետ: Խաղերը յարադրում են, ուրեմն, բովանդակութեան համեմատ: Այս նպատակի համար ողջում են և ուրիշ հանգամանքներ, ինչպէս են՝ յաջող կրկնակները, կամ՝ տարբեր խաղերի մէջ եղած նոյն և նման բառեր ու խօսքեր, որ ընդհանուր գոյն են տալիս տներին, և ապա մի որ և է դէպք, որ առիթ է լինում իրեն յարմարող անկախ քառեակներն ի մի համախմբելու,

Տեսնենք օրինակներով մեր երգերի զարգացման այս երեք տեսակը սկսելով վերջին ազդող հանգամանքից:

Դէպքի կամ անձի ազդեցութեան տակ իրար հետ միանում են այն խաղերը, որոնք ասուած են որ և է հա-

մանման դէպքի կամ անձի առթիւ: Դրանք իսկապէս զիպական քնարերգութեան տարերքն են: Օրինակ՝ մէկը խեղդուում է, մի մարդու սպանում են, մի աղջիկ փախցնում են ևւն. և ահա կազմուում է այդ առթիւ մի եղանակ ու կրկնակ, որի մէջ յիշուում է դիպուածի մի էական դիժ՝ յիշելով երբեմն և նրա անունը, որի գլխին եկել է դիպուածը: Կազմուում են և մի երկու խաղեր, որոնց մէջ պատմում է դիպուածից: Եւ այսքանը բաւական է, որ իբրեւ կեդրոն իրեն քաջի ի հնուց անտի արգէն պատւաստի համանման բովանդակութեան խաղերի մի մասը, կամ թէ ուրիշ պատրաստի խաղերից այս կամ այն վերցուն և յարմարուն նոր պատահած դէպքի վրայ:

Որովհետեւ դէպքը կամ անձն եղել է և ունեցել է որոշ բնաւորութիւն, ուստի և խաղերը պատահաբար չեն կցուում իրար, այլ մի ներքին առնչութեամբ. բոլորը միասին ունին մի ընդհանուր բովանդակութիւն և պտտուում են պատահած դէպքի կամ անձի շուրջը: Սակայն աները չունին ներքին սեռ կապ և ոչ էլ հաստատ դասաւորութիւն, կամ որոշ թիւ. ուրիշ խօսքով արուեստաւոր յօրինուածքը դեռ պակասում է: Տների կապակցութիւնը տրամաբանական չէ, ուստի և լոյծ է: Տները հեշտութեամբ բաժանուում են իրարուց, յետ ու առաջ ընկնում, ամբողջութեան միջից դուրս գալիս ևւն: Երգչի քմահաճոյքը դեռ իշխում է կատարելապէս և իշխում է ամեն անգամ երգելիս ուրիշ տեսակ:

Խաղերի այս տեսակ համախմբումները մի դէպքի կամ անձի շուրջ՝ լսկ փորձեր են անկախ փոքր երգերից մեծ ամբողջական երգեր առաջ բերելու, և արուեստաւոր յօրինուածքի տեսակէտից՝ անյաջող փորձեր: Այստեղ ոչ մասերի որոշ դասաւորութիւն կայ և ոչ աների համար սահման:

Այսպէս համախմբուած երգերն ու նրանց եղանակները սովորաբար այլ ևս իրենց կրկնակների անունով չեն կաշուում, այլ դէպքի հերոսի անունով:

Այսպիսի երգերից է, օրինակ, «Գուլաբեցի Արշակի»

խաղը: Սա մի 25—30 տարի առաջ Բալըղգեօլում ձուկ որսալիս խեղդւում է: Մահն երեւի առանձին տպաւորութիւն է թողնում իւր համագլխաղացիների վրայ, որոնք խաղ ասել սիրում են. կաղմւում է վրան եղանակ ու կրկնակ:

«Շորորա, Սալաթ (կնոջ անունը), չորորա,
«Նաւակն (վար. լողիէն, դայկին) Արշակին կ'օրորայ»:

և ապա մի քանի քառեակներ Արշակի կեանքից ու եղբրական մահից: Երգն երեւի եղանակի պատճառով տարածւում է ուրիշ կողմեր, և տների թիւը բազմապատկւում է ուրիշ պատրաստի խաղերից: Այս երգի քառեակներ և եռեակներ կարելի է գտնել ի միջի այլոց և Լալայեանի «Ձաւախքի բուրմունք» եր. 23. ուր տները մեր նկարագրած ձևով խառն ի խառն և անկապ են: Նոյն Արշակի խաղից եօթը տուն միայն առանձին ընտրութեամբ և որոշ դասաւորութեամբ դրած ենք և մեր «Հաղար ու մի խաղ» երգարանի մէջ, եր. 58.

Այս կարգի երգերին պատկանում են և «Դերիկոն», Քնար Մշ. և Վան. եր. 17. Խաղեր ու Տաղեր. եր. 148, որի մէջ պատմւում է Յակոյի սպանման դէպքը: Այսպիսի երգերից են և Աշխէնի երգը, Տաղեր ու Խաղեր. եր. 184, և ուրիշներ:

Այսպիսի երգերի քնարական տեսակին է պատկանում և Մաստարեցի Զուլոյի խաղը: Զուլոն, ինչպէս ականատեսներից լսել ենք, 1850-ական թուականներին է ապրել, մի շատ գեղեցիկ, բայց և կասկածելի բարքի տէր կին, որին սիրահարներ շատ են եղել: Զուլոյի համար 43 քառեակ և եռեակ բերուած են Քնար Հայկական եր. 173, ուր կրկնակն է.

«Հաւար Զուլօ, մաղաթ Զուլօ,
«Սանի պօրիգում, եանդըմ Զուլօ:

Այս կրկնակը ժամանակի ընթացքում արդէն փոխուած է. երկրորդ տողն ժողովուրդն ինքը թարգմանած է

հայերէն, աւելացնելով և մի երկրորդ տող, ինչպէս ունի ձայնագրած Կոմիտաս վարդապետը, և է հետևեալը.

«Հաւար Զուլօ, մաղաթ Զուլօ,

«Քեզի տեսայ, վառայ Զուլօ,

«Բացուիր, բացուիր, իմ վարդ Զուլօ:

Անշուշտ Զուլոյի իրեն վրայ մի քանի եռեալներ և քառեալներ կաղմուած կը լինին, բայց Զուլոյի կրկնակի տակ երգումածները ոչ բոլորը հաւաստեալ Զուլոյինն են: Օրինակ՝ վերցնենք Տաղեր ու Խաղեր, եր. 243. Զուլոյի անուան բերուած 10 եռեալը, որոնք բոլորը կան Քնար Հայկական իբրև Զուլոյի խաղեր: Սրանցից հետևեալ երեքը միայն կարող են Զուլոյինը լինել.

Ես Զուլօն եմ Մաստարիցի,
Հինգ օր արի մեր տուն կեցի,
Ի՜նչ աղօթբառն եկեղեցի:

Արև ընկաւ Խամուր բերդին,
Քո սէրն ընկաւ մէջ իմ լերդին,
Ես քեզ սիրեմ, թող զիս քերթին:

Հեղել-մեղել Մարու գոմէշ,
Իմ ձեռ թալեմ Քալաշի փէշ:
Զուլօն եղնի ընձի փեշքէշ:

Տասից այս երեք եռեալը, ասում ենք, կարող են Զուլոյինը լինելը, մնացածները հաւաստեալ անկախ խաղեր են, որոնք միայն Զուլոյի վրայ չեն երգւում, այլ և ուրիշներին: Տեսնենք մէկ մէկ:

1, Զաֆար աղի նըլխուն յօգէն,
Նոր եմ եկել Զուլօյի մօտէն,
Ձը կշտացայ անուշ հօտէն:

Այս եռեալը, որ ասում է զեղծ Զուլոյի մօտից եկող տղայի կողմից, մի ուրիշ ձևով մտնում է և «Իմալ էնիմ» երգի մէջ: Այստեղ երգողն իր «մատղաշ մանուկ» ամուսնուն դաւաճանող կինն է.

Իմալ էնեմ ես քու դարդէն,
 Իմ երեսիս պատուս փառքէն.
 Նոր եմ եկել եարիս մօտէն,
 Չըկշտացայ համ ու հօտէն:

2, Տան քով անցայ, ճրագն էր վառ,
 Դու կու մանիս զոգանի գառ,
 Որբեհերցի, արի՛ գիս ան:

Այս խաղի վարիանտներն երգւում են իբր Լուրիկի և
 Թուխ փուշով աղջկայ երգեր: Ջաւախքի Բուրմունք, եր.
 21. «Քիփի լուրիկ, լուրիկ, Գարնան քարեր վարդ էրիկ,
 լուրիկ» կրկնակի հետ.

Իրկըւորէ՛ ճրագն էր վառ,
 Դու կը մանէր զոգանի գառ,
 Որբեհերցի, արի՛ գիս ան:

Նոյն տեղը եր. 22. «Ա՛խ լուրիկ, լուրիկ, լուրիկ,
 Կանաչ ու կարմիր լուրիկ» կրկնակի հետ.

Առաւօտուն թունդիր վառ,
 Լաչակ թալի խառ ու մառ,
 Կը լմանիս զոգանի գառ:

Աղգադր. Հանդէս VІІ-VІІІ. 444. Նոյն երգը կրկնակ
 ունի.

«Շառաֆով Թուխ փուշով աղջիկ,
 Դու ըսիր կրիս,
 «Ես ու դու ջուխտ կը քէլենք,
 Դու մօլորեր ես»:

Իսկ խաղի վարիանտն է.

Առաւօտուն թոնիր վառ,
 Գլխի կապիր խառ ու մառ,
 Որբեհերցի՛ գիսի առ:

Նոյն խաղի վարիանտն է և Վանայ Սաղ Բ. եր. 29.
 «Բուրիկ Մայրամ, բուրիկ բարխէմ» ևլն. կրկնակի հետ.

Առաւօտուն թոնիր վառ,
 Սիւտակ լաչիկ խառ ու մառ,

Կարմիր սպիտակ թառ ու մառ,
Դու կը նմանիս գողանի գառ:

Մենք ունինք և ուրիշները, որ աւելորդ է բերել:

3. Ջաղցի բոլոր յըմէն ուռ էր,

Աշխարհ կասէր Ջուլան ծուռ էր,

Մէջ իմ սրտին լալ ու դուր էր:

Այս խաղի հիմնական մի երկեակը գտնուում ենք Ազգ. Հանդէս V-II-V-III. եր. 443. «Բաղըմի ջան բաղըմի» կըրկնակի տակ:

Գեղով կըսեն քո ետք ծուռ էր,

Մէջ իմ սրտին լալ ու դուր էր:

Այս խաղի մի զարգացած վարիանտը կայ և Համով Հոտով եր. 305, ուրիշ երգերի հետ կցուած իբրեւ «Մոկացի Հայոց հարսանեաց պար»:

Աշխարհ ասեն քո ետք ծուռ էր,

Այս ասեն քո ետք ծուռ էր.

— Խաղար ծուռ էր.

Մէջ իմ սրտին լալ ու դուր էր:

Սոյն խաղի վարիանտն ունինք և հետեւեալ ձևով.

Վանքի բոլոր մանդր նուռ է.

Սաւղալի ենք՝ չասէք ծուռ է.

Սէր ու սաւղէն խիստ մրմուռ է.

Երկիր կասեն՝ իմ ետք ծուռ է:

4. Թոնդիր վուռե, եղեր է մուխ,

Կապի փուշին, թորկեր է պուխ.

Ունքեր կամար, աչքերն է թուխ:

Այս խաղի վարիանտներն արդէն առաջ բերել ենք. յիշենք միայն, որ երգւում է զանազան կրկնակների հետ. իբրեւ Լուրիկի երգ, Ջաւախքի Բուրմ. եր. 20. 21. 22. իբրեւ Թուխ փուշով աղջկայ, Ազգ. Հանդէս. V-II-V-III. եր. 444. իբրեւ Բուրիկ մայրամ, Վանայ Սաղ. Բ. 29. իբրեւ Ալաջայ պար «Գլէջան, Մըրալէ» կրկնակով Համով Հոտով եր. 320 և ին.

5, Տան քով անցայ, թափ քելեցի,
 Լանգով զարկի, զերդիս բացի,
 Նարս տուն չէր, նստայ լացի:

Զուլոյի երգի այս տունը զարգացման զանազան ձե-
 ւերով գտնուած ենք և ուրիշ երգերի մէջ. իբրեւ Լուսիկի
 երգ, Զաւախքի Բուրմ. եր. 22.

Ելայ երգիկ, թափ քելեցի,
 Ոտս զարկի, երգիկ բացի,
 Նարս տուն չէր, նստայ լացի:

Իբրեւ Զանիմանի երգ ջանքման կրկնակի հետ Ազգ.
 Հանդ. VП-VIII. 443.

Ելայ տանիք, թափ քելեցի,
 Զարկի լանկէ մ', երգիկ բացի.
 Իմ ետք տուն չէր, նստայ լացի,
 Փռռ ու փռչման թողի գացի:

Իբրեւ Ասմարի երգ «Բաղնի ջան» կրկնակի հետ, Քնար
 Մշ. և Վան. եր. 24.

Ելայ տանիս, թափ քելեցի,
 Լանկով տուի, երգիս բացի,
 Վարմիւր խնձոր գլորեցի,
 Ասմար տուն չէր, նստայ լացի:

Նոյն տեղն եր. 34. իբրեւ Խումարի երգ.

Ելանք տանիս, թափ քելեցինք,
 Վարմիւր խնձոր գլորեցինք,
 Յերդիս բացինք յերիչկացինք,
 Խումար տուն չէր, նստանք լացինք:

Նոյնը Բազէ անուան հետ կապուած Համով Հոտով.
 եր. 327.

Տան քով ընցայ, թափ քելեցի,
 Բազէն տուն չէր, նստայ լացի,
 Տղէն կուլար, օրօրեցի:

6, Դու կայներ ես դէմ ամբոցին,
 Զուխտակ շամամ մէջ քո ծոցին,
 Դու կը խաղաս խիտ վզնոցին,

Այս խաղը մեր ժողովածուի մէջ կայ իբրեւ Խաճէի
երգ.

Խանէն՝ կայնել դէմ ամրոցին,
Խանէն կըխաղէր հետ վզնոցին,
Նս մալուկ ենք ճերմակ ծոցին:

Սրա վարիանտներն են դարձեալ մեր ժողովածուից.

Կայնել ես դէմ ամրոցին,
Կը խաղաս քո վզնոցին,
Երկու շամամ քո ծոցին,
Ջուխտակ թուրինջ քո ծոցին:

Դու կայնել ես դէմ ամրոցին,
Դու կը խաղաս հետ վզնոցին,
Մայիլ եղայ ճերմակ ծոցին:

Սրա վարիանտն է և հետեւեալը, որ իբրեւ պարերգ
կայ Տ. Նաւասարդեանի հայ ժողովրդ. Հեքիաթներ, 2,
գիրք, եր. 92.

Դուն կայներ էր դէմ ամրոցին,
Հն կը խաղէր խետ վզնոցին.
Ծառայ քու սպիտակ ծոցին,
Որ տուն դառնաս՝ ես ի՞նչ անիմ:

7, Դու կայներ ես դարկըհի դուռ,
Մէջքդ մանի խանչլի բուռ,
Զիս էրեցիր սաւգալ ու ծուռ:

Այս խաղն իբրեւ քառեակ կայ Վանայ Սաղ Ա. եր.
41. «Կանչեմ եմ, արի» ելն. կրկնակի հետ.

Տնէն ելար, կայնար ի դուռ,
Մէջքդ ի բարակ խանչալի բուռ,
Քամին եզար ետու շուռ մուռ,
Նս քո սիրուն աւղալ ու ծուռ:

Նոյնը Քնար Մշ. և Վան. եր. 22. «Աղջիկ եար ա-
նենք» ելն. կրկնակի հետ.

Դու ելել ես, կայնել ես դուռ,
Մէջքդ բարաւ խանչալի բուռ,

Քո հօրն ու մօր անքերն եկուր,
Տղէն տեսաւ, աղջիկն ետուր:

Այսպէս տեսնում ենք Զուլայի անուան երգում խաղերը ասում են և Լուրիկի, Խանէի, Ասմարի, Խումարի ևլն. անուան: Դրանք ուրեմն այն կարգի երգերին են պատկանում, որոնք ընդհանուր գոյն ունին միայն և, ինչպէս «Հաղար ու մի խաղի» Ա. յիսնեակի ծանօթութեան մէջ գրել ենք, «անկապ տներով, խառն ի խառն երգւում են այս կամ այն անձի, կամ զանազան համանուն գէպերի մասին»:

Անցնենք միւս տեսակների յարադրութեանը:

(Կը տարունակուի):

Մ. Ա. քեղեան.

Կարից սեր զատելու այլ եւ այլ եղանակներ.

Այն բոլոր միջոցները, որոնք գործադրւում են կաթից հնար եղածին չափ մեծ քանակութեամբ սեր զատելու և նրանից ճարպ ստանալու համար, երկու խմբի են բաժանւում. ա. բնական եղանակով կամ կաթը փռելով սեր քաշելը, երբ ճարպային գնտակիկները բարձրանում են կաթի երես, Բ. կենտրոնախոյս զօրութեամբ սեր զատելը:

Ա) Բնական կամ հասարակ եղանակով կարից սեր զատելը այժմ քանի դնում աւելի և աւելի կորցնում է իւր նշանակութիւնը, որովհետեւ հետզհետէ ամեն տեղ տարածւում է կենտրոնախոյս մեքենաներով սեր զատելու ամենայարմար և գիւրդին միջոցը: Բայց գիւղատնտեսութեան այլ և այլ անբաւարկացող հանգամանքների պատճառով գուցէ մեղանում շատ ուշ մուտ գործեն սեր զատելու համար գոյութիւն ունեցող կենտրոնախոյս մեքենաները: Այս պատճառով բնական եղանակով սեր զատելու մասին այստեղ կարեւոր ենք համարում մի հարեանցի ավանդի ձգել:

Ռուսաստանում և մեզանում՝ Կովկասում գործադրւում է գլխաւորապէս երեք եղանակ. ա. կաթը փռւում են հասարակ

կաւէ կճուճներէ, բոլորներէ, տաշտերէ, Բ. քառանկիւնածէ թիթեղեայ ամաններէ մէջ և Գ. Շուարցի կիսատապառներով:

Առաջին տեսակ ամաններէ մէջ սեր զատելը ամենաան-
յարմարն է և անօգուտը: մանր ամաններէ մեծ քանակու-
թիւնը դժուար է մաքուր վիճակի մէջ պահել: կուէ ամաններէ
պատերէ դժուարութեամբ ստուշելու, նրանց անկանոն ձևի
և մակերևոյթի ներսի մասի անհարթութեան պատճառով սեր
զատելը կատարեալ կերպով չէ տեղի ունենում և պակաս կա-
րագ է ստացուում: Երես քաշած կաթի մէջ մօտաւորապէս
10% ճարպ է մնում, որը ամառնային շոգ օրերում հառնում է
մինչև 1,5—20%: Պակաս անյարմարութիւն չեն ներկայացնում
նաև փայտեայ ամանները:

Հասարակ եղանակով սեր զատելու երկրորդ եղանակն
այն է, որ կաթը լցնում են քառանկիւնածէ թիթեղեայ թատերի
մէջ շատ բարակ շերտով և հանգարտ ժամանակը 120—160 Ռ.
տաքութեան մէջ են թողնում: Այս միջոցը տարածուած է
Ռուսաստանի մէջ քանի նահանգներում. այս ամանները գոր-
ծադրելիս կաթի երեսը սեր լաւ է բռնում, բայց փռելու հա-
մար մեծ տարածութիւն է պահանջում և աշխույժ հսկողու-
թիւն մաքրութեան վերաբերմամբ: Երես քաշած կաթի մէջ
մնում է մօտաւորապէս 0,750% ճարպ, իսկ ամառնային ամիս-
ներում, երբ կաթը շուտով թթւում է, ճարպի քանակու-
թիւնը այդպիսի կաթի մէջ հառնում է մինչև 1,0—1,50%:

Կաթից սեր կարելի է քաշել նաև ցրտութեամբ. դորա
համար ամանով կաթը պէտք է դնել սառն ջրի կամ սառուցի
մէջ: Այսպէս է Շուարցի եղանակով կաթից սեր զատելը, որ
սկսել է գործադրուել 1860 թուականներից և արագութեամբ
տարածուել է այլ և այլ երկրներ և մինչև կենտրոնախոյս գոր-
ծիքների գործադրութիւնը, այսինքն մինչև 1880 թ. ամենալաւ
և օգտակար միջոցն էր համարւում: Այս եղանակով սեր քաշե-
լիս գործ է դրում սպիտակ թիթեղեայ բարձր զուգահեռա-
նածէ, կողքերը կլորացրած, երբեմն և գլանածէ կամ ձուածէ
քուղաներ. որանք բերանից մինչև 5 սանտիմետր ցած՝ մօտաւո-
րապէս 15—18 դմ. խորութեամբ նոր կթած բոլորովին թարմ,
հետևապէս և տաք կաթ լցնելուց յետոյ՝ դնել պէտք է 3-40 Ռ.
տաքութիւն ունեցող սառցաջրի մէջ և հանգարտ թողնել: Սա-
կայն որքան սառը լինի ջուրը, այնքան աւելի լաւ սեր կբռնէ.
Երբեք 100 Ռ., բարեխառնութիւնից բարձր պէտք է լինի:
Կրկնում եմ, կաթը սառն ջրի մէջ դրած ժամանակ անպատճառ
պէտք է տաք լինի, իսկ եթէ պատահաբար սառած եղաւ,

հարկաւոր է նախ տաքացնել մինչեւ 350 և ապա նոր դնել ջրի մէջ: Մետաղեայ ամանները աւազանի մէջ պէտք է այնպէս տեղաւորել, որ կաթի երեսը աւազանում եղած ջրի մակերևոյթից բարձր մնայ: Այս քուղաները շինում են սովորաբար երկու մեծութեամբ. 3 և $1\frac{1}{2}$ վեղրանոց (30—40 լիտր):

Ընդունարանը, որի մէջ տեղաւորում են կաթով լի ամանները, պատրաստուած է լինում փայտից, որի մէջը ցինկի կամ արծնապակած թիթեղով պատած է լինում և կամ քարով ու ցեմենտով շինած. դսրա կէտը հողի մէջն է լինում. քարեայ կամ թիթեղեայ աւազանների համար անհրաժեշտ է աւելի սառը ջուր: Ընդունարանի յատակի վերայ դրւում է փայտեայ մի ցանց. սառը ջուրը բաց են թողնում ներքեկց առանձին խողովակով աւազանի մէջ և այնտեղ կաթից տաքանալով՝ մի ուրիշ խողովակի միջով անցնում է նորա վերեւի մասերից և դուրս գալիս: Աւազանն այնպէս պէտք է յարմարեցնել, որ աշխատաւորը կարողանայ շուրջը պտտել: Նորա միջի ջրի տաքութիւնը հնար եղածին չափ պէտք է ցած լինի և եթէ հասնի 120 II. անհրաժեշտ է սառուց աւելացնել (մի լիտր կաթի համար 0,75—1 կելօգրմ. սառուց): Սկզբի 12 ժամուայ ընթացքում մի լիտր կաթի համար իւրաքանչիւր ժամում կարեւոր է լինում մի լիտր ջուր, բայց յետոյ, երբ կաթը սառչում է, միայն այդ քանակութեան $\frac{1}{3}$ մասը բաւական կհամարուի: ճարպային զննակիները իրենց սկզբնական տաքութիւնը կորցնում են աւելի դանդաղ, քան նրանց շրջապատող հեղուկը, այդ պատճառով էլ կաթի այս և այն բաղադրիչ մասերի տեսակարար կշռի մէջ եղած տարբերութիւնը մեծ լինելով՝ զննակիներն աւելի արագ կերպով վերեւ կբարձրանան:

Կաթի երես բարձրացած սերը պէտք է քաշել յատկապէս այդ նպատակով յարմարեցրած առանձին կիտաբոլորակ շերտիով: Նրես քաշած կաթի մէջ, եթէ 24 կամ 36 ժամ (չատ քիչ դէպքերում աւելի ուշ՝ 48 ժամ) շարունակ հանդարտ մնայ, մօտաւորապէս 0,760/0 ճարպ կլինի: Սառտիկ սառնութիւնը, հեշտութեամբ մաքրուող կլայեկած քուղաները, կաթի մակերևոյթի փոքրութիւնը, որ արտաքին օդի ազդեցութեանը մատչելի է՝ այս բոլորը բարեյաջող պայմաններ են սերի դատումը մաքուր և կատարեալ լինելու. ինչպէս սերը, նոյնպէս և երես քաշած կաթը մինչև իսկ 48 ժամ անցնելուց յետոյ դարձեալ բոլորովին թարմ կմնայ: Շուարցի եղանակով ստացուած սերը թանձր չի լինում, 100 կիլօգրամ կաթից կստացուի 12—20 կիլօգրամ սեր, որից և դուրս կգայ 3—3,5 կիլօգրամ կա-

րագ: Այս եղանակով թէպէտ աւելի շատ կարագ է ստացուում, բայց այնչափ համեղ չի լինում: Սորա առաւելութիւնները հետեւեալներն են. 1) սեր բռնելը կախում չունի արտաքին հանդամանքներէ՝ բարեխառնութիւնէց, և այլն. 2) կարօտ չէ ժառանգի կամ աշխատաւորի աչալուրջ հսկողութեան. 3) համեմատաբար աւելի մաքուր և կատարեալ է լինում ճարպային մասնիկներէ կաթի երես բարձրանալը. 4) սեր զատելու համար ամաններ տեղաւորելիս մեծ տեղ չէ հարկաւորուում (մի կտիլի համար 0,20—0,30 քառ. մ.). 5) կաթի երես քաշելու և ամանները մաքրելու համար սովորաբար շատ քիչ աշխատութիւն պէտք է գործ դնել. 6) եթէ աշխատելիս առանձին խնամք գործ դրուի, ձեռք բերած կարագը պահաս արժէքաւոր չի լինում միւս եղանակներով ձեռք բերածից. միակ անյարմարութիւնը որ կայ, այդ այն է, որ պէտք է բաւականաչափ սառցի պաշար կամ սառը ջուր ունենալ. 7) ցրտութեան միջոցով սեր զատելը նաև այն օգտակարութիւնն ունի, որ երես քաշած կաթի շիճուիլը թթուած չի լինում և շնորհիւ իւր քաղցրութեան՝ կարող է գործ ածուել ուտելու համար. 8) կարագն աւելի երկար ժամանակ կարելի կլինի պահել և 9) սերը քաշելուց յետոյ խոլոյն պէտք է ընդունարանները և առհասարակ բոլոր գործիքները մաքրել՝ լուանալով կործր վրձինով նախ տաք և ապա սառն ջրով, որից յետոյ պէտք է չորացնել և մաքուր աեղ դնել:

Յրտութեամբ սեր զատելու ուրիշ եղանակներ և ուրիշ աւաղաններ ևս կան. այդպիսիներէց է Ռիմերինը, որը Շուարցի աւաղանի հետ համեմատած այն առաւելութիւնն ունի, որ քիչ ջուր է պահանջում:

Բ. Կենսոնմախոյս զօրութեամբ սեր զատելը. Վերոյիշեալ հասարակ եղանակներով սեր զատելն ունի իւր թերութիւնները, մանաւանդ որ սերի մի կարեւոր մասը մնում է կաթի մէջ: Եւրոպայում կաթնատնտեսութեամբ պարտադրողները ժամանակ շահուելու և մեծ արդիւնք ստանալու համար թողնն հին եղանակները և սերը կաթից սկսեցին զատել առանձին կենտրոնախոյս զօրութեան վերայ հիմնուած մեքենաներով, որոնք առտիճանաբար կատարելագործուելով հասան ներկայ կատարելութեանը: Այդ մեքենաներով կաթից սերը զատուում է շատ կարճ ժամանակուայ մէջ և աւելի կատարեալ կերպով. այսպէս օրինակ, 25 լիտր կաթից կարող է դուրս դալ մի կիլօգրամ սեր, որ կազմում է 40/0:

Պտտուելիս բոլոր մարմինները ձեռք են բերում, այսպէս

առած, կենտրոնախոյս զօրութիւն, որը հաքիադըռւմ է մարմիններին հեռու թռչել, հեռանալ պտոյտների առանցքից: Թելի վերայ պտտուող փոքրիկ քարը եթէ պոկ դայ, կթռնի մի կողմ. պտտուող անիւի վերայ եթէ ջուր լցնենք, կենտրոնախոյս զօրութեան պատճառով նորա մասնիկները կթռնեն այս ու այն կողմ: Որքան արագ լինեն պտոյտները, այնքան աւելի հեռու կթռնեն քարը և ջրի մասնիկները, հետևապէս և կենտրոնախոյս զօրութեան առաջին օրէնքն այն է, որ ինչքան արագ լինին պտոյտները, այնքան աւելի մեծ կլինի այդ ոյժը:

Եթէ թելի վերայ քարի փոխարէն փայտի մի շտապ օկոկ պտտուել, վերջինս միւսնոյն արագութեամբ պտտուելով՝ թռչելու ժամանակ աւելի մօտ տեղ կընկնի, իսկ ընդհակառակը, արձձի կտորը բաւականաչափ հեռու կընկնի քարից: Կենտրոնախոյս զօրութեան երկրորդ օրէնքն այն է, որ համեմատաբար ինչքան մեծ լինի մարմնի տեսակարար կշիռը, այնքան աւելի մեծ կլինի այդ զօրութիւնը: Վերջապէս միւսնոյն արձձէ գնաւորը եթէ պտտուում է մի ոտնաչափ երկարութիւն ունեցող թելի վերայ, աւելի հեռու կթռնի, քան եթէ նա պտտուում է $1/2$ ոտնաչափ երկարութեամբ թելի վերայ. հետևապէս և կենտրոնախոյս զօրութեան երրորդ օրէնքն այն է, որ ինչքան մեծ լինի պտոյտների շառավիղը, այնքան աւելի մեծ կլինի զօրութիւնը: Այժմ, եթէ կաթով լի մի աման արագ արագ պտտենք իւր առանցքի շուրջը, կտեսնենք, որ քիչ ժամանակ անցնելուց յետոյ կենտրոնախոյս զօրութեան պատճառով կաթի ընդ որ բաղադրիչ մասերը կձգտեն հեռանալ կենտրոնից դէպի ամանի պատերը. բայց որովհետեւ աւելի ծանր մասերը (երես քաշած կաթը—պանրածինը և այլ բաղադրիչ մասերը) աւելի մեծ ոյժ են ունենում (երկրորդ օրէնք), ոյժ պատճառով նրանք աւելի հեռու կգնան և ամանի պատերի մօտ տեղ կընեն. աւելի թեթեւ մասերը, այսինքն սերը կենտրոնին մօտ տեղ կընեն, իսկ մէջ տեղը կմնայ քիչ ճարպային մանր գնաւորիկներ պարունակող կաթ: Այսպիսով ուրեմն թեթեւ ճարպ պարունակող սերը հաւաքւում է ամանի մէջ տեղը, իսկ իւր մէջ կաթի ծանր բաղադրիչ մասերը պարունակող երես քաշած կաթը հաւաքւում է պատի շուրջը. այսպիսի դէպքում եթէ ամանի պատերից մի խողովակ անցկացնենք դէպ դուրս, նրանց միջով մշտապէս հոսող կաթի ճնշմամբ դուրս է քշւում երես քաշած կաթը, իսկ սերը կը գնայ ամանի շուրթերից, եզրերից: Ահա այս երևոյթի վրայ է հաստատուած ամեն սիտաեմի սերդատիչները—սեպալատորները կաղմութիւնը, որ շատ կարեւոր նշանակութիւն ունի և որանց

գլխաւոր մեծ յառաջագիմութիւն պէտք է համարել կաթնա-տընտեսութեան մէջ:

Մեքենաներով կենտրոնախոյս զօրութեամբ սեր զատելու առաւելութիւնները սոքա են. 1) շատ զգալի կերպով մարտը է զատուում սերը. մնացած երես քաշած կաթի մէջ միջին հաշուով մնում է 0,250/0 ճարպ, մինչդեռ անարատ կաթի մէջ միջին հաշուով 3,50/0 ճարպ է գտնուում. սրան համապատասխան կարագն ևս աւելի շատ է ստացւում, քան վերոյիշեալ հասարակ որ և է ամենալաւ եղանակներէց մէկը գործադրելիս. 2) փոքր տեղ և քիչ ամաններ կհարկաւորուի. 3) աննշան քանակութեամբ սառցի պաշար պէտք է ունենալ. 4) բոլոր աշխատութիւնները շատ շուտ են կատարուում, որովհետեւ սեր զատելը անմիջապէս կթելուց յետոյ է տեղի ունենում. 5) կենտրոնախոյս զօրութեան է ենթարկուում տոք կաթը, որով ստացուում է ընտան տաքութեամբ երես քաշած կաթ, որը հորթերէն խմացնելու համար աւելի յարմար է և օգտակար, քան հասարակ եղանակով երես քաշած կաթը, որ ամբողջ 1—2 օր ստուշում է. 6) հեշտութեամբ կարելի է հսկել ծառայողներէ և նրանց կատարած գործողութիւններէ վրայ. 7) մեքենաներով կենտրոնախոյս զօրութեամբ թարմ կաթից և սերից ստացուած կաթաքը աւելի ընտիր և զիմացիուն է լինում, քան թէ հասարակ եղանակով ձեռք բերածը:

Սեր զատելու համար գործադրուող այս մեքենաները ունեն նաեւ մի քանի պակասութիւններ, որոնք առաւելութիւնների հետ համեմատած աննշան են. ահա այդ պակասութիւնները. 1) շնորհիւ սերի լաւ զատուելուն, մնացած կաթի մէջ ճարպային գնտակիկները աւելի սակաւ են լինում, այդ պատճառով աւելի պակաս աննշարար է, քան հասարակ ձեռով ստացուած երես քաշած կաթը: Բայց այս տարբերութիւնն աննշան է, որովհետեւ պակասում է միայն կէս տոկոս ճարպ, միւս մնացած աննշարար նիւթերը (մօտաւորապէս 8—90/0) մնում են երես քաշածի մէջ. 2) մեքենայով երես քաշած և քիչ ճարպային գնտակիկներ պարունակող կաթից ստացուած լոռը (ТВОРОГЪ) շատ չոր ու ցամաք է լինում, որն ուղղելու համար փոխում են պատրաստելու եղանակը. 3) կենտրոնախոյս մեքենաների շատ մասերը կարող են հեշտութեամբ փչանալ, որով կլանգարուի նորա կանոնաւոր ընթացքը. մեքենաների հետ գործ ունենցողները պէտք է ծանօթ և վարժ լինին նորա գործածութեանը. 4) եթէ կաթը մեքենայից դուրս գալիս փրփուր բռնած լինի, այնքան յարմար չի լինի պանրագործութեան համար:

ինչպէս սովորական կաթը. 5) եթէ կաթը ռահմանուած արագութիւնից աւելի արագ պտտուի, մեքենան կարող է տրաքուել:

(Շարունակելի).

Գ. Ղ.

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ՆԻԹԱԿԱՆ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՆԱՅ ՀԱՅԿ. ՈՐԱՆՈՑԻ

Վարժարանի

Շրջան ԻԶ. 1903 Օգոս. 1—1904 Յու. 31.

1. Նախորդ ԻԵ. շրջանը փակուած օրը՝ դպրոցիս աշակերտաց թիւն էր 215: Իսկ ներկայ ԻԶ. շրջանը փակուած օրը՝ 197 է: Նորեկ աշակերտաց թիւը եղած է 26. Իսկ պակսածներուն 44. որոցմէ 35-ը գործի գացած են՝ ոմանք դպրոցիս վարչութեան խորհրդով. 2—գաւառներ, 5՝ ծխական կամ օտար նախակրթարաններ, 2՝ մեռած:

2. Դպրոցիս 10 ամեայ ծրագրին տրամադրած 10 կարգեր յաջորդաբար ունենալով, 197 աշակերտներէն 165-ն կը պատկանին տարր. նախակրթարանի 7-ն կարգերուն, իսկ 32-ը բարձր. նախակրթարանի 3 դասարաններուն:

3. Այս շրջանի մէջ ունեցած ենք 57 ձրկավարժներ, որոնցմէ 13-ը տարւայ ընթացքին մէջ պակսածներէն են, իսկ 44-ը՝ կը մնան դեռ: Ասոնցմէ 5-ը բարեյիշատակ Իվան Պօպօվի որդեգիրներն են. 1-ը որբախնամ ուսնուց որդեգիր: Զրկավարժներէն և 6 որդեգիրները՝ իրենց ամբողջ զբաղական պիտոյք դպրոցէն կընդունին, ոմանք ևս զգեստի նպատա:

4. Այս տարի 30 աշակերտ դասարան չեն փոխեր:

5. Ներկայ շրջանի ընթացաւարտներ 9-ն են. (Կ. Փիւրումեան, Ս. Շ. Մ. Սարգիսեան, Հ. Տ. Պօղոսեան, Յ. Ս. Տ. Կարապետեան. Մ. Տինօեան, Ա. Աճէմեան, Ս. Ինեաթեան, Կ.

Աճէմ — Մուխեան, 1. Գալճեան): Որով դպրոցիս 14 կարգ ընթացաւարտից թիւը կը լինի 83:

6. Այս շրջանի ուսուցչ. մարմինը կը բաղկանար 8 մնայուն և 2 երթեկի ուսուցիչներէ:

7. Այս շրջանի մէջ ունեցած ենք 228 դպրոցական օր:

8. Իւրաքանչիւր դասարանի մէջ աւանդուած և չաւանդուած դասերու թիւն է հետեւեալը:

				Աւանդուած չաւանդուած	
Բարձր. նախ. Գ.	դասարան			1040	38
»	»	Բ.	»	1033	32
»	»	Ա.	»	895	25
Տարր. նախ. Է.				916	23
»	»	Զ.	»	924	25
»	»	Ե.	»	867	21
»	»	Դ.	»	834	18
»	»	Դ.	»	717	3
»	»	Բ.	»	538	6
»	»	Ա.	»	546	6
				8310	197

Այսինքն 2,37 0/0 չաւանդուած:

9. Այս շրջանի մէջ ունեցած ենք 38 ուսուցչ. ժողով. 14 փորձն. դաս և 2 դպ. հանդէս (Կաղանդի և ու Վարդանանց):

10. Աշակերտաց բացակայութիւնները հետեւեալ չափով եղած են:

68 աշակերտ ոչ մի դասէ բացակայ չեն եղած.

2 » 1 դասէ բացակայ.

20 » 2—5 »

23 » 6—10 »

22 » 11—20 »

20 » 21—30 »

13 » 31—40 »

11 » 41—50 »

3 » 51—60 »

1 » 61—70 »

2 » 71—80 »

3 » 81—90 »

1 » 91—100 »

8 » 100-էն աւելի բացակայ:

Այս բացակայութիւնները, ինչպէս նաև տարեկան քննու-

թեանց օրդինքը՝ իւրաքանչիւր աշակերտի տարեկան վիճակացոյցն վրայ նշանակուած՝ ծնողաց կամ խնամակալներուն ուղարկուած են:

11. Այս շրջանի մէջ դպրոցս նուէր ընդունած է.

«Մազիկ» շաբաթաթերթ՝ պատ. խմբագրութենէն.

Գրպանի Աւլաս մեծ. Յովհաննէս էֆ. Բիւզանուեանէ.

Յրանս. Տարբաբանութիւն մը մեծ. Կ. էֆ. Չիլինկերեանէ.

2. օրինակ աշխարհագրութիւն մեծ. Դ. էֆ. Խաչկոնցէ:

ԵԼԵԻՄՏԻՅ ՀԱՇՈՒԵԿՇԻՌ

Մ Ո Ւ Տ Ք

	Դր.՝	Փր.
Աշակերտաց թոշակներ	22264	
Պօստի 5 օրդեգրաց թոշակ	1226	
Որբինմ. սանուց 1 օրդեգրի թոշակ	224	
Վաճառուած գրեանք	116	
	23900	

Ե Լ Ք

Ուսուցչաց վարձք	17655	
Գերք, լրագիր, գր. պետոյք	1180	20
Թղթատար և հեռագիր	223	20
Պաշտ. ընդունելութիւն, այցելութ. ուսուցչ.		
ժողովոց ծախք	397	30
Կարասի, նորոգութիւն տպակի և լին.	511	10
Վառելիք և վառարան	183	30
Չրիվարժից զգեստի նպաստ	212	
Տոկոս	281	
Դպրոցի տարեկան վարձք	1728	
	22372	30
Մուտքէն յաւելեալ իբր տեսչի միամեայ վարձք	1527	10
	23900	—

Հիմնադիր—ՏԳՐԵԿՆ

Վանայ Հայկ. Որբանոցի Վարժարանի.

Հ. Երամեանց.

ՅԱԻԵԼՈՒԹՅՈՒՆ «ԱՐԱՐԱՏԻ» 1904 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՀՐԷԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՆՈՒԱՆ ՆՈՐ ԳԻԻՏԸ

ԵԴԻՊՏԱԿԱՆ ԿՈԹՈՂՆԵՐՈՒՄ

Проф. Р. ФЛЕОНСКИЙ

(Христ. Чтение 1897 թ. եր. 697—707)

Հրէայք երկար ժամանակ ապրեցին եգիպտոսում. ուստի և այդ երկրի կոթողները ուսումնասիրելիս՝ մինչև այսօր շատ փորձեր էին լինում նրանց մէջ գտնել մի անուն, որի տակ ենթադրուէր հրէական ժողովուրդը: Այս մտքով առաջին փորձը արել է ֆրանսացի եգիպտաբան Շաբան, որը ընդհանրապէս աչքի էր ընկնում առանձին իմն համակրութեամբն զէպ ի Ս. Գրքի աւանդութիւնները, որոնց չէր մոռանում իւր ուսումնասիրութիւնների ժամանակ: Նա յատուկ ուշադրութիւն դարձրեց եգիպտական բնադրերում պատահած «Ապրու» և «աֆրու» անունների վերայ, որոնք ձայնաւոր գրերի լծորդութեամբ միշտ էլ չէին գրւում «ապեր», «ապերիու» կամ «ապուրի», ինչպէս կոչւում էին եգիպտացիներից սարուկ մշակները: Շաբան կարծում է, որ «ապրու» հրէաներն են, մասամբ՝ երկու անունների նմանահնչունութեան, մասամբ էլ՝ մէկի կամ միւսի կատարած աշխատանքի նմանօրինակութեան պատճառով: Ինչպէս հրէաները փարաւօններից դատապարտուած էին, ի միջի այլոց, վերակացուների հսկողութեան տակ, շինութեան նիւթեր պատրաստելու և քաղաքներ շինելու, այսպէս ևս «ապրու»-ները կոթողների վերայ պատկերացրած են որպէս հասարակ մշակներ, զանազան փարաւօնների ժամանակ ծանր աշխատանքներ կատարելիս քարահանքերում և քարահանքերից ծանր նիւթեր կրելիս՝ տաճարներ կառուցանելու համար՝ դարձնալ մացա

Աւելորդ ևնք համարում ծանօտութեան կարգում առաջ քերած բոլոր աղբիւրները յիշել. կրդեմք միայն ընդարձակ ծանօտութիւնները ևնր բուսահամարներով: Թ ա ռ գ մ.

կոչուող յատուկ վերականգնների հսկողութեան տակ: Զնայելով «ապրու» և «եբեր»-եբրայեցի—անունների նմանահնչունութեանը և նրանց կատարած աշխատանքի միակերպութեանը, եզրկատաբանները լեզուաբանական և փաստական հիմքերով բանաւոր չեն գտնում նրանց նոյն համարել:

Ննչիւնի տեսակէտով եզրկատաբաններից ոմանք ապացուցանում են, որ ապրու անուն մէջ «պ» տառը ոչ մի գէպքում եբեր անուն եբրայական «բ»-ի չի կարող փոխուել: Փաստային տեսակէտով Շաբաթի ենթադրութիւնը հակառակ են գտնում իրականութեան, որովհետեւ «ապրու» կոչումն հանգիւյրում է եզրկատացոց 13-րդ հարստութեան կոթողներում, այն ժամանակ, երբ գիտնականներից մեծամասնութեան կարծիքով նահապետական ընտանիքը դեռ չէր գաղթել գէպ և եզրկատու: Իսրայելացոց ելքը ընդհանրապէս կարծւում է 18 կամ 19-րդ հարստութեան ժամանակներին: Իսկ մինչև այժմ յայտնի յիշատակարաններից վերջինի համեմատ՝ ապրունները եզրկատուում ապրել են 20-րդ հարստութեան Բամսէս Դ. և օրով, որ թագաւորում էր, ինչպէս եզրկատաբանների և Ս. Գիրքը ուսումնասիրողների մեծամասնութիւնը կարծւում է, Ելքից բաւական ժամանակ յետոյ. ուստի և Ֆրանսացի եզրկատաբանի կարծիքը տարակուսելի և հաւանականութիւնից զուրկ է մնում:

Աւելի մօտիկ ժամանակներումս իւր վերայ մեծ ուշադրութիւն է դրուել մի այլ կոչումն՝ «խաբիրի» կամ «աբիրի»¹⁾, զբուրած սեպագէտ արձանագրութիւնների մէջ՝ որոնք շատ ժամանակ չէ, (1887 թ.) ինչ գտնուել են Վերին-եզրկատուի Տէլ-Էլ-Ամրանա գիւղում, 18-րդ հարստութեան Ամենովիլիս Դ. Փաւաւոնի մայրաքաղաքի տեղը: Գրութիւնները ուղղուած են եզրկատուի գերիշխանութեան տակ գտնուող Ասիայի զանազան աղգերի թագաւորացի, նրանց թւում էլ քանանացոց քաղաքների կառավարիչներից Ամենովիլիս Դ. և Դ. փաւաւոններին: Յայտ-

1) Այս անունը կարդում են որպէս «Հաբիրի» (Habiri) կամ «Խաբիրի» (Chabiru). օրինակ գիւմաւացի եզրկատաբան Յիւմերն-ը, Ժրանացի ասորաբան Հալիլի-ն, անգլիացի հնախոյզ Կոնդեր-ը (Conder): Ռուս գրականութեան մէջ Տէլ-Ամարնայում գտնուած արձանագրութեան բովանդակութեան մասին մանրամասն տեղեկութիւններ, նրան վերաբերեալ գրականութեան ցուցմունքներով հանդերձ, առայժմ քերուած ժողովրդական լուսաւորութեան նախարարութեան ամսագրի 1896 թ. Մարտ եւ Հոկտեմբեր ամսագրակներում:

ներով փարաւօնին իրանց քաղաքների գրութիւնը՝ թագաւոր-
ները նկարագրում են նրանց թշուառութիւնը, որպէս հետեանք
յատուկ այն հանգամանքին՝ որ երկրում յայտնուել է նոր, հզօր
թշնամի, որի հետ մաքառել իրանց ունեցած միջոցներով, ան-
զօր են. ուստի և թախանձելով. աղաչում են փարաւօնին՝ որ
օգնական զօրք ուղարկի։ Նոր թշնամու կողմից վտանգի մտին
խօսում է իւր գրութեան մէջ յատկապէս Հացօր կամ Առօր
քաղաքի կառավարիչը, որ խնդրում է փարաւօնից այդ կող-
մերը գալ խաղաղացներու համար։ Ասկաղօն քաղաքի կառա-
վարիչը թախանձում է աղատել իրան «հզօր թշնամուց—աւ-
րիւնարբու մարդկանց ձեռքից»։ Լաքիսի կառավարիչը գան-
գաաում է իւր նահանգը ներս խուժած զօրեղ թշնամու մա-
ռին, որը աւերում է իւր նահանգը և կամենում է իրան նուա-
ձել։ Գաղայի կառավարիչը խնդրում է կառքեր ուղարկել՝ ա-
նապատների հզօր ժողովրդից աղատելու համար։ Երուսաղէմի
(սեպագրի համեմատ «Աւրուսակում») կառավարիչը (որի անունը
ասորագէտները միանման չեն կարգում, ոմանք՝ Եվեդ—դով,
այլք Աբդիսիբա, ոմանք էլ՝ ըստ Յեսու Նաւեայ Ժ. Յ Ադո-
նիբեղեկ) թշնամուն, որ սպառնում է իւր քաղաքին, իւր գրու-
թեան մէջ անուանում է «Հաբիրի», և յայտնում է, օրինակ.
թէ «ինչո՞ւ է երկիրը գտնուում Աբերների գլխաւորի սորկու-
թեան տակ և ինչո՞ւ են կառավարիչները վախում հետեանքից...»
«Ահա ես ցաւում եմ. իմ տէր թագաւորի երկիրը քարուքանդ է
եղած»։ Նոյն կառավարչի մի ուրիշ գրութեան մէջ կարդաց-
ւում է. «Նահանգները գաւաճանում են իմ տէր թագաւո-
րին։ Աբերների գլխաւորները կողոպտում են թագաւորի բոլոր
երկրները։ Այս տարի այն օրից, երբ եգիպտական զօրքերի
գլխաւորները լքանելով երկիրը հեռացան, այն ժամանակից,
երբ չըկաւ այստեղ այլ ևս եգիպտական ղինուորների զօրապետ,
սկսուել է իմ տէր թագաւորի համար կորուստ»։ Կամ. «(Ահա
գործերը), որ արին Միլկի-Էլ-ը և Շուարգատուն իմ տէր թա-
գաւորի երկրի դէմ։ Նրանք կաշառեցին Գաղեր քաղաքի զօր-
քերին. նրանք տիրեցին Րուբուտա 2) քաղաքի գաւառին։
Թագաւորի երկիրը անցաւ Խաբիրի մարդկանց»։ Նման հնչիւնը
«խաբիրի» և Ս. Գրքի «Եբեր» անունների, որոնք սկսուած են

2) Յիսմեռե-ը Կիթի ֆաղաբ համարում է Ս. Դրի (Յես. Նաւ. Ժե.
44) Կիդ—Քեդիթ (Կիդիս, Աֆեդիթ)—Յուդայի ցեղի բաժնում, իսկ Րու-
բուսա-ն Րաբա ըստ Յես. Նաւ. Ժե. 60. Հայեռեմ Արաբա, Ռուս. Արեւիկա.
(Армения):

կոկորդային տառով, որ հրէաները արտասանում են չունչը ներս քաշելով (հետեւաբար «իբրի»-ն արտասանւում էր լինչպէս «ըիիբրի»), և աւելի այն հանգամանքը, որ նոր թշնամու յարձակումների համբուները գալիս էին փարաւօններին այն քաղաքներից, որոնց թագաւորները յաղթուել էին Յետու Նաւիայից՝ տրամադրում են կարծել, որ Ամենովիկիոյի ժամանակ Քանանի վերայ յարձակող ժողովուրդը Ս. Գրքի եբրայեցիք էին: (Յես. Նաւ. Ժ. 23)՝ Երուսաղէմի և Լաքիի թագաւորների յաղթուելու մասին.— 33՝ Դաղերի թագաւորի յաղթուած լինելու մասին.— ԺԱ. 10՝ Ասորի նուաճուելու մասին: Վերև յիշուած Տէլ—Արմանեան արձանագրութիւնների քաղաքներից, ըստ Յետու Նաւեայ ԺԳ. 3, Ասկաղոնի թագաւորը յաղթուած չէր): Յերաւի, որպիսի եղբակացութեան էլ եկած լինէին Տէլ—Ամարնայում դտնուած արձանագրութիւնները ուսումնասիրող արեւմտեան խուլարկուններից մի քանիսները, որպիսի են վերև յիշուած (Ճան. 1) Յիմմերն-ը և Կոնդեր-ը, այժմ էլ Լէյպցիգի եգիպտաբան Շտէյն-գորֆը, ուսկայն Կոնդերը այժմ խորին կերպով համոզուած է՝ որ Խաբիւններն ու եբրայեցիք նայնն են: Սահայն խաբիւնների մասին այսպիսի հայեացքը բոլորից էլ ընդունւում չի: Արեւելագէտներից ոմանք համաձայն չեն նրան, և խաբիր բառի տակ ենթադրում են հրէաներից տարբեր՝ բոլորովին մի այլ ժողովուրդ: Խաբիր բառը ծագած համարելով հրէական, «դաշնակից համախոհ» նշանակող, «խաբիր» բառից՝ ոմանք «Լաբիրի» անունն առի երուսաղէմին մօտ ծովափնեայ երկրի թշնամի թագաւորներին են կարծում: Այլ (5) այդ կոչումը վերագրում են ամօրհացի և քեսաացի ժողովուրդներին, որոնք միացել էին Քանանում, եգիպտոսի տիրապետութեան դէմ միասին դործելու, կենդրոն ընտրելով Քերոնը, որի անունը նոյնպէս առաջ է եկել հրէական «Բաբիր» կամ «Քեբրա» անունից, որ «դաշն» է նշանակում: Խաբիւնների հարցի վերաբերութեամբ ռուս զինանահանն էլ (И. Соловейчикъ. журн. мин. народ. прос. 1896 թ. մարտ. եր. 57) կարծում է, որ նրանք հրէաներից տարբեր ժողովուրդ են, և «տարբեր ժողովուրդ լինելուն ապացոյց այն է համարում, որ ըստ Տէլ—Ամարնայի արձանագրութեան՝ այդ ժամանակ, այսինքն ԺԵ. դարում ն. ք. Քս. հրէաները դտնւում էին դեռ Եգիպտոսում»:

5) Սեյսը, նրա հետ էլ ամերիկացի արեւելագէտ Կուրդի, ասում է. «Կարելի է, որ այդ խաբիրները Քերոնի հիմ ժողովուրդն էին. Քերոնի, որ շինելով հիմ ֆաղափներից մեկը, ձգտում էր, հարաւային Պաղեստինում, Եգիպտոսից անկախ, նոր պետութեան կենդրոնը շինել:

Անշուշտ, ռուս հեղինակը իւր ենթադրութիւնը հիմնում է մի քանի եզրկարգումների և Ս. Գրքը ռուսումնասիրողների կարծիքով վերայո՞րի համեմատ իտալեացիներին եւքր եզրկարգումից հատարուած է համարուում Բամաէս Բ. ի որդի և յաջորդ Մերենպատ վարաւօնի օրով, մօտ 1275 թ. ն. ք. Բո., Ամենովիկի թաղաւորի ժամանակից մօտ 150 տարի յետոյ: Խաբընքի դէմ, վարաւօնից օգնութիւն խնդրող Երուսաղէմի կառավարիչ Աբդի—Քիբայի գրութիւնները ուղղուած են այդ Ամենովիկի թաղաւորին: Այսպիսի առարկութեամբ և իւր առարկութեանը այնպիսի դրական նշանակութիւն տալով՝ որ նա չունի, եզրակացնում է թէ Իտալեացոց եւքր Մերենպատի օրով է կատարուել: Յիւրաւի, այդ անցքի ժամանակը մինչև այսօր որոշ կերպով ճշգրտած չէ: և այդ մասին կարծիքները շատ տարբերում են: Մի քանի եզրկարգումներ (Լեպսիուս, Երուզէ ևն.) կարծում են, թէ երայեցիք եզրկարգող թողին Բամաէս Բ. ի որդու ժամանակ. այդ կարծիքին հակառակ են ուրիշները (Վերդեման, Մասպերօ, Կուրդի ևն.): չը խօսելով արդէն Ս. Գրքը գրական ուղղութեամբ ռուսումնասիրողների մասին, որոնց համար այս հարցը վճռելիս առաջին տեղը բռնում է այն՝ որ եթէ եզրկարգական ընդունուած ժամանակագրութեան համեմատ Մերենպատի օրով⁴⁾ դրուի եւքր ժամանակը՝ անհամաձայն կը լինի Ս. Գրքի ժամանակագրութեան: Վերջինիս համեմատ եւքր տեղի է ունեցել աւելի վաղ, Ժ. Գարում⁵⁾: Իրաւունք չը համարելով մեզ քննել եւքր ժամանակի մասին թեք և դէմ կարծիքները (Մերենպատի օրով Ժ. Գարի սկզբին կամ Ժ. Վերջին համարելով) կարծում ենք, որ Ս. Գրքի այս անցքի մասին ռուս հեղինակի ընդունած հայեացքը, որպէս Ս. Գրքի ցուցմունքին հակառակ ենթադրութիւն, մասնաւոր մի կարծիք է, և չի կարող այնպիսի մի գիտնական հիմք դառնալ, որով հնար լինէր վերստուգել ուրիշ ենթադրութիւններից առաջ բերուած եզրակացութիւնները: Ընդհակառակն, առիթ են տալիս այդ տեսակ կարծիքներին կստիպւածով վերաբերուել: Որովհետև Մերենպատի օրով եւքր կատարուած լինելու կարծիքը բոլորն էլ

4) Իտալեացոց եւքր Մերենպատի օրով 1314 թ. դնողն և Լեպսիուս որ յատուկ, երկու ժամանակ աշխատել է ճշդելու եզրկարգում ժամանակագրութիւնը, Մարիէսթ 1330 թուին է դնում, Բուզը՝ 1300 թ:

5) Ս. Գրքի ցուցումներին համեմատ արեւմտեան ժամանակագիրների մեծ մասը եւքր դնում է 1490 թ. կամ ընդհանրապէս Ժ. Գարի երկրորդ կիսին:

չեն ընդունում և լիովին էլ հիմնաւոր չէ՝ ուստի և չը պէտք է արգելք լինի անկողմնապահութեամբ քննելու նոր դտնուած առհաւատչեաները. և ինչ որ նրա հետ համաձայն չէ՝ չը պէտք է զանցառութեան տրուի: Արեւմտեան եւրոպայի գիտնականներէց ոմանք լաւ ծանօթ լինելով Եւքլի՝ Մերենպտայի օրով կատարուած համարելու առարկութիւններին, այդպէս էլ վերաբերուած են երուսաղէմի կառավարչի գրածներում յիշուած խաբըրներին. նրանք ընդունում են, որ խաբըրները կառուղ են հրէաները լինել, և այդ միտքը հաստատելու համար գտնում են լեզուաբանական և Ս. Գրքի պատմական հիմունքներ, միայն հրաժարուելով վերջնական եզրակացութիւն անելուց:

Միտքը, թէ խաբըրները նոյն հրէաներն են, ներկայումս նորից զարթնեց 1896 թուին արուած նոր, շատ նշանաւոր գիւտի շնորհիւ, որի պատիւը պատկանում է, Եգիպտոսում և Պաղեստինում (Ս. Գրքի Լաքիս) բաղդաւոր պեղումներով հռչակուած, անգլիացի գիտնական Ֆլինդերս Պետրի-ին (Petrie): Թեքէի արեւմտեան կողմը, Եւքի ժամանակակից կարծուած նոյն իսկ Մերենպտա փարաւօնից կառուցուած տաճարի մէջ յայտնուած է սրբադբօշ (հերոկլիֆեան) տառերով գրուած մի արձանագրութիւն, որը գտնուած է տաճարի պատաշարի մի քարի վերայ և բովանդակում է մեծ մասամբ հանդիսաւոր և մեծահնչին արտայայտութիւններով գովառանութեան օրհներգ, որ փառաբանում է Մերենպտայի թագաւորութիւնը: Երդի մէջ զլիւաւորապէս փառաբանում են այդ փարաւօնի օրով Լիբէացիների գէմ եղած յաղթութիւնները, որոնք մեծ ուրախութիւն են պատճառած եղել եգիպտացիներին, ուր և հաստատել են յարատե անդորրութիւն, որը այստեղ (արձանագրութեան մէջ) միամիտ, բայց և արտայայտելի գծերով է ներկայացուած. «զինուորները քնած են, անասունները դուրս են թողնուել արածելու. բոլորի ձայները լռելեն. գիւղերը նորից մարդաբնակ են դարձել», Վերջաբանի մէջ, հարեան ժողովուրդների գրութեան մասին հետեւեալն է ասուում. 6)

1. Իշխանները երեսն ի վայր ընկած՝ խաղաղութիւն են խնդրում:

6) Եգիպտաբանները դժուարանում են արձանագրութիւնը քաղաքացիական պատերազմի ժամանակի և ընդունելի մի քանիսի փխցած լինելու պատճառով. դրա համար էլ մի քանի քառեր քոչորովիմ սարքեր կերպով են կարդացնում:

2, Աղեղնաւոր 7) ինն ժողովուրդներն մէջ ոչ ոք գլուխ չի բարձրացնում.

3. Լիբիան աւերուած է.

4. Քեաացոց երկիրը խաղաղուած է.

5. Քանանը ըզլորովին բռնուած է չարով.

6. Ասիադոնը դերութեան է մատնուած.

7. Գաղերը առնուած է.

8. Յենոամը 8) ոչնչացրած է.

9. Իսրայէլը աւերակ է դարձել և նրա ցանքսերը ոչնչացրուած են.

10. Քորը 2) դարձել է Եգիպտոսի այրին:

11. Բոլոր երկրները խաղաղութեան մէջ են:

Այս նկարագրութեան մէջ Ս. Դրբի տեսակէտով ամենանշանաւոր կէտը, ի հարկէ, 8-րդ տողի բառերն են: Յատուկ անունը, որով սկսւում են նրանք (բառերը) հերոկլիֆեան բնագրում կարգաւորուած է «Իսրայէլ 10): Իւր արտասանութեան բաղկացութեամբ այդ անունը, անկասկած շատ մօտ է հրէական «Իսրայէլ» անունին: Իսկ թէ Եգիպտական «Իսրայէլեա» նշանակում է յատկապէս ժողովուրդ կամ ցեղ և ոչ քաղաք կամ երկիր՝ այդ յայտնի է այն բացատրիչ նշանից, որ կաղմուած է այդ և կին մարդկանց պատկերից, որ ցոյց է տալիս, թէ դրանով պէտք է հասկանալ մարդիկ և ժողովուրդ: Եգիպտացի գրչի ցանկութիւնը «Իսրայէլ» բառին «ցեղ, ժողովուրդ» նշանակութիւն տալը ակներեւ է և նրանով՝ որ նրա կողքին եղած քաղաքների անունները իրանց մօտ ուրիշ բացատրիչ նշան ունեն, որով հերոկլիֆեան արձանագրութիւններն մէջ որոշւում են

7) Եգիպտական ոմ, քարգմանուած աղեղնաւոր ժողովուրդներ, հաւանորէն նշանակում է այն բոլոր ցեղերը, որոնք խկապեա կամ անուանական կերպով գտնուում էին Եգիպտոսի իշխանութեան տակ:

8) Յենոամ անունով եգիպտացիները նախանում են Հիւսիսային Պաղեստինում Տիրուսի մօտ մի քաղաք:

9) Քոր կամ Հարոն անունը հին ժամանակում եգիպտացիների մէջ նշանակում էր Եգիպտոսի մօտիկ Պաղեստինի մասը, կամ «Իսրայէլական Պաղեստինը, հետեւ առած ծովամերձ ամրոցներ»:

10) Հերոկլիֆեան արձանագրութեան մէջ 4-րդ եւ վերջին տողերը կամ նշանները ունեն մի եւ նոյն գծերը եւ կարգաւորում են ամրաբար ր կամ և տառի պէս: Որովհետեւ հին Եգիպտականում, ինչպէս երևում է, յիշար և տառի համար տոնակնի նշան, ուստի եւ օտարագրի և տառով բառերը գրելիս ր տառով էին գրում:

երկրներն ու աշխարհները: Այս պատճառով էլ շատերը իրաւամբ չեն ընդունում, որ «Իսիրաւեա» բառը լինի Քանանու երկրի «Իզրէէլ (հայերէն Յեզրայէլ)» (Յես. Նաւ. ԺԹ. 18) յայտնի քաղաքը. և մեծ վատահաւթեամբ յիշեալ բառը ընդունում են Իսրայէլեան Ժողովրդի անունի տեղ:

Եզրիպտական ընագրի միւս բառերը, որոնցով նկարագրուած է Իսրայէլի կացութիւնը Մերենպտայի օրով, եզրիպտաբաններից այնպէս լաւ պարզաբանուած են, որ էլ կասկած չեն վերցնում: «Իսիրաւ»-ից անմիջապէս յետոյ գրուած եզրիպտական Ֆիս կամ նրան համապատասխան եզրիպտական այլ ընագրերում կ'իս բառը, ինչպէս երևում է, ուրիշ արձանագրութիւնների մէջ անյայտ «նոր» բառ չէ, ընդհանուաւին, գործ էր դրւում հին եզրիպտացիներից յատկապէս «աւերել» բառի նշանակութեամբ: Դրանից յետոյ եղող եզրիպտական պրս (կարելի է պրս կարգաւ) բառի արմատական նշանակութիւնը, որ սկզբում առանձին իմն կասկած էր յարուցանում, այժմ բուսականաչափ պարզուած է: Արձանագրութեան սկզբնական թարգմանութիւնների մէջ այդ բառը «ընտանիք, սերունդ» էր հասկացուում. որով այն միտքն էր առաջ դալիս՝ թէ Իսրայէլը «ընտանիք, սերունդ» չունի, մի քանի ուսումնասիրողներ արձանագրութեան այդ կտորի մասին այս հասկացողութիւնը կազմեցին, թէ նրա հեղինակը Իսրայէլին առանց ընտանիքի ներկայացնելով, ի նկատի ունի փարաւօնի կարգադրութիւնը (Յլք ա.), որի նպատակը լինելու էր ջնջել երբայցեցոց արական սեռի մանուկները: Այժմ այդ տեսակ բացատրութիւնը էլ նշանակութիւն չունի, որովհետեւ եզրիպտաբանները ապացուցեցին, որ պրս բառը «հաց, պտուղ» մտքով էր գործ ածւում: Այն հանգամանքը, որ «ոչնչացուած են ցանքսերը» արտայայտութիւնը գործ է ածուած (եզրիպ. ուրիշ ընադրերում) ուրիշ Ժողովուրդների համար էլ, ցոյց է տալիս ըստ բուսականի, ասում է եզրիպտաբան Սպիեդելբերգը, (երկար ժամանակ աշխատել է նորագիւտ արձանագրութեան ուսումնասիրութեան վերայ), որ այստեղ ունենք ճառի հռետորական ընդհանուր դարձուածք՝ առանց պատմական որ և է առանձին աննարկութեան»:

(Շարունակելի).

1903 թ. Ս. Էջմիածնի սպարաւում լոյս եմ տեսել եւ վաճառում եմ.

	Ռ. Կ.
1. Բանաստեղծութիւններ — Շիրվանի	— 50
2. Ժամագիրք միջադէր (կազմած)	2 —
3. Ժամագիրք դրսւանի (կազմած)	1 50
4. Մեղուաբուծութիւն Գ. Ղազարեան	— 50
5. Դաւիթ Հարքացի. Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
6. Աղէքսանդր մեծ Թարգ. Վրթանէս քհ. Մովսիսեան	— 50
7. Հայկականք Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
8. Աստուծուն թէ՛ Մամոնային. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 3
9. Բանաստեղծութիւններ և Կերակոտի հարսանիքը. Պրաշ. Ներսէս Տ. Աւետիքեան	— 50
10. Հոգեբանութեան հիմնական դաղտփարները մասին խմբագրութեամբ Ս. Տիգրանեանի	— 40
11. Մարդուս շատ հող է հարկաւոր Թարգ. Վրթանէս քհ. Մարգարեան	— 5
12. Հազար ու մի խաղ. Կոմիտաս վ. և Մ. Աբեղեան	— 10
13. Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 10
14. Էջմիածնի ծոցի օրացոյց 1904 թուականի	— 15
15. Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վ. Դադեան	2 —
16. Գեղեցիկ. պատմութիւն Բիւզանդական կայսրների Թարգ. Մեսրոպ վարդապետ	1 —
17. Խոսքովիկ Թարգմանիչ և երկասիրութիւնք, Դարեգին վարդ. Յովսէփեան	1 20

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ս. ԷՋՄԻԱՇՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՈՒ ԴԱՅՏՕՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1904

ԲՆԺՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է { Ռուսաստանում 4 ր.
Արսասանմանում 5 ր.

Խնդրում ենք Արժ. Գործակալներին յայտնել այն քա-
ժանորդների ծիշտ հասցէները՝ հոգեւորական թէ աշխար-
հական, որոնք կարող են իրենք անմիջապէս կամ մի ուրիշի
անունով ծրարներ ստանալ փոստից: Բոլոր այդպիսիներին
«Արարատ»-ը կուղարկուի առանձին ծրարներով եւ առհա-
սարակ նորա ցրումը կանոնաւորելու համար ամեն հոգ
կտարուի:

Հասցէն՝ Св. Եчмiадзинъ, Типографическому Комитету

Արտասահմանի համար՝ Rédaction de la Revue „Ararat“.
Etchmiadzine (Caucase)